

ÉLETÜNK KÖNYVEK

Kiadja az Életünk Szerkesztősége

és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja

Felelős kiadó: Pete György főszerkesztő

Készült az ENCOPRINT nyomdájában, ofset nyomással, 11,25 A/5 iv terjedelemben.

Felelős vezető: Szilva István 226/89.

A szedés a Sabrina Cípógyár nyomdájában készült.

Engedélyszám: 51 939

ISBN 963 02 5522 7

Az öt g^énⁱusz

Dunántúl délnyugati sarkában fekszik, délnyugatról északkeletre nyúló körülbelül másfél megye területén. Ha az ember északról, Sopron felől közelíti meg, akkor éri el, amikor a dombok elkezdenek kisimulni. Ha keletről érkezik a Balatonon átkelve, a határ Badacsony és a Szentgyörgyhegy fölött húzódik Tapolca és Sümeg között. Úgy látszik az ember az előbbihez képest világosabb és melegebb földre ér. A napfény fehérebb, majdnem olyan fehér, mint a Földközi-tenger fölött. A színekről a köd eltűnik és jobban világítanak. A tárgyak körvonala élesebb. A légkör mintha elektromosabb lenne. Ez nem a Kárpát-medence. Mintha a Karszton átnyúlna, ez az Adria fehérebb, tisztább, világosabb és melegebb tája.

A délnyugati sarok legközelebbi rokona nem Somogy, hanem a Provence és Isztria és Dalmácia, és közelebb áll Attikához, mint Gyórhöz, vagy Fejérhez. Somlótól délre a táj északnak háttal áll, arccal a tenger és Róma felé. Kemenesalja fővárosa nem Budapest, hanem Athén. Odatartozik, nem nyelvben, vagy szokásban, vagy vér szerint, hanem ennél fontosabb és lényegesebb rokonság, génusza szerint. A Földközi-tenger határain és partjain itt átugrik a hegyeken és messze felsugárzik északkeletre. Olaszországban is a tenger hatása csak a Pó völgyének közepén és az Appenninek közepén oszlik el, ott sem teljesen, a Balkánon csak a szerb hegyek sötétségében, Franciaországban felhat csaknem Lyonig. Nem véletlen, hogy a helyet a rómaiak olyan könnyen foglalták el és oly természetesnek tartották, hogy Pannonia a birodalomhoz tartozik.

Magától értetődik, hogy e táj költői délhez tartozónak érezték magukat. Kisfaludy Sándor hangját a Provence-ben találta meg és mintája Petrarca volt, Berzsenyi mestere Horatius, Zrínyié Tasso. Egyébként Dél génuszának ez a helye a Duna-medencében sok tájat sugároz be. A Balaton zalai partján és Veszprém körül van ilyen táj. Somogyban Szentgyörgy és Marcali környékén, Baranyában, főként Pécs és Pécs körül, de még Székesfehérvár és Buda, Szentendre, Esztergom is. És úgy látszik nem a gazdag és különc király rigolyája volt, hogy reneszánsz várkastélyokat építtetett. Volt már déli hagyomány, Róbert Károly és Nagy Lajos, és itt tenyésztett a déli

növény, a gesztenye, a repkény, a füge, a szőlő. Olasz és dalmát kőművesek fél városokat és nagy templomokat építettek. Dél kisugárzása még Gyöngyös és Eger környékén is érezhető, egészen Tokajig, akármilyen halványan, a boron és a nemesi kastélyokon, a világosságon és az érzéki körvonalakon.

E táj sok olasz vidéknél déliesebb. Talán, mert a tenger messzebb van, a langyos párákat és a szikrázó fényt jobban kell szeretnie. Mikor ezt a vidéket az északnyugati szél járja át és felhő takarja, megszürkül és meg sem ismerni. Mikor aztán a nap kisüt, a fű zölddebb, a házak falai fehérebbek, az ég kékebb. Mint Somló szőlője, az üvegesen áttetsző opálos bogyó. A fény az embert is átsugározza, a dolgokba is belevilágít és a gyümölcs íze is világosabb. Délnyugat erről az oldottságról ismerhető fel. Seholy semmi túlzás, izzasztó erő kifejtés. Ez az oldottság a tájban, az emberben, a dolgokban, a közösségben, a beszédben, a mozgásban. Nem mintha az élet itt könnyebb lenne, mert Dél a szenvedésben nem szegényebb, de nagyobb távlata van, mint ahogy Szophoklészben messzebb látni, mint Shakespeare-ben.

Mindez itt csak alig tény, inkább varázslat és fátyol alatt. Ha ez a föld itt virágzana, biztos, hogy az emberek arca derültebb lenne, a zöld és világos lankákon oldottabb élet fakadna. Kevesebb lenne a bosszú és a méreg és az irigység. De, hogy nincs így egészen, kis szikra mégis mindenkiben él. Nincsen ember, nincs madár, ló, kutya, egyetlen szem cseresznye, amelyben kicsiny lélekként Dél génusza ne parázlana. És gyakran látni, hogy a parázs fellobban és a szelíd szépségen maga is csodálkozik.

A nyugati részeken a család teljesen magánélet, az ember a kultiváltságban csaknem urbánus fokra lépett. Az életrend individualista és demokrata és liberális, a nyilvánosság előtt mindenki önmaga felel. A család a házba szorul. Keleten a család törzssé ágazik szét, a törzs pedig az a szociális sejt, amelynek jellege harcias, de mindig politikai és nyilvános és a családot itt szándékosan el is rejtik. Ez a keleti szemérem. Erdélyben a család dinasztia. Itt délnyugaton az a társadalmi egység, amelyben az emberek közvetlenül együtt élnek. Nem-

csak a vér szerinti családtagok. Családhoz tartozik az, akiben azonos vérmérsékletű bensőség él és család lehet a tanya, vagy az udvarház, vagy a község minden tagja is.

A család a közösség sejtje és ebből a tényből sok minden következik. Elsősorban az, hogy délnyugaton törzsnek, osztálynak, felekezetnek, valaminek, ami vér-, vagy érdek-, vagy hitkülönbséget teremt, realitása sokkal kisebb. A közösség rugányosabb, az élettől puhább, semhogy e merevségeket magára nézve kötelezőnek ismerje el. Délen, még ha nem is található, de elképzelhető, hogy mi volt az ősközösség, a nép. Nem olyan értelemben ősi, hogy primitív, hanem úgy, hogy a közösség ősfarmája. Ez az oldott és megoldott közösség. Van itt is harc és feszültség és kaszt és ellentét, de mindez a szervezeten belül van. A nép a közösség intimitása. Amit úgy kell értelmezni, hogy az úr-szolga, szegény-gazdag ellentéte a magasabb egységben feloldódik. A családokat a vagyon és a rang csak úgy választja el, hogy a különbség a közösséget árnyalja. Ezért ahol másutt kollektív fegyelem van, itt szociális báj. A közösség ajándék és nemvárt öröm.

Nem Arisztotelész philia-ja a közösség alapja, hanem Empedoklészé. A philia elsősorban nem barátság, hanem vonzalom, ezért ez az aranykor szociális érzése. A vonzalom különös mértéket teremt, a déli polis myriandros-t, olyan várost, amely nem fogad magába tízezernél több embert, azért, mert a tízezer lakosú város az, amelyben mindenki ismer mindenkit. Íme így olvad a tízezrek városában együvé a család, a kaszt, a gazdag-szegény. És ahová tízezernél több ember költözik, onnan Philia istennő eltávozik. Dél nem szereti a nagyvárost, nem fejleszti túl értelmét, nem áhítozik világvagyonra és túlhatalomra. Ahol az élet már nem intenzív, mint a mértéket átlépő becsvágy, az oldottság helyébe a szigor és a merevség lép, az emberek egymásra már nem néznek lágyan, és hangjuk elkezd hasonlítani a vezényszóhoz. A délnyugati sarkokban az ember az aranykorral már nem találkozik, mindössze csak eszébe jut, mintha a felhők emlékeznének. Teljesnek és oldottnak kellene lenni, de már híg és magtalan. Már nem alkotó föld, ahhoz öreg és szegény. Itt csak pihenni jó.

Minden bizonnyal azért szegényedett el ennyire és ezért tudott így megöregedni, mert már csak kettő van együtt, a természet és a szellem, és a lélek tüze kialudt. Délnyugaton az oldottság bája fáradtsággal és unalommal vegyül. Hihetetlen, milyen kevés itt a lélek, a harmóniabontó és -erjesztő és nyugtalan és megfoghatatlan. A görögségnek sikerült egyszer olyan világot teremtenie, amely a lélek örvénylő tüzét kikapcsolja és a természetet közvetlenül a szellemmel fűzi egybe. A személytelen természetet a személytelen szellemmel úgy, hogy minden bonyodalmat és szövevényt, mélységet és sötétséget kihagy.

Délnyugat ebből a világból még megőrzött valamit. Százötven éve csak, hogy a rómaiak óta legnagyobb antik költő, Berzsenyi, itt élt Kemenesalján. Dél költője Berzsenyi, nem Kisfaludy Sándor. Kisfaludyban az oldottság már lazultság, a harmónia már unalom, a gyengédség széthullása, mint ahogy Dél itt már lazult és unalmas és széthullott. Berzsenyiben a hely nem mint a mai földrajzi táj él, hanem mint a géniusz. Kisfaludy túlrejt és szétfolyik, Berzsenyiben ég a horatiusi tűz és együtt van benne mindaz, amivel a táj valaha rendelkezett, az ősnép, a család, Philia, a szociális báj, a kozmikus harmónia és az istenek közellétének nyugodt tudata.

Ezen a földön minden modern problematika visszhangtan. Pártviszály, sajtó, közlekedés, találmányok közömbösek. A gazdaság itt familiáris és intim. A gazdálkodás kicsiny körökben folyik, mint ahogy itt minden köralakú, s ahogy Nyugaton minden merőlegesen emelkedő, vagy lejtő. A fontos a középpont. Várostalan és ipartalan vidék, nincs szüksége szervezésre. Az akarat megfeszülése hiányzik, mintha minden csak érzékelés lenne.

A nemesség helyzete itt volt a legkevésbé kiváltságos. Nem azért, mert nem volt hatalmas nagybirtok, hanem mert a patriarchális életrend a helyhez tartozik. A béres és a munkás, ha nem is családtag, félig rokon, mert munkaadóját félig családfőnek tekinti. Így áll a délnyugati kúria, a család jelképe a bérházak között, mint az apa és a házi istenség. Ház olyan értelemben, hogy az otthon, csak itt van. Nyugaton a ház a la-

kó kultiváltságának fokán áll és annak jele. Északon menedék. Keleten ideiglenes. Erdélyben zárkózott és problematikus. Itt a ház családi fészek, de az örök családé. A kúria a közélet és a magánélet találkozási pontján áll és néhány kúria itt a géniuszról többet tud mondani, mint akár a nyelv, akár a költészet, akár az ember. Nem szándékolt idillizmus, mint Kisfaludynál, ez maga az idill. Ami a társaséletben már jelentéktelenség, az itt egyensúly, ami az emberben lapos, az itt meg-hitt.

A kúria legintimebb helye nem az ebédlő, vagy a fogadó, vagy a könyvtár. Itt valami olyasmi született, amit a föld egyetlen pontján sem látni. Ez a méhes. El kell képzelni Berzsenyit nyáron, a sugárzóan forró napon, augusztusban, amikor ebéd után a szikrázó udvaron átmegy, hóna alatt Horatiussával és néhány papírral, amelyre ódájának vázlatát vetette. A méhes a háztól ötven lépésnyire van. Az ajtót kinyitja. A kaptárak körül zúgnak a méhek és az ablakon szállnak be és ki. A kaptárakon kívül csak puhafa asztal és szék, semmi más. A lángoló kertre néz ki, aztán a méhes felé fordul, a könyv ott fekszik az asztalon, a papír, a külvilág eltűnik és elsüllyed valahová, ahonnan már nem látni a forró nyári kertet és a kaptárt. Ott ül mozdulatlanul a zsongásban, és mintha valami belül elkezdené mindazt, amit eddig életében magába gyűjtött, zajtalanul dagasztani és köpülni a gyermekkort, a szülői házat, a szerelmeket, azt, amit tanult és látott és olvasott. Valami dolgozik benne és forgatja életét. A méhes az éber alvás helye. És ha valaki a méhes nappali álmodozásának hangulatát kívánja, olvassa a Himfyt. Semmi alapja nincs, semmi mélysége, semmi gondolata, semmi zenéje. Zsongása és hangulata van, képek áramlása, érthetetlen és szakadatlan álmodozás. És Berzsenyi ott ül, ez az élet már alig emberi ebben a zümmögő forróságban és az olajosan lassan ömlő idővel zeuzsi magányban.

A helynek valami rokonsága van az arannyal, amit a mediterrán vidéken csak Provence-ben látni, néhol a kisázsiai partokon és Nagygorögországban. Nemcsak a napfényben van. Ha az ember a Somló déli oldalán a szőlők fölött leül a vilá-

gosbarnán égő, porrá vált vulkáni láván, lenéz a völgyre, a tenger hiányzik csak, hogy Dél-Olaszország legyen. A levegőben arany szemcsék csillognak, mint a dalmát szigetek között a mistralban, és ebben a tündöklésben érik a szőlő. Az édes sziréni fény még az ételek ízében is benne van. A nyugati hang kicsit érdes, az északi homályos, az erdélyi töredezett. Ez a hang itt napos és a csengése rokon a szentgyörgyhegyi bor csillogásával.

Az egész országban ez az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi. Nem úgy, hogy esztétikus, hanem úgy, hogy orfikus, vagyis, hogy az ember az éneklő világban, a kozmosz-aoidészben él és az elemekkel együtt énekel. Nyugaton az elementáris lét lefokozódik, ott az első a civilizáció, és minden egyéb csak azután következik. Északon az első a természet. Keleten az első az Én, aki az egész világot lenyeli. Délen tudják, hogy az életnek zenének kell lenni, mint ahogy Kínában mondják, az embert a dal ébreszti fel, az erkölcs erősíti meg és a muzsika teszi tökéletessé. Az életnek zenének kell lenni a családban és a szerelemben és a tanulásban és a beszédben és a közügyekben és az étkezésben és amit a természet nyújt, újra meg kell alkotni szenvedéllyel és értelemmel, megformálni és fölemelni. Mind ebből itt e sarokban már alig van valami és a titkot csak a géniusz őrzi.

A nyugati kör Pozsonytól Szentgotthárdig terjedő vonalban pontosan meg nem határozható mélységben nyomul kelet felé. Északon a terület alig több, mint Pozsony városa, bár kisugárzik a Kiskárpátok tövében levő településekre egészen Nagyszombatig. Dunántúlon a határ körülbelül a Fertő, Sopronnál valamivel keletebbre nyúlik és elér a Balatonig. Nyugat karaktere azonban a Duna mellett egész Budáig mindenütt észrevehető olyan városokon, mint Győr, Komárom, Tata, Esztergom. Észak felé nyoma a Vág völgyében és a Szepességben is megtalálható. A síkságon hirtelen egyik lépésről a másikra eltűnik. Ez a karakter elsősorban nem természeti, az Alpeselek érezhető közelsége, a párásabb és hűvösebb helyi leve-

gővel. A táj igazi jellege a humanizált természet. Nyugat a kultiváltságról azonnal felismerhető.

A kultiváltság nem minden esetben kultúra. A kultúra feltételezi, hogy a társadalmi, a művészeti, a gazdasági élet vonásai között magas stílusegység él. Minden jelenség mögött ugyanaz a szellem áll, amely saját maga számára különös és egyszeri finomult életlehetőséget teremt. Itt, ahol nincs teremtő civilizáció, mindössze kultiváltság, a színvonal nem magas és finom, de viszont már semmi, sem a föld, sem a táj, sem az ember nem természetes. Valami máshoz közelebb áll, mint a természethez. A föld éppen olyan megdolgozott és humanizált fokon áll, mint az ember, és rendkívüli szerepe van annak, hogy az elért színvonalat az egyik nemzedék a másiknak átadja. A civilizációban az emberi lét egyharmad része ezért iskola. Érintetlen élettér nincsen. A föld primer termékenységét régen elvesztette, de olyan gondozott, hogy átlagtermékenysége a szűzföldeknél is jobb. Mindig újabb és újabb termelési lehetőségek nyílnak meg. A mezőgazdaság nyelvén ez az intenzív belterjesség. Alig van nagyobb különbség, mint a ruszti és az alföldi szőlőtermelés között.

Az igazi civilizáció ritka. Athén, Róma, Párizs, és Európában nincs is több. A civilizáció az, ami a természetnél erősebb. A kultiváltság nem teremt, csupán művel, mert a szellem, amelynek nevében művel, nem sajátja. A természetet csak megfékezi, de nem emeli fel. Ahol nincs civilizáció, ott a természetet kirabolják, nem művelik. Ahol civilizáció van, ott nemesedés van, a növény és az állatfajtáktól az emberi tulajdonságokig. Ezért alkot a civilizáció nemes gyümölcsöt és virágot, veteményt, állatot, ételt, éppen úgy, mint irodalmat és morált és szokást és életrendet, ruházatot és lakást. A civilizált háznak minden sarka célszerű és az ember azt teljes egészében lakja. A nyugati háztól tíz kilométerre ott áll az alföldi tisztaszoba, amit a ház megépítésekor berendeztek a legjobb bútorokkal, az ágyakba berakták a legjobb ágyneműt, a függönyt behúzták, a zsálot bezárták és a szobában évek során át csak az áporodott penész szaga nő, senki be nem lép, nem használja. A tisztaszoba a keleti ember mágikus helye és

azt, aki a tisztaszobát lakná, azt mindenki úgy tekintené, mint aki esztétikát veszítette. Nyugaton nincsenek többé mágikus helyek. Persze más szakrális helyek sincsenek. A világot humanizálták. Az élet érdektelenebb lett és unalmasabb, de kevésbé veszélyes, kiegyensúlyozottabb, talán szürkébb, de megbízhatóbb és főképpen polgárabb.

A kultiváltság a civilizációnak vagy kisugárzása, vagy le hanyatlása, vagy kölcsönzött, vagy ki nem fejlődött civilizáció. A nyugati körben levő kultiváltság részben kisugárzott, részben másolt, részben ki nem fejlődött nyugati civilizáció. Ez a kör arcával nyugatnak, Párizs felé fordul, ahonnan a rendet a német köröktől többszörösen megszűrve kapja. A nyugati kastélyok parkjainak mintája Schönbrunn, de Schönbrunn mintája Versailles.

Ha az ember délnyugat felől közeledik, az olaszos táj hirtelen franciássá lesz. Az irányadó nem az érzés és a szenvedély, mert semmi sem irányadó, ami csak természet. Meg kell művelődnie és át kell alakulnia. De ha az ember kelet felől közeledik, a különbség még sokkal észrevehetőbb. Mintha az ázsiai síkságról az ember egyszerre pfalzi kertbe lépne. A Duna mellett, különösen Pozsonynál a légkör egészen rajnai, Pápa környéke csaknem sivatag és Sopron egyszerre mintha Thuringia lenne. Délen a kicsiny helyi körök gazdag sokszerűsége az embert elragadja, Nyugaton a táj egyöntetűbb és nyugodtabb. Egyetlen távlat sincs, amelybe ne nyúlna pózna, kerítés, torony, kémény. Az ország többi tájairól, ha volt, a civilizáció részben levált, délről a mediterrán, Erdélyről Bizánc. A nyugati táj sohasem szakadt el a civilizációtól.

A kultiváltság Nyugaton tulajdonképpen urbanitás. A város pedig, amelyet egész Nyugat magától értetődő középpontjának tekint, Párizs. Ez az urbanitás olyan kicsiny helyeken is érezhető, mint amilyen Kismarton. E városkák lemérhetetlenül urbánusabbak, mint a sokszorosan nagyobb, gazdagabb Szombathely, vagy Kaposvár, az alföldi városokról nem is szólva.

A várost nem kényszer teremti, hanem közvetlen szociális ösztön. Elképzelhető, hogy az emberek akár kölcsönös segít-

ségből, akár mert ez védelmet nyújt, megerősített helyre tömörülnek, ez azonban még nem város. Egy bizonyos fokú közösségi szenvedély nélkül város nincs. Mint ahogy Európában csak a nyugati körben alakult ki igazi város. Ez a közösségi szenvedély jelenti azt, hogy az ember az elemi természet köréből kilépett. A várost nem a természet vezeti, hanem a civilizáció. Délnek ilyesmire nincsen szüksége, az egység olyan zavartalan és bontatlan, a szellem és az anyag viszonya olyan mély, hogy külön emberi világot teremteni fölösleges, és a rend megteremtéséhez az elemek közül nem kell kilépni. Ezért a szociális báj, amely a közösséget ott összetartja, problémátlan. Nyugaton a közösség alapja a társulás ösztöne. Ez az ösztön csak akkor ébred fel, ha az ember a mindenkire egyaránt érvényes értékek rangsorát felismeri.

Az ember azt hinné, hogy a természetből való kilépés, ami a civilizáció, veszteség, és a legnagyobb veszteség az elemi érzékenység elvesztése. A civilizációban a természet-érzékenység helyét az érték-érzékenység foglalja el. Az elsődleges ártatlanság elvesztése fölött panaszkodni fölösleges, amikor az ember itt magasabbrendű ártatlanságot nyer. Fizikai erejéből tényleg veszít, ezért van szüksége bonyolult védelmi intézkedésekre.

Az emberi lét azonban csakis a közösségben finomulhat meg. Ha a végső cél nem is a közösség, mert az mindig az emberi személy, mégis csak a közösségi életrendben van lehetőség arra, hogy az élet színvonalát fölemeljék. Délnyugaton az antik középtengeri életrend töredékesen fennmaradt oldottság, amelyet mintha a tájba építettek volna. Az egyéntől és közösségtől független, mert az életnek ez a szerkezete még abban az időben alakult ki, amikor az egyéniség-közösség feszültségét nem ismerték. Ma ez az életrend már teljesen időszzerűtlen, csupán emlék a múltból és megvalósíthatatlan. Ezért él itt Délnyugat csaknem álomvilágban. Északon viszont a szocialitás nem bomlik fel. Mindig laza volt, a civilizáció színvonala is leszáll, vele együtt a lét finomsága, és az ember újra a természet anarchiájában él. Északon ezért csak individuumok vannak, személyiség nincs. Az individuum az, aki a

természetből nem lépett ki. Itt nyugaton az az ember él, akinek végső célja a személy megteremtése. A személy több, mint az egyén, mert kerek, egész, tudatos és autonóm, és személy az ember és az emberiség egyensúlya. Egyén van sokféle, költő, szegénylegény, kötéláncos, kardnyelő, filozófus, elvetemült, elszánt, ügyes hipokrita, filmsztár, professzor. A személyiség nagyon ritka és Európa is csak keveset ismer. A természet remek egyéniségeket teremthet, mert ehhez az emberhez nem kell más, csak tehetség. Személyiséget csak a civilizáció tud teremteni. Ez az emberi természet gyökeréig való kiművelése és fölemelése és megnevesítése. Minden nyugati városnak, utcának, bútordarabnak, ételnek, ruhának, mint Van Gogh szalmaszékének, végső célja, hogy személyiség legyen.

Ez a Wilhelm Meister-életrend, amely a nyugati körben a közösség-szövevényt megteremti. Demokrácia és integráltság. Ebből a szempontból pontosan az ellentéte annak, ami az alföldi közösség. Az Alföldön senki sem méri magát közös mértékkel, ezért nincs demokráciája. A közösség rendje nem tömör, nem folyamatos és nem gazdagon árnyalt. Nyugaton az emberek magától értetődően azonos mértékkel mérik önmagukat, a közösségben nincsen rés, szakadék, törés, hiány, él, súrlódás, ami azt jelenti, hogy az alapoktól a tetőig egyenletes. Az alföldi ezért alig nevezhető társadalomnak, mert ez csak akkor igazi, ha szövevény és differenciált. Természetből függetlenül középpontja van, szíve már nem a földben dobog, hanem a szellemben. Sorsa nem az erő, hanem az erény. Életét nem a hatalom vezeti, hanem a műveltség. És minél inkább erény az erő és műveltség a hatalom, annál mélyebb az, amit úgy hívnak, hogy civilizáció.

A nyugati tájon a civilizáció nem saját földi, csupán kisu-gárzás, ezért csupán kultiváltság. Itt épült Fraknó, Délnyugaton Somló, északon Árva, Erdélyben Vajdahunyad. Fraknót eredetileg uralomra és védelemre építették, de eredeti értelmét elvesztette és túlnőtt rajta. Már nincs értelme harcolni ott, ahol a sors eszménye nem a győzelem, hanem a rend. Fraknó előkelő lett és nyugodt, a civilizáció vonásait vette

fel, meglágyult és barátságos lett. Már nem fenyeget, hanem hív. Somló a déli vár, de rom, ahogy délen a régi élet már csak rom, legenda és emlék. Szőlőinda növi be és sok mese. Somló nem múzeum, hanem a vadméhek tanyája. Árva az északi vár. A Szirten magában áll és a völgybe néz, mint a sas. Köröskörül a nép értetlenül nézi a falakat és a nagyszerű bástyát. Száz és száz kilométerre csak a félig földbe nyomott házak, és most egyszerre itt a vár. Vajdahunyad sötét pompája és dinasztikus kevélysége ismét más. Ez itt a bizánci szellem. A völgyben itt is csak éppen elhagyták a kőkorszakot, de a nép itt nem elvezetett el, inkább leigázva. Vajdahunyad gazdag és fényűző úr, belül csupa nemes bútor, kényelem és biztonság, kívül a pásztorokat széttépik a medvék. Az Alföldön pedig nincsen vár, ha volt is értelmetlen volt. Sohasem akart itt senki végleg megtelepedni. Uralkodni pedig? Inkább sátorban lakik, hogyha nem tetszik, elmeessen.

A történeti alakok közül a nyugati géniust töményen Széchenyi István jelenti. Széchenyi nem akart mást, mint Nyugatot az egész országra kiterjeszteni, az intenzív kultiváltságot megteremteni, hogy a nyugati polgárosultságba az egész magyarságot beolvassza. Gondolataiért ezért lelkesedtek olyan sokan és ezért ellenkeztek vele olyan sokan. A békés Wilhelm Meister-eszmény, aki a közösségnek magát tudatosan alárendeli. Olyasmit óhajtott, amit sem Észak, sem Kelet, sem Erdély, még ha akart volna sem tudott volna teljesíteni. Mindennek csak Nyugaton van értelme. Hiszen az alárendelésért az ember csak itt nyer a többivel egyenlő elbánást és biztosított létet és szellemi színvonalat. Keleten, aki megadja magát, az szolga, szociális egyenlőség, biztosított lét és színvonal pedig nincs.

A prosperitás gondolata az intenzív gazdaságból szervesen fejlődött ki. Az intenzív gazdaság pedig az egyre mélyülő és fokozódó műveltségből fakadt. Mindez Keleten, vagy Erdélyben irreális. Nyugaton az eszköz belülről nőtt, mint a szokás és a törvény. Keleten az eszköz jelentése egészen más, fegyver az individuum kezében, amellyel hatalmát növelheti. Intézmény pedig korlát és teher. Nyugaton az ember életmódja mi-

nél rendszeresebb, szabadsága annál nagyobb. Keleten, ha az ember olyan színvonalon akar élni, mint Nyugaton, hússzor annyit kell dolgoznia. A két életrend között ki nem egyenlíthető értékeléskülönbség van. Széchenyi mindenestre korának naiv nacionalista téveszméiből kiindulva azt hitte, hogy mert magyarul beszél, az egész nemzet egységes. Sopront a Kunságba akarta vonni.

Dél és Kelet, Észak és Erdély költészetének kifejezése a líra. Nyugat az országban az egyetlen hely, ahol a magától értetődő kifejezés a próza. A próza a civilizáció és a valóság műfaja, ahogy a líra az álmoké és az eszményeké. A líra címszava az egyén, a prózáé a személy. Keleten, Északon, Erdélyben még a regény is lírikus. Nyugaton a próza azért a költészet műfaja, mert az élet bázisa a próza. Ha fáradt, akkor banális. A lét másodrendű, az első a civilizáció, az ember másodrendű, az első a személy.

A kérdés, hogy van-e még itt nyugaton nép, vagy csak egyfajta szociális létezője. A kultiváltság eltörölt minden mítoszt és legendát és helyébe a történetet tette. Ez pedig nem szájról szájra jár, hanem megírják és az iskolában tanítják. A történet a mítosznál erőtlenebb. Nyugaton nincs vallás, csak transzcendencia. Kultiválnak lenni annyi, mint az elemi világgal a kapcsolatot elveszteni. Semmi sem jellegzetesebb, mint a sötétség elvesztése, vagyis a kivilágított éjszaka. Sok ember meghal anélkül, hogy egyszer is látta volna a csillagos eget. A virág a botanikus dolga, az ég a csillagászé. Nincsenek istenek, csak tények, nincs mítosz, csak tudomány, nincs mágia, csak technika, nincs teremtés, csak munka.

Az északi táj határa körülbelül mindenütt az ország északi hegységeinek déli lejtője. Nyugaton Pozsony fölött a Kiskárpátoknál félkörben fölfelé húzódik, majd az Ipolyon túl a Börzsönyön keresztül lenyúlik délre, a Dunán is átlép és a Pilis-hegységet is magába zárja. Vácnál ismét északnak fordul, innen keletre a Mátra és a Bükk déli oldala, végül a borsodi és a sátoraljaújhelyi hegyek. A vonal Szatmár táján éri el Erdélyt.

A vidék erdős és hegyes, de sem az erdők, sem a hegyek nem hasonlítanak a déli, vagy a nyugati erdőkhöz és hegyekhez. A légkör hirtelen nyirkossá válik. Az uralkodó szín a kékeszöld, inkább sötét árnyalatban. A levegő melankolikusan párás, az ég fátyolos, a derült napok, főként télen élesek és üvegesek és a legszebb hónap a szeptember és a január. A tavasz és a nyár esős. Egészében véve a föld észak felé nyílt. Egy liptói, vagy szepesi táj sokkal jobban hasonlít a nyolcszáz kilométerre levő balti, vagy finn vidékhez, mint a száz kilométerre levő Gyöngyöshöz. Az északi légkör délibb tájakra is átsugárzik, különösen a Dunán túl, és megfesti főként a magaslatokat. A Vértesben és a Bakonyban az ember gyakran találkozik északi tájrészletekkel. Buda környékén is egybeolvad Észak Nyugattal és Déllel. Buda egyébként is olyan összetett táj, mint Visegrád, Tihany, Esztergom, Eger és Tokaj.

Az atmoszféra északi, a síkságok sápadtak és hűvösek, mint a lengyel, vagy a galíciai mezők és semmiben sem hasonlítanak Csallóközhöz, vagy Kemenesaljához. A hegyek és a völgyek, különösen a Tátrától keletre, elhagyatottak. Észak itt annyit jelent, mint középponttalanság. A déli táj centruma Róma és Athén, a nyugatié Párizs.

Északot éppen az jellemzi, hogy középponttalan. Az egész északi kör Lengyelország és a balti államok, Finnország, nem néz egy pontra. Nem fordul semmiféle irányba. És nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia. Önálló műveltsége és civilizációja nincs, kultúrát nem teremt, a művelődés és polgárosultság eszközeit csak átveszi és használja, de ha azokat nem venné át, sem jelentene különös változást, mint így, hogy átveszi, szintén nem változik. Az eszközök az élet lényeges tartalmait érintetlenül hagyják. A provinciális tájakon semmiféle hatás nem szerves és arra nincs is komoly igény. Mindegy, hogy milyen szövetben jár, milyen közlekedési eszközt használ és milyen komfortja van, milyen könyvet olvas és milyen társadalmi tagozódásban él. Dél vidékein az életrendet a Philia irányítja. Nyugaton a szociális egyensúly törvénye, Északon a természet, amely itt minden civilizációnál erősebb.

Magyarországon szerves kultúra csupán a nyugati génusz körében él. Délen és Erdélyben volt ugyan, de letöredezett, és ami megmaradt, az többé-kevésbé a csupasz lét. Északon nem volt minek letöredeznie. De ami itt megnyilatkozik, mégse az elsődleges természetesség. Provincia annyit jelent, mint olyan tartomány, amelyre a civilizáció még éppen kisugárzik, de éppen csak annyit, és a tartomány a civilizációt egyetlen mozzanattal sem gazdagítja. A provincializmus ilyen kulturális passzivitás, amelynek sajátos jellege és értéke ebben az érintetlenségben és megérinthetetlenségben van. A provincia történetileg nem aktív, ezért sohasem hódító, sőt inkább meghódított terület. És az északi kör legnagyobb részének tényleg, ha nem is volt mindig tartomány és gyarmat, függetlenségéért többnyire reménytelen küzdelmeket kellett folytatnia. Így Lengyelország esetében, amely keleti és nyugati hatások alatt szüntelenül felosztása ellen küzdött. A magyar Felvidék jellegzetes történeti megnyilatkozása a kuruc háború volt, ez a különös, csaknem szektariánus mozgalom, amelyben egyéni hőstettek és melankolikus bujdosás legendává szövődtek és amelyben alig volt realitás. Nem szabadságharc, nem forradalom, nem lázadás, nem felkelés, a kuruc háborúnak tulajdonképpen nem volt határozott célja. A kuruc primitív individualista és a melankolikus fantasztika és anarchikus vidéki. Maga sem tudja miért, csak úgy felkelt és bánatában csapatokba verődve harcolt. A rongyos gárda, a mezítlábasok gerilla és partizán tevékenysége reménytelen és rendszertelen és véletlen és formátlan. Az északi ember fájdalmas kezdetlegessége sehol sem nyilatkozott meg oly mélyről, mint itt. Csupa búskomorság és képzeltetés, alaptalan remény és bujkálás, üldözöttség, irreális vágyak, rossz helyen alkalmazott szenvedély, túlméretezett aktivitás és elhibázott erőfeszítés, amely soha senkiben egy pillanatra sem keltette a győzelem lehetőségének reményét. Mintha az egész fölkelés csak azért történt volna, hogy kudarcba fulladhasson és a kurucok szétszóródva létük reménytelenségére feleszméljenek.

A magyar történetben a kuruc háború az egyetlen mozgalom, amely mély költészetet és zenét teremtett. Mintha a ma-

gyarságnak ez lett volna a szent háborúja. A nép számára volt ebben az erőfeszítésben valami mélyen nagyszerű így is, hogy legyőzettséssel végződött, de nem vereséggel. Abban, amit a kurucság jelent, az egész magyarság osztatlanul részt vesz, és pedig fenntartás nélkül. Sem a török háborúban, sem a végvári harcokban, sem a szabadságharcban az, ami a kuruc háborúban élt, nem nyilatkozott meg, a kezdettől fogva reménytelen harc a hatalom hallatlan túlerejével szemben, nem a diadalért, de konok és mélabús és makacsul ismétlődő nemzeti sors, hogy itt vidáman csak az élhet, aki az idegen elnyomókkal szövetkezik népe ellen, de a dicsőség mégis a bujdosóé.

Ahol nincs civilizáció, ott a szellemet az álmodozás jelenti. És az álom tartja vissza attól, hogy a természetbe olvadjon. Az álom azonban nem szilárd létforma. Északnak nincs tartalma, nincs iránya, nincs alapja és ezenfelül minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami meghatározhatatlan és szűzesség, negatív esetekben fejletlenség és korlátoltság. Északon az ember legnagyobb mélysége a naiv rajongás. Ezért Petőfi nem alföldi költő, hanem felvidéki, mert az Alföldért csak rajong. Az alföldi ember az elragadtatott érzelmeknek ezt a meleg és üde zenéjét nem ismeri, a közvetlen önkívületet, amely Petőfi természetlírájának szépsége, különösen ott, ahol az nem szándékolt, hanem önkéntelen. Petőfi lelkesültsége, szerelmi érzékenysége, túlzása és egész idealitása nem alföldi, hanem északi. Az embernél valamivel kevesebb, ugyanakkor több, mintha erdei állat lenne és angyal. A civilizáció szellemére éhes, de az ténylegesen nem fog rajta, ezért Petőfi hangja madárdalhang és tisztasága a forrásvíz tisztasága. Minden, ami problematikus és nemzetiszínű, az cigányzene és hamis, de annak a sihedernek nagyzolásával hamis, aki sohasem lesz felnőt. Ez benne a báj és az ellenállhatatlan.

Az északi körben azonban nem nyilatkozik meg a primer emberi lét. Észak provincia, ami azt jelenti, hogy a civilizációval vonatkozásban áll, de ez lényegében nem érinti. Ez éppen a vidékiesség. Ezen a kulturális passzivitáson a primer lét minduntalan áttör és a kettő összekeveredik. Ezért a vidékiesség és primitívség mintha ugyanannak a magatartásnak meg-

nyilatkozása lenne. A kultúrával levő kapcsolat sem kapcsolat, a lét sem primer. A kettő között az északi egzisztencia, mint a felhő, hol eloszlik, hol megsűrűsödik, anélkül, hogy bármely szilárd forma felvételére reménye lenne.

Ahol nincs hagyományos forma, sem vallás, sem művészet nem bontakozhat ki. Az északi ember mély, de alaktalan. Ez az alaktalan mélység benne a rítustalan és dogmátlan merő érzelmi vallásosság, ami a babona. A babona az ateizmus egy neme, mondjuk a rosszul alkalmazott hit. A babona hiszékeny. A babonás ember a világot valóságra és csodára osztja fel. Az ember csodából van, de a valóságban él. A világ akkor lenne tökéletes, ha csoda lenne. Nem tudja, hogy a világ misztérium, amely ugyanakkor csoda és valóság. Azon, ami kiszámítható és kiszámított, ami előre tudott és biztos, azon állandóan áttör a váratlan és a kiszámíthatatlan és a lehetetlen. A babonás ember, mint Mikszáth, a jellegzetesen északi hiszékeny ateista, nem vallásos, de képzeletében nem tud mással foglalkozni, mint Zrínyi csodálatos feltámadásával és Szent Péter esernyőjével és ilyen csodákkal, és bár látszólag a csodát neve-ti ki, mégis csak azt tudja komolyan venni. Az alföldi ember csodahitét szégyenli és a csodát megtagadja, biztosan azért, mert a valóságtól jobban szenved, ez az, amit józanságnak hív és ezzel a szigorú és szívtelen, csaknem barbár józansággal teperi le önmagában azokat a végső érzékenységeit, amelyek csak igen ritkán törnek át humorában és melankóliájában, mint Arany nagy soraiban. Az északi ember fantaszta, ezért nincs stílusérzéke és nincs igazi ízlése. Ízléshiány annyi, mint az életet és a szellemet nem összekapcsolni tudni. Ez az északi provincializmus egyik lényeges vonása s ezért a félműveltség nemcsak a művészetben, hanem a viselkedésben, az öltözködésben, a közéletben, a gondolkodásban, a berendezkedésben és a szórakozásban.

Az ízlést az érzelmek helyettesítik. Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak, kicsiny és meleg körök élnek egymás mellett, családok és rokonságok, kis egyesületek és társaságok, amelyek néha olyan szorosak, hogy az életjavakat is megosztják, de a kis körökön belül az emberek egymás élet-

feltételét jelentik. Az ilyen kicsiny társadalmi egységek jellegzetes atmoszférája a pletyka. Az emberek egymásról mindent tudnak, de mivel a társas egység formátlan és primitív, az értesülések irreálisak. Ahol érzelmi alapon természetellenesen szűk alapokon élnek, ott a pletyka okvetlenül kifejlődik. A pletyka pozitív oldala, hogy intim, negatív oldala, hogy indiszkrét.

Az északi ember állandóan inog az őállapotba való visszaillesedés és a véletlenül odavetett szellem foszlányainak perifériális félreértése között. Sem teljesen primer nem tud lenni, sem a kort, amelyben él, nem érti. Az egyetlen pozitívum számára a természet, mintha nem a közösség problematikája, a művelődés, a művészet, a becsvágy ragadná el, hanem a hideg, vagy a meleg, a szél és az erdő. A természet nem mítosz és nem mese, hanem valami a kettő között, mint a Kalevalában. De ez a természet is nagyrészt anarchikus és csak kettő között választhat, az indokolatlan egyéniesség és az uraságotól levetett formák között. Vagy extrém individualista, vagy sohasem tud kilépni a közhelyekből. Legtöbbször a kettő együtt. A provinciális társadalom is ezt a két szélső embertípust teremt meg, az emberkerülő félbolondot, vagy a hóbor-tos konzervatívot. Legtöbbször a kettőt együtt. A precivilizáció és a civilizációs periféria összekeveredik.

A közösség lazán függ össze. A települések kicsinyek és ritkák. Nem mintha a természet mostoha lenne. Egyáltalán nem mostohább, mint az Alföldön. A szocialitás híg. Végül mintha mindenki csak egyedül érezné jól magát.

A természetet csak a civilizált ember tartja a paradicsomnak és a rousseauizmus jellegzetesen városi magatartás, éspedig egyik legkéseibb városiasság. Aki a természetben él, az tudja, hogy ez nem boldogság, hanem melankólia. Minden jellegzetesen északi költő ezt tanúsítja. És ez magától értetődik. A világ, amelyben él, mulandó, és aki a természetben él, az az elmúlásban él. Csak a szellem örök. Ebben a természetben olyan életérzés bontakozik ki, amely a szellemmel csaknem párhuzamos, ez a képzelet. Fantázia és melankólia. A civilizáció védelme nélkül az ember képzeletével építi körül magát,

de képei nem az életben gyűjtött képek változatai, hanem az anamnetikus világból szállnak ki. Ismét a Kalevala. De az igazi nagy északi költők sora is, Burns, Jacobsen, Hamsun. Félények és démonok, tündérek és megelevenedett virágok. A fantázia ebben az alakjában mágikus tehetetlenség, amely ősi inkarnációiból nem tud egészen kilépni.

Északon nincs hagyomány. Mindenki egyszer él, kivételesen és véletlenül. Társadalmi és történeti tradíció a mese különös változata és irreális. A gazdaság ugyanolyan anarchikus, mint az életrend. Tervszerűség éppúgy nincs, mint történet, vagy hagyomány. Az emberi képzelet és a természeti szükség a két termelőerő. Délen a gazdaságnak magasabb célja van, az anyagot az örök rend körébe vonni. Nyugaton a cél a földet intézményesíteni, és ha lehet, megneemesíteni. Északon a gazdaság egyetlen célja az egzisztenciát jól-rosszul fenntartani. Délen az eredmény a gondtalan jólét, Nyugaton a prosperitás, Északon, hogy legyen mit enni. Többnyire csak a szegénységig jut el. A szegénység éppen úgy Északhoz tartozik, mint a fantázia, a melankólia, a babona és a csoda.

Az őstermelés erdőgazdaság, juh- és marhatenyésztés. Később meghonosodott a len, a kender és a krumpli. Amennyiben kísérlet történt arra, hogy ezt a termelést kibővítsék, nem a külső körülményekbe ütközött, hanem az ottlakók vérmérsékletébe. Az iparral való kísérletezés különösen az újabb időkben csak azzal az eredménnyel járt, mint egyebütt. Az iparosodás nem az emberből nőtt ki, hanem a túlnépesedés kényszere volt és az élet lényegét nemhogy nem érintette kedvezően, hanem ellenkezést keltett. Az ipar alapja itt is, mint minden nyersanyagban szegény területen, csupán az olcsó munkaerő, semmi egyéb. Észak jellege a kisipar, a kis mesterek, a kis kézművesek, ácsok és asztalosok és bőriparosok. Régebben az északi kisvárosok vásári iparcikkeikről híresek voltak.

Észak legjellegzetesebb költője Tompa Mihály. Néhol Wordsworth-i hangja van, de metafizikai mélység nélkül. Valóságos költő, de vallása konvencionális vasárnapi prédikációvallás. A természet-melankólia és az anamnetikus képzelet

hangja benne a legerősebb, a mítosztalan legendák és az elhagyott vidék szellemében.

Az egyetlen szociális realitás itt a család. Ezért a ház itt fontosabb, mint másutt. Nemcsak otthon, nemcsak fészek és menedék, hanem ezenfelül valami meleg és zárt hely, amely nem természet, hanem humánus. Nem délnyugati ház ez és nem nyugati és nem alföldi tanya, vagy az erdélyi dinasztia vára. Mintha minden ház magában állna, még Késmárk, Lócse, vagy Besztercebánya főterén is. A család megismételhetetlenül egyszeri légköre sugárzik belőle. Ezért a nemesség házai sem paloták vagy kúriák. A nemesi előkelőség és gazdagság ritka és még ritkább, ha nem csupán külsőségekben jelentkezik. Az úri magatartás színvonala is leszállt, ezért északon terjedt el a leginkább a depravált úr, a svihák. Ez az ember nem bohém és nem szélhámos, nem léha és nem züllött. Könnyelműségét az elképzelhetetlenül alacsony színvonal jellemzi. Gögje inkább komikus, büszkesége pedig szájalomraméltó. A svihák is fantasztika és babonás, melankolikus és hóbortos, de valami végső komolytalanság van benne, az az ember, aki önmagát nem tudja komolyan venni. Könnyen elomposodik, rossz társaságba kerül, monomániássá lesz és nem tud többé álmodozni.

A magyar nem a puszták népe. Az elnevezés romantika és zsurnalizmus, amely pittoreszk hangzatban tetszeleg. A meghatározás a legfőbb oka volt annak, hogy az ember itt magában összetett lényét ne tudatosítsa. Minden emberben, egészen különböző metszetekben, de együtt van Dél oldottsága és Nyugat kultiváltsága és Észak provinciális természetközelsége és Erdély szakadékossága az Alfölddel. A puszták népének valószínűleg azok az idegenek nevezték el, akik az országból nem láttak egyebet, mint a száguldó csikóst és a paprikás bográcsgulyást.

Az Alföld egyébként nem puszták, csak aszályos, jellegzetes szárazföldi kukorica-klima, mint mondják, aszályosabb, mint a dél-orosz sztyeppe, amelynek géniusza itt él és amelynek kisértés sugárzása délnyugat felé álmossabb és fátyolosabb és zártabb. Oroszország kontinentális óceán. Ezért ott az ember a határ-

talanság egy nemének légkörében él. A világon mintha csak végletek lennének. Az ember az elveszett magányból fejest ugrik abba a szobornosztba, amely egyéni létét maradéktalanul eltörli. Melankólia és örvöngő kicsapongás. A megvadult életéhség és a nyicsevó. Ez az orosz zene és tánc értelme. Az Alföld mindehhez közel áll, de nem óceán, csupán annak kisebb öble, ahol a vizek Dél és Nyugatot és Bizáncot mossák és vannak helyek, ahol partra lehet szállni. A sztyeppén minden egynemű és egyértelmű. Az Alföld nem Orosz- hanem Magyarország és mindennek egyszerre öt neme és öt értelme van. A vihar itt nem száguld annyira, a szél lágyabb mint a sztyeppén, minden pontjáról látni a szárazföldet, nem lehet elveszni, nincs otcasajanyije, nincs eksztatikus tánc, csak a halálsóvárgásnak még egy kis csökevénye mélyen a tudat alatt.

Az Alföld sajátágosan paradox hely, de az önellentmondás egészen más, mint a délorosz sztyeppén. A paradoxon az, hogy szárazföld, egészen nyílt, túlságosan nyílt, végletesen nyílt, sokkal nyiltabb, mint az óceán, ezért az ember védtelenebb és elveszettebb és az ég és a föld határtalanabb, ugyanakkor reménytelenebb. Az óceánnak van partja és ha földet kiáltanak, elérkezett a szabadulás. A kontinentális óceánról nem lehet partra szállni. Ezért e táj nyíltsága annyit jelent, mint bezárva lenni. Minél egyöntetűbb a síkság, ez a belülről meghatározó tudattalan bezártság, annál kizárólagosabb. Micsoda enyhülés a kis nyárfás, vagy a nádas, milyen feloldás egyetlen kicsiny patak, amely partján fűzfáival a horizont felé kanyarog. Az Alföldön nincs szabadság másutt, csak a sóvárgásban és ez az egyetlen sóvárgás. A nyíltságba bebörtönözve lenni. Szabadnak lenni. Az ember meg van fogva. Nem a lapályon és a homogén síkságon, nem a mindig látóhatártól látóhatárig terjedő lapos mezőn. Ez az egyhangúság semmit sem különbözik a börtön falának kopár közönyétől. Amikor Petőfi az első és az egyetlen ember, aki ezért a földért lelkesedett, az Alföldet dicsőítette, magára maradt és csak csodálni lehet azt a bátorságot, amellyel a lehetetlent imádta. Valami nem külső, hanem belső kényszer van itt, ami a mozgás szabadságát megakadályozza. A mozgását és a gondolkodását és a cselek-

vését és az elhatározását. Az Alföld vízhiányban él. Aki tudja, hogy a víz milyen összefüggésben áll a munkával és a tevékenységgel, a vállalkozással és a képzelettel, sőt a vidámsággal és a gondolkozással, sőt az ismeretre való szomjúsággal és a bölcsességgel, az az alföldi ember vérmérsékletéből sokat megért. Ahol kevés a víz, ott az elementáris őstűz dühe uralkodik, amit sivatagnak neveznek, és ez a száraz és perzselő hőség és metsző fagy az, ami az Alföldön uralkodik. A tűz csak a vízzel együtt nyújt életlehetőséget. Egyiptom a Nílus nélkül Szahara. Amíg a Tisza itt a Nílus volt áradásaival, ezer éveken át élte a földet és csillapította a hó tüzeit. Amióta a földről a vizet elvették, az aszály lehetősége megnőtt, megindult a szikesedés. Az Alföld olyan, mint a kiszáradt tengerfenék, vízszomjas föld, képzeletszomjas, vidámságszomjas és gondolatszomjas és az aszály dühében ég. Nincs kevésbé szabad hely, mint a sztyeppé, nincs kevesebb szabadság, mint ezen az óceánon és nincs sehol nagyobb szomjúság arra, hogy szabad legyen. Néha az égbolt úgy a földre nehezedik, hogy azt szétnyomja, a föld úgy az égre nehezedik, hogy az lelapítja. Ebben a kettős laposságban kell élnie. Volt egy-két festő, aki az alföldi tájban a föld és az ég nyomottságát felismerte anélkül, hogy annak jelentőségét megértette volna. Ez a kettős nyomás, ami az óceánokon nincs. Ott az ember kettős végtelenségben él, itt kétszeresen bezárva.

Nem az a nehéz, hogy ez az egzisztencia nem tudatos, hanem, hogy nem tudatosítható. Az Alföldön a táj és az ember között a viszony nem végleges. Ez az ideiglenesség az, amely mindennemű településen azonnal és mindenkinek feltűnik. Az Alföldön nincs város olyan értelemben, mint Nyugaton, vagy Erdélyben, ahol az urbanitás magától értetődik. Mert a város nem a véletlenül sűrűn beépített emeletes házakkal, utcákkal, rendezett forgalommal, kereskedelemmel és iparral rendelkező hely, hanem céltudatos szándékkal elgondolt életrend. Az alföldi város életrendje nem különbözik a faluétól. A falué pedig a sátorváros. Debrecen kevésbé város, mint a tízszerese kisebb és szegényebb Kőszeg. A település ideiglenes, mint a nomád sátorváros és ha holnap fölszednék, hogy

tovább vándoroljanak, senki sem csodálkozna. A város jellege, hogy a választott középponthez mindenki lehetőleg közel legyen. Az alföldi városnak nincs középpontja s ezért elterül. A centrum természetesen sohasem absztrakt, vagyis nem gazdasági, vagy közigazgatási, vagy egyéb gyakorlat. Mint az archaikus görög polisban, a középpont a felsőbb erő jelenléte. Ahol akár tudatosan, akár tudatlanul ez a középpont él, a megtelepedés végleges, ahol középpont nincs, ott, ami városnak látszik, csupán tábor.

Mintha a megállapodás azt jelentené, hogy aki megtelepedett, szabadságának lényegét feladta. Senki sem tudta, hogy ez a fogságtudat, ez a börtönérzés, ez az állandóság, bezártnak lenni, milyen időben keletkezett, keletkezett-e egyáltalában, vagy a nép magával hozta onnan, ahonnan két vagy három ezer évvel ezelőtt leszakadt, vagy esetleg azért szakadt le, mert ott is fegyházban érezte magát. Irodalmi emlékeink kései. Zenénk kora kétes és soha nem állapítható meg, hogy a nagy sztyeppevilágban hol a közeli rokonság határa és mennyire sajátos és eredeti. Történetünk pedig már a legelső jelekben arról beszélt, hogy a szabadságsóvárgás megvolt. Később a humanisták és reformátorok, akik a 16. század nagy megrázkódtatásában mélyebbre láttak mint előttük vagy utánuk bárki, a magyarságot a bibliai zsidósággal hasonlították össze. A nép sorsát, mint üldöztetést fogták fel, szenvedését, mint hűtlenségéért járó isteni büntetést, és mindezt, mint végzetet, amelyet a megtérés sem tud megváltoztatni, ez az embernek legfeljebb csak erőt ad arra, hogy a csapásokat el tudja viselni. A zenében megvan a megkötött embernek ez a reménytelensége és megvan a mozdulat nyoma, hogy ebből kitörjön, de nem a szabadság, hanem az eszeveszetség felé. A zene, mint minden művészet, a szenvedélyeket egyeduralmukban ábrázolja. A táncból az a világból való kiugrás, ami az orosz tánc lényege, teljesen hiányzik, jóllehet még van benne az önfeledt örömnél némi nyoma, amit az ember művészetünkben sehol másutt nem talál, legkevésbé a költészetben.

Az alföldi egzisztencia ideiglenessége minden megnyugvást és megállapodást, minden biztos és határozott helyet és tör-

vénnyt, rendet és állandót nemcsak nem tűr el, de azt megel- lenzi és azt árulásnak érzi, és pedig árulásnak valamely mély és általános fogadalom ellen, amit ha nyíltan nem is fogadtak meg egymásnak soha, amibe nem is egyeztek bele, de ami végzetyszerűen kíséri őket olyan időtől fogva, amelyre senki sem emlékszik. Nem valószínű, hogy ez a történeti csapások következtében bontakozott ki, talán a mohácsi vész után a széttépett országban, idegenek marcangolása alatt. Az Alföldön valamely alakban mindig volt szegénylegény és az soha- sem volt rabló, vagy útonálló, vagyis nem volt absztrakt gonosztevő, akit a vagyon, a bosszú, vagy akár a kenyér gondolata vezetett. A szegénylegény társadalmon kívüliség, ez a saját- ságos egzisztenciája, akihez képest mindenki más, aki letele- pedett és megállapodott, árulónak látszik. Mintha valamihez csak ő maradt volna hű, és az a valami, ha titok is, a titkok legfontosabbika, amelyről mindenki tud, anélkül, hogy arra megtanították volna. A szegénylegény másik oldala a zsíro- paraszt. A hontalanság és az ideiglenesség, amelyben a betyár él, hűség az abszolút sorshoz és a nép ezt tudja, és tudja, hogy e sorshoz való hűségben a betyár mindenki fölött áll. Mintha a szegénylegény az Alföld remetéje lenne, sajátosságosan ateista és vallástalan remete, aki a pusztában él elveszettebben, mint Keresztelő János, mert még Istene sincs. Mintha askéta lenne és jögi, aki a társadalomból kivonult, mert tudja, hogy csak az ő élete az igazi. Ez a szegénylegény dicsősége és a zsírospa- raszt alacsonyrendűsége. Amikor a szegénylegény életforma a kuruc háborúk idején járvánnyá lett, kitűnt, hogy mindenki tudja, mit jelent e végzet mellett kitartani. És labancnak, va- gyis zsírosparasztnak és kupecnek lenni mindig annyit jelent, mint elárulni nem a szabadságot, mert az nem volt soha, de a szabadságra való sóvárgást és a véglegességgel szemben tanúsít- ott ellenállást, elárulni nem azzal, hogy a fogságba beleegye- zett, hanem hogy szövetkezett a fogház őreivel. Labanc az, aki a fogságban megnyugszik. Ez a helyzet azelőtt is, azután is állandóan időszerű. Nem gondolható el nagyobb árulás, mint hogy valaki saját népének szabadságvágya ellen szövet- ségre lép a leigázó börtönőrrel. Ha ténylegesen szabadságról

lenne szó, amit a nép elvesztett és így visszanyerhet, az árulás nem lenne olyan súlyos. De nem a szabadság forog veszélyben, hanem a csoda, és az álm, az észme és az értelem. S ezért megbocsáthatatlan annak még csak gondolata is, és átkozott minden fillér, amit az áruló kapott, átkozott minden szó, amit a maga méntségére mondott, átkozott minden igazolás, mert népének legmélyebb, és soha be nem vallott szomjúságát árulta el, és erre nincsen bocsánat.

A szegénylegény nem az az ember, akinek nincsen háza, vagy kenyere, vagy marhája, hanem akinek nincs hazája. Ez a hontalanság nem szabadság, hanem a szabadság látszata, ami fontosabb, mintha tényleg lenne, de nem lenne látható. A szegénylegény valahol egybenőtt a néppel, és pedig ott, ahol az ősszenővés a legérzékenyebb. Amióta pedig szegénylegény az Alföldön nem él, a hagyományt néhány költő vette át, nehogy a szomjúság elapadjon. A költészetben is van betyár és zsirosparaszt. Ez a „rabok voltunk mostanáig” tudata, amely nemcsak állandóan jelen van, hanem állandóan ismétlődik. A betyársorsot a társadalmon kívül élőnek vállalni minden időben kötelessége volt, ez volt az előkelőség a labancok közepette, ami még elviselhető lett volna, de a hunyászok közepette is, akik hunyorgattak és a mindenkori szuronyokban bízva hízlalták kövérré a disznaikat.

A nemesség ezt a szabadságszomjúságot nem vállalta. Ezért a szomjúság nem lett törvényes nemzeti karakter, csak titkolt fájdalom. Sőt, ahol tehetette, a nemesség a szomjúságot elárulta, igen kevés kivétellel, nem idegennek, inkább a közönynek és a kényelemnek. Csak a reformkorszakban vette észre, mi történik, de akkor is az idő mánora szédítette meg, nem volt termékeny és a mozgalom élére nem a hívők álltak, hanem a szofisták.

Nem szabadnak lenni és bezárva lenni, annyi ez, mint kifosztva és meghazudtolva és börtönre vetve lenni. Ezért az Alföld embere gyanakvó és bizalmatlan és alattomos és irigy és elzárkózik és csak magát menti, minden egyebet veszni hagy. Aki ilyen mélyen bizalmatlan, az kapzsi és fősvény, és mindez nem egy életben bontakozott ki. Nem valószínű, hogy a 18.

század halálos elnyomatásából, sem hogy a török hódoltságból eredt. Lehet, hogy már az Árpádok alatt megvolt, de semmiesetre sem a számbeli kicsinység, vagy az elszigeteltség idézte. Külső okok ilyen esetekben alig számítanak.

A szabadságsóvárgás szemében a legnagyobb bűn a megalkuvás, mert azt árulja el, amire a nép a legérzékenyebb és titokban árulja el. Aki megalkuszik, saját bőrét menti. A kompromisszum itt nemzetrontó bűncelekmény.

Saját létkérdésével egyetlen nép sincs tisztában. A nép kérdései csak a szellemi kasztban lépnek világosságra, az Alföldön pedig, hogy ilyen kaszt kialakulhasson, semmiféle lehetőség soha nem volt. A színvonal, amelyben a lét-nemlét gondolatai megjelentek, a legolcsóbb volt. Többnyire semmi egyéb, mint fellengző eszmények, a valódi szellem iránt való érzéketlenség, sőt ellenséges magatartás, taníthatatlan csökönyösség, vak konzervativizmus. Az orosz sztyeppe és az Alföld itt véglegesen elválik. Oroszországban a politika is vallás, az Alföldön a vallás is politika. Mert senki nem volt, aki ezt megmondta volna, a nép abban a hiszemben volt és van, hogy a szabadság a politikai függetlenség kérdése. És azzal, hogy a közéleti viszály és becsvágy lehetőségét megengedte, sőt azzal, hogy politikai életet élni nemzeti feladatnak érezte, utat nyitott mind annak, ami pátosz és látványos, szónoki és irreális fantazma és megtévesztés. A politikai megoldás mindenestre egyike a legalacsonyabbaknak. De politika is sokféle van, és itt nem sokkal több, mint a saját képzelgésein megfeneklett ember desperát marakodása, amely irreálissá teszi, mert létének valódi nehézségei felől a figyelmet eltereli. Önámítás nélkül nincs történet. De az alföldi ember annak ellenére, hogy egzisztenciájának legfontosabb erőit a közéleti tevékenységbe vetette és ennél magasabb színvonalat nem tudott elképzelni, és annak ellenére, hogy a papság is nemcsak kardforgató, hanem intrikus és szószátyár lett, politikailag éretlen maradt, sohasem a történeti helyzetet, sem önmaga lehetőségeit nem ismerte fel. Mintha még mindig az a nomád lenne, aki nem érti szomszédját, mert megértésének egyetlen módja, hogy leigázza, és ha nem sikerül, toporzékol.

Az Alföld határa nyugaton a Csalókőztől húzódik délkeletre a Balaton felé, de magába foglalja Győr és Sopron megye lapos tájait, átmegegy Somogyba, Tolnába, érinti Szabadkát, az erdélyi hegyek alatt húzódik észak felé Szatmárig, Tokajig és a felvidéki dombok tövében kanyarodik ismét nyugatra. A levegő száraz, a klíma végletesen kontinentális. Az Alföld legnagyobb részén nincsen kő. Életrendjét a külterjesség jellemzi. Nyugat intenzív gazdálkodását nemcsak nem valósítják meg, hanem ezzel szemben erkölcsi ellenállást tanúsítanak. Ahol egyes foltokon a gyümölcs vagy a szőlő termelése felvirágozott, a kertek egyáltalában nem hasonlítanak semmiféle nyugati, inkább kisázsiai, vagy perzsa kertre. A ház pontosan olyan, mint amilyen az egész délorosz sztyeppén, egészen az Uralig, nem téglá, nem kő, nem fa, hanem vályog és nád. Az életrend az udvaré. Az udvar önellátó és önkormányzatú szociális forma, a családdal és a béresekkal. A nagy udvar a földesúré, a kicsiny a nagy mintájára él ugyanabban a szabadságvágyban elzárva. A termelés nem ésszerű, nem is értelmes, nem a valószínűsége épül, hanem a szerencséjére. Ezért az Alföldön az ésszerűsített gazdálkodásnak, vagy akár a szövetkezésnek, vagy az iparosításnak ellenállt. Önrendelkezésének illúzióját fontosabbnak tartotta, mint gyarapodását. Az alföldi hiába vált foglalkozásában gazdasági kasztta, sohasem lett teljesen vaishya, vérmérsékletén, eszményeiben és jellemében nomád ksátrija maradt.

Erdély határa sohasem volt kérdéses, de zártsága sem. A többi táj, leginkább a Nyugat, kisugárzik és hatása több száz kilométerre is érezhető, de Dél is foltokban megjelenik messze északon, Észak pedig messze délen. Erdélyt az ország többi részétől mintha fal választaná el, hasonlóság csak néhány városban tapasztalható, ott is többnyire külsőségekben. Horvátországot a Dunántúltól csupán a Dráva választja el, itt a határ tökéletesen más civilizáció, folyónál élesebb vonala, csaknem kétezer éves különbség Európa és Bizánc között, hiszen a rómaiak alatt is Pannonia más volt, mint Dácia, és később István király országa más volt, mint Gyula vajdáé. Aki a

földrajznak hisz, különösnek találja, hogy Erdély az Alföld irányában, éppen amerre hegyei elnyúlnak, éppen ott zárul le, és amerre nagy karéjban legmagasabb hegyei zárják le, éppen ott nyílik meg.

Az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli, vagy a keleti. Készebb, vagyis befejezettebb, kiműveltebb, határozottabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni. Néha úgy látszik, ha a kapcsolat az ország többi részével nyelvben nem lenne olyan erős, a Kirányhágón túl egészen más nép lakhatna. A középpont nem Athén—Róma, nem Párizs, hanem Bizánc volt, később Sztambul lett.

Hogy mi a bizánci civilizáció, arra elég egyetlen példa, a görög kereszténység. Ez a vallás a rómainak lényegében nem elvekben és dogmákban különbözik. A dogma csak megfogalmazása annak, hogy két elementárisan más világról van szó. Bizáncban nem volt hellenizmus és itt a görögségnek archaikus alakja merevedett meg. Később az alexandriai lágyulás ellen határozott ellenállást tanúsított. Még később pedig Bizáncba nem jutott el sem a reneszánsz, sem a reformáció. Ezért Oroszország sem élte át se az újabb hellén betörést, sem a reformáció válságát. Erdély ezért az ország többi részénél archaikusabb, merevebb és a nyugati hatásokat csak alig vette fel, és ha igen, azokat is teljesen a maga képére formálta.

Bizáncban a festmény és a mozaik, később az ebből származó orosz ikon, az arc geometrikus merevségének és az arc mögött élő szenvedélynek ellentétben álló feszültsége. A kettő között nincs átmenet. A merev geometria sohasem oldható fel lágyabb formába, a szenvedély sohasem önthető szemléletesebb alakba. Ez a szakadék az, ami sajátosan bizánci, ez a sötétség, ez a kétség és kettősség. Itt mindaz, ami egy, kettő. Minden alatt, ami látható, van valami mélyebb, ami a felszínnel legalább egyenértékű, de azzal szembenáll. A kettő én, mint a civilizáció világélménye sehol sem valósult meg, csak itt. A torzultságig megmeredt és konokul kifeszített arc, mögötte pedig a dühöngő szenvedély vadsága. De a merevség

nem fékezi a szenvedélyt, a szenvedély nem oldja a merevséget. A geometria nem rejti el a démont, a démon nem enyhíti meg a geometriát. Ezért Bizánc nem formál, hanem eltakar és nem harmonizál, hanem robbant. A bizánci konvencióban megdermedt kódex-skolasztika uralkodott, ezzel szemben pedig a háttérben az athoszi misztika egész Európában páratlan tüze. Sehol másutt a képháború nem képzelhető el, csak itt, ahol a képet a kép mögötti erők állandóan szét akarják vetni. A ceremóniális külsőség a legmélyebbről való tudással itt csaknem olyan viszonyban áll, mint Tibetben, ahol jó és rossz csak árnyalatkülönbség. A kegyetlenségtől az önfeláldozásig csak egyetlen lépés.

Nyugaton a dolgok összeépülnek és kiegyenlítődnek, ez a nyugati demokratizmus értelme, hogy ami a társadalomban magas és alacsony, az a polgári közepszerűségben találkozik. Az igazi Nyugaton az arisztokrácia és a munkásság öltözködésben és ízlésben, lakásban és igényben alig különbözik. Az értékek átlagosakká válnak. Erdélyben éppen ellenkezőleg. Az előkelő és a munkás között szakadék van. A különbség nem léphető át. Egymás mellett a kastély és a viskó. Nyugaton ebben az átlagban még a természet is kiegyenlítődik, Erdélyben még a természet is ilyen ellentétekből áll, amelyek soha nem esnek egybe. A szelíd és termékeny foltoktól néhány kilométerre a táj vad és megfékezhetetlen. Sima és meleg kerek, de hirtelen kezdődik az erdő és a sziklás hegység. A kasztok között az a különbség van, ami a bizánci császár és az alattvaló között. Ami feljebb van, az az alsóbb számára nem elérhető. Ez a bizánci, később a muzulmán páratlan ceremónia értelme. Ceremónián azokat a szokásokat értjük, amelyeket az alárendelt közembernek alkalmazni kell, amikor a magasabbal érintkezik. A ceremóniák természete mágikus, mert a magasabban álló ember helyzeténél fogva magasabbrendű hatalom atmoszférájában él. Ez a körülményesség az erdélyi emberen néha igen feltűnő. A természetesség többször irányt változtat, kerülöket tesz és úgy látszik, mintha nem lenne őszinte, holott csak a ceremónia mágikus óvatosságát használja.

Az erdélyi embernek egyszerre többféle magatartása van. Az északi ember eszménye a rousseau-i közvetlenség. A nyugatié a szociális és humánus egyszerűség. Az alföldi lehetőleg a kelleténél távolabb áll. Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű, és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolat nem lenne egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy egyszerre igen is meg nem is. Vannak néha nagyvonalú kizárólagossággal végiggondolt eszméik, de többnyire aprólékosak és erejük a részletekben van. Bukdácsoznak és köntörfalaznak. Az egyik erdélyi emberfajtára jellemző az ezermesterség és polihisztorság, amely azonban kicsinyes és van benne valami komikus. Sokan szüntelenül barkácsolnak. Ezért, ha az ember az asztalhoz ül, tudja, hogy nem az Alföldön, hanem Erdélyben van, az Alföldön a primitív és fantáziátlan egytálétel, szemben a rafináltan és ízléssel készített erdélyi húsokkal és süteményekkel.

Nyugatra inkább a próza jellemző, mint a költészet. Északot inkább az egyszerű dal fejezi ki. Erdély sajátos műfaja a ballada, ez az összetett forma, amely dráma is, történet is, líra is, és az egész sejtelemszerű, homályos és megrázó. A jellegzetesen erdélyi regény hangulata, mint amilyen Kemény Zsigmondé, tulajdonképpen ballada. Ezt érezni Jókai erdélyi tárgyú regényein is, sehol sem felismerhetőbben, mint az *Egy az Istenben*. Mindig valami meg nem oldható összeütközésről van szó, ami a háttérben marad és mintha a szavak, amelyek a drámát leírják, a magot meg sem érintenék, csak távolról utalnak rá, sőt, mintha el is fednék, és mintha énekelnének, miatt valakinek életét darabokra török.

Az alföldi ember számára a politika a szabadságszenvedély megnyilatkozása, az erdélyi számára azonban sokkal több. Ez az a terület, ahol lényének sokrétű bonyolultsága csaknem teljes mértékben kibontakozhat. Az alföldi egyenes, egyenebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt. Az

erdélyi azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben kör-
mönfonságból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és
túlkomplikáltságból. A kompromisszum az Alföldön politika,
bűncselekmény, Erdélyben okosság és erény, csaknem ango-
los előrelátás és humor. Úgy látszik, mintha a történet taní-
totta volna meg rá. Egy kicsit mindig az ország többi részére
kellett néznie, de egy kicsit Bizánra, vagy Sztambulra, alku-
doznia kellett, hogy megmaradjon, egy kicsit be kellett csap-
nia az egyiket is, a másikat is, mert egy kicsit be kellett csap-
nia valakit, hogy élhessen. De ez a történeti kényszer félreér-
tés. Sem a nyugati, sem az északi, sem a keleti ember hasonló
helyzetbe nem is kerülhetett volna. A történeti helyzet általá-
ban annak a karakternek felel meg, amely a helyzetet magára
veszi, és a karakter azonos helyzeteket provokál. Erdély min-
dig bonyolult, mindig kettős, mindig igen is, meg nem is, ket-
tő között van, mint ahogy kettős a bizánci ikon és kettős a
ballada és szakadékos a társadalom. Sohasem lehet nyíltan
megmondani azt, ami van és ha valaki mégis az igazat monda-
ná nyersen, szemben el kellene hinni és titokban mást kellene
gondolni. Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika. A
pletyka természete kisvárosi és provinciális, egy kicsit tisztáta-
lan és ízléstelen. Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkos-
ság, és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi félté-
kenység és az uralomvágy. A pletyka mindig ostoba, az intri-
kának okosnak kell lenni. Az intrika tenyészhelye a bizánci
udvar volt, később a szultán udvarába maradéktalanul átment
és az orosz cári udvarban úgy élt, mintha ott eredt volna. A-
mit Erdélyben politikának neveztek, az igen nagy részben
mindig intrika volt. Ez a bizánci kört éppen úgy jellemzi,
mint az ikon. Sehol a kettős én számára alkalmasabb szint és
terület nincs. Uszítani és félrevezetni, hátulról és titokban,
beugratni és rágalmozni és letagadni, árulkodni és elárulni, meg-
rontani és a víz alá nyomni, ez a bizánci, később orosz udvari
szenvadék, ahol az államéletet mindig udvari klikkek intrikái
irányították, szóval, de vérre menő marakodások kicsiny pa-
pi és főúri csoportokban a befolyásért, a császár kegyéért, ga-
zul kieszelt tervek, hogy valakit megrontsanak, mialatt szem-

ben mosolyognak reá. Udvariasság és kegyetlenkedés. Az elbű-
völő szociális charme és a brutális vérengzés. Az erdélyi di-
nasztiák között ez az intrikus politika mindig élt. A dinasztia-
k fészkein ez az atmoszféra érezhető, ez a függöny mögötti
sugdolózás és fojtott versengés.

Ettől a magas és bonyolult sokrétű világtól, amely palo-
táknak és kastélyoknak virágozik, drága és nemes fából készült
bútorok, szőnyegek, selymek, ékszer, brokát, dús ételek és
italok között, ettől a rafináltan felsőbbrendű életől válik el
hirtelen, minden átmenet nélkül a szegény, eldurvult és el-
nyomott paraszt és erdei és hegyi lakó, nem tárkonyos egybe-
sült báránnyt eszik küküllői borral, hanem zsírtalan puliszkát,
nem bársonyban jár, hanem darócban.

A két végletet nem köti össze a polgárság, mert ahol a váro-
sokban polgárság él, aki tud, a dinasztiahoz csatlakozik, a
többi a puliszkaevők közé süllyed. Bizánban sohasem volt
demokrácia, amint Oroszországban sem, nem volt köznép,
amelyre építeni lehetett volna. Dezintegrált társadalom, stili-
zált felső osztállyal és néppel, amely úgy él, mint a néger,
vagy a maláj. A túlfinomult és ragyogó kastély és tövében a
viskó nyílt tűzhellyel. Erdély nem provincia, hanem a magas
civilizáció és a vadember feszültsége. Nehéz és sötét pátosz,
mintha a bársonyruhás is belül vadember lenne, csak kifelé
játssza a kifinomult ember szerepét. Az egész pedig merev,
mint a fadaragvány.

A gazdaság olyan, mint a táj és az ember. Mivel tartós és
széles középréteg nincs, csak a két véglet élhet. Pedig a gaz-
daság tulajdonképpeni helye a közép, a vajsza-kaszt a közé-
pen áll, a polgár, az iparos, a kézműves, a kereskedő. A vagy-
nos és vagyontalan között szakadék. Itt gazdagnak lenni nem
annyi, mint egy kis jómód fölött rendelkezni, mint Nyuga-
ton, vagy az életfeltételeket megteremteni, mint Északon. A
gazdagság itt mindjárt hatalmi helyzet, és ahol egy kis jómód
van, azonnal udvar keletkezik, a családból dinasztia lesz, rang-
gal, befolyással és pompával. Szegénynek lenni pedig nem
annyi, mint a létminimummal rendelkezni, hanem nélkülözni,
és kemény munkával éppen csak fennmaradni. A föld nem

gazdag. Sok az erdő és a hegy. Ahol ipar van, ott a bányá vagy a gyár szociális szerkezete dinasztikus és despota, csak feltétlen urat és szolgát ismer. De a gazdagság és a szegénység jelentősége is sajátos, az ember vagy uralkodik, vagy pedig emberi rangját is elveszti. A kastélyokon és a városokon kívül a községek inkább csak megható kísérletek valamilyen közösség megteremtésére, de nem realizált közösségek.

Délnyugat részben délszláv és vend, Nyugat részben német, Észak részben szlovák, Erdély részben román lakosságából az ember arra következtethetne, hogy hasztalan erőfeszítés ennyire különmű tájak és emberek között egységet teremteni. Történeti tévedés és mindig is az volt, hogy ezt a földet egyetlen országnak tartották. Az átélés elvont, nem annyira, mert korlátoltan nacionalista, hanem inkább, mert a geniális helyek határait mereveknek tartja és nem látja, hogy az erők egymásba átsugároznak, tájakba, erdőkre, hegyekre, inkább falvakba, de leginkább városokba és még ennél is sokkal inkább emberekbe. A geniális erők szövevénye sehol sem külsőség. Főként nem az emberekben, nem a közösségi törekvésekben, még kevésbé a költőkben és az írókban, a legkevésbé pedig abban a hagyományban, amelyben a magyar nép ezer éve él. Az országon belül élő nemzetiségeknek történetük volt, a magyarnak volt egyedül hagyománya. Ezt a hagyományt nem a hódító teremtette és nem a hatalmi önkény utólagos igazolási kísérlete. Minden nemzetiség, horvát, német, szlovák, román igénye a földre és a javakra és a hatalomra az országon belül részleges. Az igény jogos, mert a föld java azé, aki a földet lakja. A nemzetiség és az ország azonban nem azonos. Nemzetiség egymagában még nem alap az autonómiára, és újabb, amióta ezt alapnak tekintik, a téveszme válságot válságra idéz. A magyaron kívül egyetlen népnek sincs olyan hagyománya, amely mind az öt tájra egyforma erővel terjed ki. A Felvidék az ott lakók számára regionális hely, Nyugat éppen úgy, vagy Erdély. Aki itt él, teljes értékű közösségben csak a középponthoz viszonyítva élhet. Felvidéki, vagy nyugati, vagy alföldi költészet, vagy művészet, vagy zene önmagában

nincs, legfeljebb mint néprajzi érdekesség. Mindez jelentőséget csak akkor nyerhet és nyer, ha kapcsolódik legalább egyetlen másik géniusszal. A magyart főképpen az teszi, hogy felvidéki és alföldi és nyugati egyszerre, mint például Petőfi, vagy erdélyi és alföldi és nyugati egyszerre, mint Kemény, és alföldi és nyugati és erdélyi, mint Arany.

Az alföldi városok egy részét kivéve, az egész országban nincsen nagyobb település, amelyen ne lenne együtt több géniusz bélyege felismerhető. Pozsony töményen is tisztán nyugatinak látszik és az is, nemcsak Bécs közelsége miatt, nemcsak, mert házai német stílusban épültek, mert szőlőművelésének módszere rajnai és a szőlőművesek között tradíció érettségit tenni és téli estéken Horatiust és Lucretiust olvasni. Mégis Pozsony atmoszférájában van valami felvidéki, a város kirándulóhelyei már a Kis-Kárpátokban vannak, és mégis, száz lépésnyire a város délkeleti részétől az ember már a Csallóköz lágy keleti füzesei között jár és azon túl csak lapály van és alföld. Pozsony háromnyelvű város, mint Nagyszombat, vagy Besztercebánya, vagy a liptói és szepesi és gömöri városok háromnyelvűek úgy, hogy a piacon a mondatokat magyarul kezdik, németül folytatják és szlovákul fejezik be. Az univerzalitás természetesen terjed ki a vallásokra is, mert katolikusok és evangélikusok élnek együtt.

Sopronon a nyugati jelleg erősebb, az északi gyengébb, de ide besugárzik Délnyugat. Sopron mellett a gesztenyék és a soproni szőlők világosabb és mediterránabb atmoszférája erről beszél. Szombathely teljesen alföldinek látszik, főképpen építkezésében, de magában a városban is vannak helyek, amelyek délnyugatiak. Pécs pedig mintha csak a felszínen lenne nyugati és egy kicsit alföldi, de valódi természete Dél. Bizonyos tekintetben Pécs is háromnyelvű, magyar, német és délszláv. Kétségtelenül az ország legnyugodtabb és legderűsebb városa, olyan meleg urbanitással, mint a kis intim felvidéki városkák, Igló, Szepesváralja, de világos és fényes, mintha a tengerparton lenne. Veszprém szintén délies, de kevesebb nyugati és több keleti géniusszal, Kaposvár csaknem teljesen Kelet, mint Nagykanizsa. Csáktornya délies és keleties, viszont Va-

rasd majdnem tisztán nyugati, mint Zágráb. Székesfehérváron éppen úgy, mint Esztergomon Dél és Kelet és Nyugat erői egyenletesen oszlanak meg. Szentendre délnyugat és nyugat géniusza. Buda pedig délnyugat, nyugat és észak. Pest eredetileg és még a múlt században Kelet és Nyugat feszültségének csaknem legérzékenyebb pontján feküdt, de a kiegyezés után erősen eltolódott az ideiglenesség felé, rögtönzött konjunktúra-város lett, pseudo-nyugati arculattal, urbanitása nem áll sokkal magasabb fokon, mint Orosházáé, de mindenesetre mélyen Pozsony, Sopron, Pécs és főképpen mélyen Kolozsvár, Brassó és Nagyszében alatt. Pest hagyományát eltékozolta és most Buda múltjából él, mint Buda a pesti vásárból. A kölcsönösség azonban nem harmonikus és a híd, amely a két várost összeköti, még nem épült fel.

Az erdélyi városok, főleg Erdély északi felében a felvidéki provinciális kisvárosokhoz hasonlítanak. A szászföldön természetesen nyugatiak, de sajátos módon. Sehol olyan zárt sőt merev, elutasító szigor Nyugaton nincs, mint itt. Erdélyben minden egyszerre legalább kettőt jelent. Kívül Nyugat, belül Bizánc, amely kimértségből alig enged. Mennyire más ez a nyugati arc Pozsonyban, ahol civilizált és tradicionális, vagy Lőcsén, ahol elveszette vidékies, mint Nagyszébenben, ahol barátságatlan. Mégis van benne valami szép, a stílus, hogy azzal, ahová tartozik, összhangban áll. Van benne nemes, mert önmaga felől nem vezet félre. A pozsonyi és a széppességi ház védelmet nyújt és hív, a szebeni tilt. Az hiába zárt, önként a többi közé simul és megnyugszik, ez itt hiába épül a többi közé, elkülönül és nem ereszt be. Sajátosságok ezzel az összeráncolt homlokkal néző házak, nem mint a puritán bírák, nem rabszolga felügyelők, mégis emberek, akik esztelen és természetellenes kevélységből önmagukon kívül mindenkit a közösségből kizárnak. Az erdélyi házak legtöbbször mintha nem szabadna hangosan beszélni. Nevetni csak titokban a függöny mögött, büntetés terhe mellett. Nem mintha nem lenne humor és jókedv és öröm. Az ember azonban mindezt önmagának tartja meg. Nem szeméremből, nem azért, mert diszkrét, sőt ellenkezőleg, azért, mintha számára az

lenne a legfontosabb, hogy ezt a felét elrejtje. Mindig el kell rejtenie valamit.

Az erdélyi házak a nyugatiakkal tartanak rokonságot. A városok szintén. Az Alföldön, leginkább Temesvárott, Aradon, Szegeden, Nagyváradon, amennyiben a város város, erdélyi és nyugati keverék, csak érezni, hogy nem saját földi épület, valaki hozta és nem kelti azt a hatást, hogy végleges. Az erdélyi város is centrális, minél kisebb helyen fekszik, annál jobb. Az alföldi a lapályon szétfolyik. Erdélyben minden településen kétezer éves mérték valósul meg, az Alföldön a függetlenség szenvedélye minden mértéket felrobbant. Saját határait is szétveti. Ez az ösztön teremti a sűrűbb települések mellett a tanyavilágokat. Kínában a tao azt tanítja, hogy az aranykorban a kis tanyák egymástól kakaskukorékolásnyira voltak. Az alföldi tanyák úgy épültek, nehogy a szomszéd házak kakasait meg lehessen hallani. Ezért a városok összekapcsoló ereje nem a humanitás, hanem valami egyéb, főként a megélhetés kényszere, amit az alföldi csak éppen fogát összeszorítva elbírnak. Sehol a szociális intimitásnak semmi nyoma. Csupa konvencionális épület, hevenyészett és a legolcsóbb stílusban. Ez csak az Alföld szélén változik meg és néhány olyan besugárzásban, mint amilyen Kecskemét, ahol a nyugati kultiváltság és az északi természet komolysága a sztyeppével találkozik. A széleken, mint Gyöngyösön, főként Egerben, az ember gazdag sokrétűséggel találkozik. Nyugaton és Északon kívül itt még Delet is érezni, mint Sárospatak, Tokaj környékén. Az észak felől védett lankákon a táj meleg és derűs és a városoknak van hagyománya. Miskolc teljes egészében északi, különösképpen sokkalta felvidékiesebb, mint az északabbra fekvő Kassa, majdnem olyan provinciális vidék, mint Eperjes, és gyáraival és bányáival sok tekintetben a sziléziai iparvidékkel rokon.

Ételekben a gazdagság egész Európában páratlan. Nemcsak azért, mert már a tehetősebb polgárság is állandóan készít olasz és francia, sőt angol ételeket, mert ha valahol, a konyhában mindazt, amit az egyik táj nyújt, azt a másik átveszi. Felvidéki ételek így kerültek Nyugatra és Erdélybe, de új voná-

sokkal meggazdagodva ismét Északra és az Alföldre. Különös, hogy az ételrend az egyetlen, ahol az öt géniusz teljes egysége megvalósult. A külföldről idekerült ételek zsírosabbak lettek, főként paprikásabbak, egy kicsit elnehezedtek, de zamatban meggazdagodtak. Így például a tengeri halak, vagy a nyugati felvágottak. Azt, amit Magyarországon készítenek, persze nem lehet konyhának nevezni. A konyha alapja mindig az egységes civilizáció stílusa. Ezek itt dús ételek, amelyek azonban nem épültek rendszerbe. Kitűnő fogások vannak, de az egésznek nincsen stílusa, ezért például egységes menü készítése csaknem lehetetlen.

Magyar ételeknek általában csak azokat szokás tartani, amelyeket az Alföldön készítenek, egzotikumokat, kondérételeket, gulyást, halászelevet, bablevest, lebbencslevest. Ez az egyhangú nomád-táplálkozás. Az Alföldön egyébként az étkezés igen nagy százaléka hideg, a szalonna és a kolbász kenyérral, nyár végén zöldpaprikával. Változatosság nincs. A monotóniától csak ünnepeken térnek el, amikor csirkét váganak – de ebből is pörköltet, vagy paprikást készítenek, kalácsot sütnek, vagy búcsúnapján, amikor a roskadozó asztal kötelező, megsütik a libát, vagy a kacsát és elkészül a rétes.

Ez az elég szegényes menü már igen régen egybefolyt a nyugatról jött bécsi konyhával. A bécsi konyha alapja minden valószínűség szerint az alsó-ausztriai kispolgári és katonai koszt keveréke. Néhány húsfajta elég híg lével, aránylag ízetlen körítések, nehéz tészták. Durva és közönséges. A katonai garnizonokon keresztül az egész monarchiában elterjedt, egyes vidékeken jellegzetes ételeket asszimilált, mint a gombócot, vagy a makarónit, vagy a káposztalevest. A bécsi étkezés jellegét a sör határozza meg, mert mindig az ital mondja meg, hogy mit kell enni és nem fordítva. Nem túlzás, a fűszerrel elég takarékos, a zöld veteményt rántással készíti, kedveli a lisztes körítéseket, félkövér húsokat és inkább a sós, mint az édes tésztaeműt. Süteményei álmosak és az egész ételrend középszerű.

Magyarországon az evésnek csaknem mindig gargantuai fontossága volt. De tényleges konyha olyan értelemben, hogy

szervesen és tudatosan kiépítve, csak Erdélyben volt. A magasrendű konyha mindig a húsokról ismerhető fel. Erdélyben egy tál ételben igen sokszor szerepel a három és négyféle hús, mint Kínában. Ez már a civilizáció kétségtelen jele. A civilizáció nem természet, hanem a természet magasabb fokon, megnevesített természet. Erdélyben egész sereg töltött és rakott húsfélét teremtett, amelyeket talán még Bizáncban részesítettek előnyben. Szerkezetben a többféle húsból és rizsből és káposztából álló erősen fűszeres étel hasonlít a halból, paradicsomból és paprikából készített szerb ételhez, ahol az ízt az arányok döntik el és ugyanaz az étel lehet pompás és lehet ehetetlen. Ezekhez az ételekhez már nem kondér kell, hanem tűzhely és sütő és kemence. Az erdélyi konyha szereti az ugyanilyen rafináltan elkészített tésztákat és süteményeket és desszerteket, amelyeket az Alföld nem hogy nem ismer, de el sem tud készíteni és ezekre nincs is meg az igény. Az erdélyi ételek anélkül, hogy olyan zsírosak lennének, mint az alföldiek, mégis laktatóbbak és gazdagabbak. Azonos terményekből az erdélyi magasabbrendű ételt tud készíteni.

A magyar ételrend a borra épül fel, mint a francia, vagy az olasz, vagy a spanyol. A magyar azonban kontinentális, nehéz, mert a bor is nehezebb. Az öt táj teljes egysége az ételekben valósult meg. A borban pedig, ha van is minden magyar borban valami egyöntetűség, a helyi jellegek sokszerűsége páratlan. Aki a bort itt csupán a kommersz palackozott italokból ismeri, annak sejtelve sincs az intim helyi géniuszok hallatlan gazdagságáról, a föld tehetségének erről az ezerszínűségéről. Már a tájak maguk, a zamat, az íz, az illat, az erő, a tűz, a simaság káprázatos változatait tárják fel, miben különbözik a savanykás pozsonyi rizling, a rusztitól, a sopronitól, miben különbözik a délnyugati somlai, vagy szentgyörgyhegyi attól a balatonvidékitől, ahol Nyugat és Dél és Kelet találkozik, Badacsony–Révfülöp, Dörgicse–Füred–Arács–Csopak. Nemcsak dülök és nemcsak évjáratok és szőlőfajták teremtik meg ezt a gazdagságot, amely nem kimeríthető. Egyes pincék íze felismerhető, egyes gazdák tudása és áhítata olyan különbségeket valósít meg, amely egyedül hasonlít az emberi lény kedélyének leírhatatlan árnyalataihoz.

Minden magyar hegyi borban van valami délnyugati, ezt különösen Szekszárdon, Gyöngyösön, Egerben és Tokajban érezni. Megvan benne a sugárzó tiszta meleg, a békés csillogás, a derű, amely szenvedélyesen és félig álmodik, a méhes mediterrán nyugalma, az, hogy nem siet, ráér körülnézni, az örömet nem mohón nyeli le. De ezen a déli természetén túl és belül az életnek nem elementáris gyönyöre él, hanem az emberi szellem legmagasabb tulajdonságaiban kifinomodott orfikus tudás, a pillanat tudatos realitása, Platón, Anakreon, Epikurosz, Marcus Aurelius egysége, ideák, mámor derű és bölcsesség. Szekszárdon ez egészen más, mint Gyöngyös vidékén, más, mint Egerben, vagy Tokajban. Lehet élni bor nélkül? Lehet, de az egész feleannyit sem ér. A pálinkaivó népek soha nem érik el az örömnél ezt a fokát. A bor nem tartozik a létfenntartáshoz és ez benne a nagyszerű, hogy fölösleges, és fontosabb, mint maga a dolog. Lehet élni jó lelkiismeret nélkül és tiszta kedély, békés erkölcs és csendes áhítat nélkül? Lehet, de az egész semmit sem ér. Nem marad más, mint az eszeveszett hajszáktól feldúlt szenvedélyek őrző farsangja. Az egyedül törvényes életrendnek a létért való küzdelmet fogadták el, és csak annak lehet komolysága, ami ide tartozik, ami én és érdek, előny és haszon. A bor a létért való küzdelmen kívül áll, mint a vallás és művészet és a szépség.

Az Alföld borai könnyebbek és hígabbak és ízekben nem olyan változatosan sokszerűek. A kecskeméti, a kiskőrösi, a bácsmegyei borok és egyéb homokiak egyéni ragyogásban a hegyieket meg sem közelítik, inkább étkezéshez valók, mint arra, hogy az ember azokat önmagukban igya az örökkévalóság tetszésére.

A négy kaszt mindegyike a társadalomban más kaszt által helyettesíthetetlen tevékenységet fejt ki, a munkát, a vásárt, a gyűlést és az ünnepet.

A munka a szolgált kaszt jegyében áll. Az a tevékenység ez, amelyben minden ember, aki bármilyen munkába fog, találkozik. Mindenki, amikor dolgozik, arra az időre sudrává lesz, ahogy minden ember találkozik a vásáron, amikor vesz

és elad, a gyűlésen, amikor a közügyek intézésében részt vesz, és az ünnepen, amikor a lét magas értékei előtt hódolatát bemutatja. A munka csak a felbomló társadalomban és a lehajló civilizációban válik kényszerre, amelyet rabok végeznek. A szolgált kaszt pedig csupán a lét eredeti értékei iránt érzéketlenné vált embernek megvetett. A szellemi kaszt a munkát sohasem veti meg, csak a kszátrija és a polgár. Mindenki tudja, aki valaha dolgozott, hogy a munka szabadság is, szükség is, és ezek szerint gyönyör is és átok is, és a sudra kaszt az, amelynek ezt a kettősséget viselnie kell. De mindenkinek, ha dolgozik, szolgáltóvá kell lennie, ami annyit jelent, hogy bázis és fenntartó. A munkát a megélhetés alapjává tenni értelmetlenség. És ugyanilyen értelmetlenség a munkát kényszerként a közösség minden tagjára kiterjeszteni, mert akkor a munka éppen azt a vonását veszti el, ami benne a legfontosabb, hogy személyes és aktív részvétel a világalkotásban. A munkás kaszt akkor érti meg magát teljesen, ha felismeri, hogy a munka kiváltság, és a többi kaszt, amikor dolgozik, a szolgálat kiváltságában részt vesz. Minden munkában van valami előkelőség, az önmegvalósításnak nem sejtett és meg nem ismételt egyetlen egyszeri mozzanata, ami csak a munkás személyes lényéből és vállalkozásának szenvedélyéből érthető. Gépiessé vált munka csak tönkrement civilizációban képzelhető el, ahol a magas értékek elhomályosultak és a személyes szenvedély többé nem realizálható, a munka kollektív mechanikus mánia, ami félig narkotikum, félig örület.

A munka a társadalom sorsvonalainak találkozási pontja, amelyben a szolgálat jegyében mindenkinek mindenkivel érintkeznie kell. A vásár, amelyben mindenkinek részt kell vennie, amikor cserél és vásárol és kínál. A vásár a táplálék kaszt, és körébe tartozik minden, ami étel és ital és ruházat és építés és kézműesség és ipar és kereskedelem. A vásár az a hely, ahol a gazdasági kaszt, amije van, a világ elé rakja. A vásár első és legfontosabb ismertetőjele a gazdagság. A második: olcsón venni, drágán adni, és a vásár hősiessége ez az ügyesség és fondorlat, a vita és a rábeszélés, a zsvaj és a csődület. Az üzlet, a korcsma, a szálló, a raktár a gazdasági kaszt világá-

ba tartozik. A vaishya természetes feszültségben áll egyrészt a szolgáló kaszttal, másrészt a lovagi-nemesi kaszttal, mert az anyagi javak fölött a gazdasági kaszt rendelkezik, és a kaszt legkisebb rongáltsága a vaisja vagyonát a többi kaszt jóléte rovására megnöveli. Ha a gazdasági kaszt mértékét elveszti, a javak elosztását a kormányzói kasztnak kell kezébe vennie, viszont ez már törvénytelen. Felbomló társadalomban a kezdődő zavarok oka mindig az, hogy a vaisja a javak fölött való rendelkezés mértékét elvesztette.

A gyűlés a lovagi-kormányzói kaszt tevékenységének köre. A közügyek a gyűlésen dőlnek el. A gyűlésen nem fecsegnek és vitáznak, és nem alkusznek, mint a vásáron, hanem át gondolt szónoklatokban fejtik ki elveiket, amelyek mindig az igazság jegyében kell hogy álljanak. Ha nem ez történik, a gyűlés vásárrá fokozódik le, ahol adnak és vesznek. Ilyen vásárrá romlott gyűlés a parlament, a felbomló társadalomban az intézményesített gyűlés.

Az ünnep a szellemi kaszt jegyében áll. A mai válságtársadalmakban a munka értéke is elveszett, szakrális jellegét a vásár is elvesztette, a gyűlés erkölcsi komolysága is elveszett, de valamiképpen és zavarosan még végzi tevékenységét oda nem való alkalmatlan jöttment tolakodók kezében, csökkent morális színvonalon. Az ünnep csaknem teljesen eltűnt. Szánalmas erőfeszítéseket tesznek, hogy légkörét újra megteremtsek, de minden esetben csak a vásár sikerül, a zsvaj és a mesterkelt cifra felfordulás, amelyet néha fellengző és álnok gyűlés-szónoklatok nyitnak meg és zárnak le. Úgy, mint munkát gépesíteni, vásárt és gyűlést álformákkal helyettesíteni lehet, de mesterségesen ünnepet teremteni nem. Az ünnepnek a társadalomban középponti szerepe van, amely a közösség élete szempontjából fontosabb, mint a munka, vagy a vásár, vagy a gyűlés. Kung Fu-ce, mikor választásra szólították fel, először lemondott a politikáról, aztán lemondott a kenyérről és csak végül az ünnepről. A hitetlen nem tud templomot építeni, és akinek a lét magas értékei iránt érzéke nincs, az ünnepet csupán merő külsőségekben tartja.

Ha Európában szellemi kaszt alakulására lehetőség nyílna,

a közösség tevékenységének négy gyújtópontját meg kellene nemesíteni és ez a kaszt nem ott kezdené, ahol a nem is jóhiszemű dilettánsok kezdik, amikor desperát erőfeszítéssel igyekeznek az embert rábeszélni a munka nagyszerűségére. Ünnep nélkül minden tevékenység értelmetlen. De a romlás mai fokán kollektív áhitat nem képzelhető el.

Amit Guénon sem vett észre, egyedül Nietzsche, de viszont Nietzsche alig helyezett rá súlyt, hogy a történet e végső szakaszában egyáltalán nem osztályharc folyik, különösen nem az az osztályharc, amely az igazságos társadalmi rend megteremtését akarja megvalósítani, hanem a kasztatlanok minden kasztot felörlő tevékenysége, és ennek célja a társadalomban mindennemű hierarchikus rend megsemmisítése, nemcsak a szocializmus örve alatt egyes népeknél, hanem kivétel nélkül minden világrészen. A kasztatlan oppozícióban áll minden törvényes társadalmi tevékenységgel. A kasztok között levő határokat lebontja, hogy a jellegtelen tömeget realizálni tudja. A társadalom egysége természetesen nem a kasztok összeolvasztása. Éppen ellenkezőleg, egység csak úgy valósulhat meg, ha minden kaszt éppen olyan szabadon fejtheti ki működését, mint ahogy minden individuum szabadon kifejtheti önmagát. A társadalom nem az elnyomatáson, hanem a közösségben levő minden tulajdonság szabad kibontakozásán nyugszik. Ha csak egyetlen kaszt is hiányzik, a közösség élete szabálytalan és elkerülhetetlenül válságba kerül, mert a közösség egyetlen szervét sem tudja nélkülözni. A kasztatlan aktivitás neve, amely a határokat lerombolja és a jellegtelen tömeget realizálja, forradalom. Európában ma minden nép forradalomnak köszöni létét. Ezért a kasztok lerombolása állandóan folyik. A forradalom feldúlja a munka, a vásár, a gyűlés és az ünnep törvényességét és azt a felfordulást teremti meg, amely egyedül alkalmas a kasztatlan csőcselék megvalósítására. Ellenforradalom természetesen éppen olyan törvényellenes kasztrombolás. A törvényes tevékenység négyféle fajtája összekeveredik felismerhetetlen zürzavarrá, amelynek eredménye az egyre jobban felbomló életrend.

A géniuszok és a nemzetiségek nem fedik egymást. A nemzetiségeket csupán a nacionalizmus tartja fontosnak, a nacionalizmusról pedig tudjuk, hogy politikai jellegű téveszmeként mintegy négyszáz évvel ezelőtt jelent meg Európában és jellegzetes újkori válságtünet. A nacionalizmus azért vált lehetségessé, mert a népek között levő felülről való szellemi egység, vagyis az univerzális állam megbomlott, és azt alulról való egységgel próbálták helyettesíteni. A nacionalitás mikroszocialitás, és parányállamok kialakulásának, ezzel kapcsolatban természetesen az államocskák között levő végnélküli versengésnek és viszálynak, eszeveszett és bornírt nemzeti gögnek, indokolatlan hengegésnek, botor történehamisításoknak és alaptalan önelégültségnek kedvez. A nemzetiségi államokra épített világ politikai nonszens, mert vásott csínyekre, végül pedig a hatalom bitorlására vezet. A hatalom egyetlen feladata, hogy a szellemnek érvényt szerezzen, a szellem pedig mindig és mindenütt egyetemes, nemzetfölötti és fajfölötti és osztályfölötti.

A géniuszok és a kultúrák, de a géniuszok és az államok és társadalmak és civilizációk sem cserélhetők fel. Olyan összemérhetetlen realitások ezek, amelyek sehol nem fedik egymást, csak a szellemi uralom jegyében az univerzális államban. Ha máskor nem is, a 20. század közepén ez a tény kényszerítő erővel igazolódott, amikor az egymástól elszigetelt és elszigetelhető bármi néven nevezett körök, vallások, nemzetek, osztályok életlehetősége megszűnt. Nem kicsinységük miatt, nem azért, mert gazdasági autarkijuk megvalósíthatatlan. Mindenekelőtt és -fölött azért, mert az univerzális állam, a szellemi kaszt, vagyis végül a civilizáció megteremtésére alkalmatlanok. Univerzális állam volt a római birodalom és a középkori egyház. Később az univerzalitás jegyében élt, ha maga nem is volt ilyen állam, Bizánc, a spanyol és az angol világbirodalom, végül a Habsburg-monarchia, de mindig olyan állam ahol a népek és nemzetek, vallások és fajok és osztályok egysejben együtt éltek.

Dél géniusza egyesíti Magyarországot Horvátországgal és Dalmáciával, Isztriával és Olaszország délibb részével, Görög-

országgal, Szerbia déli részével, a Provence-szal, Spanyolország keleti részével és Kisázsia nyugati sávjával. A mediterrán táj északra körülbelül addig sugárzik, ameddig a középtengeri flóra egyes növényei, és ameddig a Földközi-tenger klímája, ha nem is uralkodó, de hatásosan érezhető.

Nyugat géniusza egész Ausztriát, Dél- és Nyugat-Németországot, Franciaország nagy részét, Észak-Olaszországot és Svájcot magába foglalja, de kisugárzik Dél-Angliára, Belgiumra, Hollandiára, Dániára és Svédország déli részére. Ez a géniusz a tulajdonképpeni Európa. Ez az industrializmus megteremtője és fenntartója és vezetője. Itt alakultak meg a nagy egyetemek. Ez a géniusz táplálta Nyugat nagy gondolkodóit és íróit és költőit és művészeit, és alakította az egész földrészt életét. Nyugat pólusa a Földközi-tenger világa volt és szellemben Nyugat akkor állt a legmagasabb fokon, amikor a nyugat-római császárság élt, mert az európai Nyugat egész hagyományát délről kapta. Európa bázisa így háromezer éves civilizáció, amelynek minden mozdulatában még ma is él Orfeusz és Püthagorasz, Homérosz és Platón és Periklész.

Észak géniusza Szilézián, Csehországon, Lengyelországon és a balti államokon át Finnországig és a skandináv államokig ér. Ez a nyugat kulturális provinciája. Kelet géniusza a délorosz sztyeppe-világ, amely lehúzódik Kelet-Ázsiába és át Szibériába, egész Mongolországig és a Sárga-tengerig. Bizánc géniusza a Balkán nagy része, amely átnyúlik Kisázsiaiba, de felhúzódik, mélyen Oroszországba, Moszkván túl, és a Kaukázusba. Nyugati irányban pedig kisugárzik Dalmáciaiba, sőt Olaszország keleti partvidékére, egészen Velencéig.

Európában az öt géniuszon kívül csak három él, amelynek Magyarországon nincs nyoma. Az egyik az afrikai, amelynek jelenlétét Szicília déli felén és Spanyolországon érezni világosan, de átsugárzik Dél-Olaszországra és Dél-Franciaországra is. A másik a sarkvidéki géniusz, amely Oroszország, Finnország és Skandinávia északi részére terjed ki, átlép az Uralon és mélyen behúzódik Szibériába. A harmadik az atlanti géniusz, amely az Atlanti-óceán keleti partvidékén terjed egészen az északi fokig, földrajzilag ez, mondjuk, a Golf-áram köre, szel-

lemi szempontból ősi és hatalmas civilizáció helye. A dél-angliai és walesi és normandiai és breton kőmaradványok rokonságot tartanak talán a krétai és peloponnészoszi és máltai kőépítményekkel, és vannak feltevések, amelyek szerint az ősi atlanti civilizáció a Földközi-tengeren túlra is kiterjedt. Mindenesetre az Atlanti-óceánt szegélyező partvidék teljesen különálló génusz, és nem lehetetlen, hogy a kelták ebből a civilizációból közvetítenek valamit.

A nép az uralomból kizárt többség. És amelyet az uralomból mindig is ki fognak zárni. Mindig és mindenki a népen uralkodott, de voltak, akik a népért uralkodtak. Ezért a történeti korokban mindig fontos volt tudni, hogy mi a nép, de a történeti korokban, néhány kivételtől eltekintve, senki sem tudta. Sokan megkülönböztették a népet a tömegetől, hogy a humánus közösséget a szubhumánus csöcseléktől elválasszák. Rómában a szenátus kiegészülése a populus volt. Luther azt mondta, Herr Volk. A hébereknél az am haarec vallásos kategória volt, mégis megvetették. A múlt században mint minden, a nép fogalma is romantikus és nacionalista lett, amely előtt nyilvánosan kötelező volt meghódolni, tényleg pedig jóízű embernek jó távol maradni tőle. Minden nép megfogalmazza magát valamiképpen, főleg dicsőségének jegyében, feltétlenül archetipikusan, és mivel a nép története nem más, mint jellege időben kibontva, jellege sem más, mint története egyetlen arculatban összegöngyölítve. Nép és nyelv egymás nélkül nincs, de nem kell, hogy a népnek egy nyelve legyen. Nép és nemzet összetartozik, de az a nép nemzet, amely történeti rangot szerzett.

A nép tradicionális fogalom, és pedig mint ahogy a sok ellenpólusa az egynek, a nép sokasága is ellenpólusa az egyetlen királynak. Népnak királyi ellenpólusa nélkül nincs értelme, és minden valószínűség szerint ilyen csonka alakban nem nép többé, hanem olyan szubszociális kategória, amelyet külön meg kell határozni. A nép az, amely királyát szolgálja és a király az, aki népet szolgálja. Ez a kölcsönös hűség teremti a

nemzetet, és csak ha ez a hűség él, nyerhet történeti rangot. A köztársaság nemcsak annyit jelent, hogy a királynak nincsen többé népe, hanem azt is, hogy a népnek nincsen többé királya. A köztársaság a civilizáció felbomlási tünete, mert kétféle köztársaság van, az egyik az önfegyelmét veszített individualizmus, a másik a totalitárius kollektív hatalom jegyében áll. Vagy ahogy Platón mondja, a szubszociális nép az egyéni önkény és a kollektív önkény végletei között hanykolódik. Mert az önkényuralkodó nem a népért, hanem a népen uralkodik. Uralma azonban nem uralom, hanem bitorlás. A bitorlás pedig válságtünet.

A nép nagysága nem abban van, hogy bármit is valaha alkotott. Nem abban, hogy megőrzött ősi tudást a közmondásban, ősi zenét és díszítő motívumokat és mítoszt és mesét. Ez a megőrzés nem is hű, és ezenfelül értéket és szemetet összekever. A népben ölt testet az, amit a 18. században sensus communisnak neveztek, ami az ösztönszerű igazságtudat és ami a népben van úgy, hogy még teljesen elzüllött alakjában is megjelenik. Az archaikus idővel és emberrel, és ami az őskorban számunkra a legfontosabb, az alapállással egyenes kapcsolatunk az archaikus műveken keresztül lehetséges, itt azonban minden esetben vannak megértési nehézségeink. Az, amit sensus communis-nak neveznek, az a primordiális emberi szellem ihletszerű és azonnali válasza mindennemű életjelenségre, legyen az ember vagy esemény, tanítás vagy mű, intézmény vagy eszme. Válasz és álláspont és bírálat a tudás olyan bázisáról, amely tudásról csak az ismeretes, hogy van, egyébként, hogy a legmélyebb és tévedhetetlen. Eredeti alakjában ez a tudás maga a nyelv volt. Ez a nyelv az őskori szent könyvekben maradt fenn. Legtöbbjét csupán töredékesen értjük. A történet folyamán a nyelv szofisztikussá lett, primordiális szerkezete megbomlott, vagyis az alapállásról levált. A nyelv magától értetődő igazsága elveszett. A sensus communis azonban azzal, hogy az ősnyelvre még néha emlékszik, az igazságot megőrizte és ki tudja mondani. Ez a nép nagysága és a nagy nép arról ismerhető fel, hogy benne a sensus communis tevékeny életalkotó erő. A sensus communis teremt királyok-

ból legendás hősokeket, az fogadja magába a költők verseit, és a muzsikuskok dalait és korszakokból csodákat varázsol és az ítéel hazudozók és árulók és gonosztevők fölött. A sensus communis mítosz és metafizika, morál és jog, józanság és imagináció, axióma és líra. De bármi legyen, mindig az alapigazság. Akik azt állítják, hogy a népben van valami szakrális, csak azért tehetik, mert tudják, mi a sensus communis. A megnyilatkozás mindig közvetlen és ártatlan, és nincs nép, amelyből a sensus communis teljesen kiveszett.

A sensus communis, mint minden kollektív tulajdonság, vak, és csak az individuumban válik láthatóvá. Ami magától értetődik, mert kollektívum és tudat egymást kizárja. A próféta, a nagy király, a gondolkozó, vagy a költő és a muzsikusk és a festő az igazság tudatosítója, mint Mátyás, aki álruhában a nép közt járkal, hogy a sensus communis hangját hallja. És egyedül az az uralom teljes és zavartalan, amely a nép ösztönszerű igazságtudatán nyugszik, és csak abban a gondolkodásban és zenében és költészetben van nagyság, amely a sensus communisból fakad.

A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzővel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek géniusza van. Mert nemcsak természet és környezet, föld, talaj, éghajlat, növényzet, vizek, hegyek és mindez együttesen. A hely nemcsak az, ahol a dolgok vannak. A hely barátságos, vagy ellenszenves, félelmetes, vagy szelíd, nyugodt, vagy feszéges, és a nyelvnek alig van jelzője, amit ne lehetne a helyre alkalmazni. Két egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat. Az emberi élet gazdagsága meg nem ismételtető pillanatokban, és semmi máshoz nem hasonlítható helyekben van annyira, hogy a Vedanta embere azért sajnálja itthagyni az életet, mert látni akarja a helyeket, amelyeken még nem járt.

A helynek nemcsak fizikája, hanem metafizikája is van és nemcsak látvány, hanem géniusz. Ezért nem határozható meg, csak lerajzolható, mert nem kiszámítható, mert arc. A terek fogalmak, a helyek nevek. Minden világrésznek, tengernek, országnak, hegységnek, tónak, folyónak, szorosnak, síkságnak van neve. Ilyen a francia Provence, az olasz Campagna, az afrikai Szahara, a lüneburgi pusztá, Bánát, Sárrét, Szerém-ség, Mezőség. Nem megye, nem közigazgatási kerület. Határait senki sem ismeri. Senki sem tudja, hol végződik az Alföld és hol kezdődik a Felvidék.

A térkép megkísérli a teret és a helyet egzakttul egy nevezőre hozni, olyan egyezményes jelekkel, ahogy a hangjegy egzakttul leírja a zenét. A térkép mindenesetre a civilizáció három legnagyobb alkotása közül az egyik, mert geometrizálni tudja a helyet és arculattá tudja tenni az ábrát. De a térkép csak tájékoztat, nem avat be. A hely csak adott és konkrét szemléletességében teljesen hely. A térkép minden természeti mozzanatot ábrázolni tud, de a géniuszt nem. A hely nem fényképezhető, mert ami a fényképen marad, nem a hely, csak annak térképe.

A nép létének legelső feltétele az a hely, ahol él, és ezért minden nép életét lakóhelyének vizsgálatával kell kezdeni. Úgy látszik, homogén karakterű helyek szellemileg sajtáságosan improduktívak. A sokrétű és változatos hely a szellemiség kialakulását nem akadályozza, hanem segíti. Magas civilizációk nem kövér földeken és nem egynemű tájakon alakultak ki. A geniális ember is ott fejlődik, ahol sok a hatástényező és kereszteződés. Mindig a határterületek a fontosak. Csak itt van lehetőség arra, hogy sokszertű ellenállást lehessen legyőzni és itt fakad megedzett spiritualitás.

A hely sohasem definiálható, ezért a helynek nincs tudománya, ellenben van költészete, művészete és mítosza. A tájképfestés nem más, mint hódolat a hely géniusza előtt. A kínai és a japán kertművészet szuverén helyeket teremt, hegységeket és tavakat, erdőket és réteket, és keleten a helyekben való gyönyörködés éppen olyan magas szenvedély volt, mint a zene hallgatása.

Wordsworth-ből, amikor a Tintern Abbey-t újra megpillantja, kitör:

E szép hely a hosszú távollét alatt számomra nem olyan volt,

*mint a vak szemének a kép:
magányos szobákban, városok zajában,
mindig vigyáztam rá, fáradt órákon,
őriztem édes képét véremlen és szívemben;
s a kép átment oda, ahol a legtöbb a lélek,
átnőtt nyugodt növéssel: – olyan érzés,
amelynek gyönyörét nem lehet feledni, –
oda nőtt, ahová nem ér el a könny és a hétköznap,
átnőtt a mélységbe, ahol az ember a legjobb
s e növekvés olyan volt, mint kicsiny,
névtelen, el nem felejthető rokonság
és szerelem története,
Tudom, nagyobb képet ennél nem ismerek,
nagyobb kincset; üdvözültebb érzést,
amelyben minden titkok súlya él
s melyben az értelmetlen világ nehéz
és zajos terhe elég: – égi és üdvözült
ézés, ahol a szenvedély tisztán lobog –
mint a testi lényben a lélegzet
s emberi vérünk lüktetése bent,
úgy tart, mintha alva feküdnénk,
de belül élő lelkünk lángol:
az idő megnyugtat szemével,
a kép örömenél nincs mélyebb öröm:
látom azt, ahogy a dolgok élnek –*

A természet és a természetfölötti egy benne, és mind a két oldalra nyílt, az érzelmeknek és annak, ahol a legtöbb a lélek és ahová nem ér el a könny és a hétköznap és ahol az ember a legjobb. Az ember a helyet lényének azzal a mélységével érte meg, hol már nincs változás, ami határtalanul messze van és a

közvetlen közelben, egyszerre benne van a csillagászati távlat és a meghittség, amikor látja azt, hogy a dolgok élnek és ahol az értelmetlen világ nehéz és zajos terhe ellobban és minden titkok súlya él.

A legtöbb embernek helyneve van. Ez a jel és a jegy rajta, megmondja, honnan jött. A géniusz nevét viseli. A név pedig valami, amit nem lehet másképpen mondani. Varázslat, amely olyasmit nyit meg, amit másképpen nem lehet.

A hely az, ameddig a név varázsa elér. Kemenesalja addig Kemenesalja, Csallóköz, Tátra, Kunság, Hortobágy. Nem magyarázható a helyvág, elmenni, utazni, vagy a honvág, hazatérni. Néha csak annyi, hogy ott lenni valahol és leülni, nézni, megfürödni, mint a tengerben, vagy a boldogságban. Lehet kert, út, liget, part, ház, hajó vagy csak a domboldalon az alfafa és alatta a füben a kő.

Van végzetes hely, ahol sorsszerű szerencsétlenségek történnek, van, amelyhez kiontott vér tapad, van eredettől fogva Mars-mező, van boszorkányos hely, és van, ahol az ember minden indoklás nélkül megnyugszik.

Ma azt mondják, hogy az ember megszületik és környezetének nyelvéhez, szokásaihoz, öltözködéséhez, táplálkozásához és törvényéhez hasonul. Belenő a helybe. Swedenborg azt írja, hogy egy helyre és egy korba csak azonos és hasonló sorsú ember születik. Az emberi lélek születése előtt megválasztja sorsának helyét és a helyet a géniuszról ismeri fel. Mindnyájunk élete, akik egy időbe és egy helyre születtünk, születésünk előtről összetartozik. Sorsunkat nem mi választottuk, mi magunk vagyunk az. Ezért látjuk egyformának a felhőket, a virágot, az utcát és a kötelességet. A külső világ nem egyéb, mint a még meg nem valósított belső.

Az olyan fogalom, mint nép, kaszt, kultúra, nomádság, kollektív kategória és éppen ezért absztrakció. Ebben az időben a kollektív kategóriáknak realitásértékük nincs. Miután a legmérgezetebb szembenállás, a valláskülönbség megszűnt, egy idő óta a mérgezésnek újabb fajtája lépett fel, amelyet nacionalizmusnak hívnak. A fajelmélet is nacionalizmus, de az

osztályharc sem egyéb, mint ennek mellékhatása, az, amikor a hatalmi osztón nem a másik, hanem saját népe ellen irányul. A harc első oka minden esetben a böszültség, az elmélet pedig bármilyen legyen is, ennek csak másodlagos igazolása. A valásról már kiderült, hogy az emberek között lényeges különbséget nem teremt, vagyis olyan kollektív kategória, amelynek nincs realitásértéke. A nemzetiség és faj, mint különbség szintén irreális és ennek felszámolása most folyik. De valódi ellentétet az osztálykülönbség sem teremt. Ebben a történeti pillanatban azonban a tudatosodás foka még alacsony ahhoz, hogy ezt a belátást meg lehessen tenni és annak következményeit le lehessen vonni. A 20. század közepén csak igen lassan és homályosan válik köztudattá, hogy a kollektív kategória tarthatatlan.

A kollektív kategóriák gondolkozásunkban lehetnek anyafogalmak, konfliktusmezők és a személyiség architekturális elemei, éspedig:

1. *Anyafogalmak*, mert az ilyen kategóriákat, mint a vallás, nép, osztály, faj, kultúra, kaszt, az ember tudat alatt úgy értelmezi, hogy azokból származott és azoknak gyermeke.

2. *Konfliktusmezők*, mert az összeütközéseknek aránytalanul nagy része az ilyen kategóriák területein zajlik le. Jellemzőképpen csak annyit, hogy a szidalmazások túlnyomó többségében a cigányt, a tótot, a parasztot, a zsidót, a grófot, a proletárt szokás becsmérelni, vagyis legritkább esetben szidják magát az embert, mindig annak kollektív kategóriáját (büdös paraszt, zsvány gróf). Ha valaki ellenállást tapasztal, nem az embert, hanem éretlen módon a kollektívumot vonja felelősségre. Ez egyébként a fajelmélet, a nacionalizmus és az osztályharc háttére is.

3. *A személyiség architekturális eleme*, ami annyit jelent, hogy a nemzetiség, faj, osztály, kaszt az emberi lény szövevényének beépített része. Kollektívum csupán típust tud teremteni, a személyiség pedig ott kezdődik, ahol az ember a típust feldolgozza és individualizálja. Az ember minél több kollektív kategóriát tudatosít önmagában, az individuációnak annál magasabb fokát éri el.

A jelen aión körülbelül Kr. e. 600 óta a személyes üdvjegyében áll. Ezért ma számunkra teljes realitásértéke csak annak van, ami személyes. A kollektív kategóriák hatása abban nyilatkozik meg, hogy időnként, mint a legutóbb az osztály vagy a faj vagy a nép esetében, az emberi egyént valamely kollektívumba vissza akarják olvasztani. E kísérletek, amilyen szenvedélyesek, éppen olyan értelmetlenek. A kollektív fogalom a személyiség aiónjában nem valóság többé, hanem a gondolkodásnak olyan jelképe, amelynek segítségével az emberek egymást elhelyezik és meghatározzák.

Aki a kollektív kateóriákat realitásoknak tekinti, magában történetileg meghaladott korszak csökevényeit őrzi, vagyis atavisztikusan gondolkozik.

Az archaikus időben az üdv kollektív fogalom volt. Tudjuk, hogy az őskor szerint az üdvöt az érte el, aki bizonyos szabályozott rítust gyakorolva bizonyos közösségbe nőtt és abban helyezkedett el. A közösségi üdv ilyen gondolatában éltek az egyiptomiak éppen úgy, mint a héberek, vagy a hinduk, vagy az irániak. Az ember üdvét csak a kollektívumban nyerhette el a többivel közösen és együtt. Aki a közösségen kívül állt, az az üdvből magát kizárta. Az egyéniség bűncselekmény volt. Bizonytalan időtől kezdve, de Kr. e. a hetedik századtól már szembetűnően az üdv nem a közösség, hanem az emberi személy egyéni dolga lett. Ez a fordulat idézte azt a válságot, amelynek végleges megoldását még nem sikerült megteremteni. A személyes üdv gondolata a kereszténységben tört át egyszer s mindenkorra és ettől a perctől kezdve az emberi személy az ineffabile, a meghatározhatatlan üdvhordozó szentességfogalom, aki rendelkezik önmagával, vagyis szabad és ettől kezdve az üdv nem rítus és törvény és közösség gondolkodásban való élet következménye, hanem minden ember egyéni létkérdése, amelybe a közösségnek beleszólása nincs. Ugyanettől a perctől fogva a kollektívumoknak realitásértékük csak annyiban van, amennyiben azok a személyiség anyafogalmi, harcmezői, vagy építészeti elemei. Ettől az időtől fogva van üdvtörténet, amelyet nem a népek és az osztályok és a fajok

és a vallások élnek, hanem a személyek, és pedig kivétel nélkül minden személy, mert „az üdv történet végső kifejlése szempontjából minden ember pótolhatatlan” (Saint-Martin). Ugyanettől az időponttól kezdve van emberiség-fogalom, mert a személyiségnek egyetlen kollektív kategóriája van és ez az emberiség.

Azok az erőfeszítések, amelyek a kollektív üdvöt vissza akarják állítani és azt tanítják, hogy az üdvöt a kiválasztott faj, vagy nép, vagy osztály, vagy vallás nyeri el, sorra megbuktak, és amelyeknek még van hatásuk, azok is meg fognak bukni. Olyan időben élünk, amelyben a végső szó a személyisége, vagyis az individuált, a nem ismétlődő és megismételhetetlen és a helyettesíthetetlen emberi egyénisége. Mert az üdv nem közösségi, hanem egyéni fogalom, vagyis az üdvben nem a kollektívum egésze részesül, mint az őskorban, hanem minden ember külön a maga nevében, és ezért a kollektív kategóriák az emberben, mint nem megváltoztatható, viszont, mint az egyéni cél érdekében felhasználható mozzanatok élnek, amelyeknek önértékük többé nincs, mert nincs üdvjelentőségük. Üdv alatt minden időben az elképzelhető és megvalósítható és megvalósítandó legmagasabb értékfogalmat szokták megjelölni. Az üdvben az életjelentőség és az örök jelentőség egymástól nem választható el. Minden valódi életérték üdvérték, ami pedig nem üdvérték, az az életben is értéktelen, legfeljebb és csupán csak élet, mintha csak élet lenne és üdv nem lenne, ami abszurd és nonsens.

A falu szükségközösség. A természeti kényszer teremt és a közösség itt tudattalan, vagyis nem személyes. A tudatosan vállalt közös élet a város. A küzdelem, hogy a nép szakrális közösség legyen, a történet. A sors teljességéhez azonban még valami tartozik, a szellem. A szellem nem tudás, nem intelligencia, nem műveltség, nem okosság, a szellem a világelemek közül az egyetlen, amely számára nincs lehetetlen, amely bármit akar, meg tudja tenni. Szellem nélkül élni reménytelen lenne, mert a szellem a világelemek közül a teremtő.

Tudjuk, hogy az emberiség életének válságos fordulata időszámításunk előtt körülbelül hatszáz évvel kezdődött, mert addig az ember a közösségben problémátlanul élt és amennyiben volt sorsnehézsége, az a természet nagyobb ereje, éhség, betegség, de sohasem a közösség kérdésszerűsége volt. Ebben az időben indult meg az a folyamat, amelyet később individuációnak neveztek el, ami annyit jelent, hogy a létezés legmagasabb szintje a személyes emberi lény. A személy lett a szellemhordozó. Az lett, aki számára nincs lehetetlen, aki bármit akar, meg tudja tenni, aki a teremtő. Amióta a személy a földön ebben az alakban megjelent, a közösséget ez már csak pusztán jelenlétével megkérdőjelezi. A lét legmagasabb foka és tulajdonképpen értéke nem a közösség, még akkor sem, ha az szép és szakrális, hanem az individuált ember, még akkor is, ha ez negatív és ördögi és gyűlölködő.

Az öt géniusz ereje a derűs életeszmény (dél), a kultiváltság és a szociális egyensúly (nyugat), a természetközelség és érzékenység (észak), a szabadságvágy (kelet) és a szövevényes gazdagság (Erdély), ma és most elsősorban a személyiség kérdése, de olyan értelemben, hogy a népen belül egység és rend és magas színvonal csak abban az esetben valósítható meg, ha ez az öt géniusz az emberek sokaságában harmonikusan tudatosává válik. Magyaroknak lenni annyit jelent, mit az öt géniusz világában egyensúlyt teremteni. És ez az egyensúly az, ami történeti emlékezetünk szerint még senkiben sem valósult meg. A nép Szent István, a szakrális alapító király ünnepén tartja meg az öt géniusz egységének ünnepét, de valószínű, hogy István király nem volt az az ember, aki ezt az egységet csak politikai szinten is tudatosan képviselte volna. Később az Árpádok alatt sem történeti személy, sem esemény, sem írott emlék nem jelzi azt, hogy ennek a kérdésnek tudatában voltak, és minél kevésbé voltak tudatában, a kérdés megoldhatatlanságából fakadó rendkívüli nehézségek annál inkább jelentkeztek. Az Árpád-ház sem volt más, mint a földön bármilyen uralkodó ősátrija dinasztia, s ezért nem volt más célja, mint szűkebb családjára részére a politikai hatalmat és a hatalom dicsőségét biztosítani. Ha egy-egy király, mint Szent László, vagy Kál-

mán, III. Béla, vagy IV. Béla személye akár egyéniségében, akár koncepciójában a merő politikai becsvágyon túlnőtt, azért történt, mert az öt géniusz közül többet tudott egybe-kapcsolni és azokat alapvetőbb rendben tudta felépíteni. A virágzás ideje az Anjou-korszak volt, amikor Károly Róbert és Nagy Lajos, valószínűleg azért, mivel kívülről jött, Dél jegyében könnyebben megsejthette a géniuszok egységét, és arra az időre, amíg uralkodott, ezt meg tudta teremteni. Az egység gondolata azonban nem vált hagyománnyá. Zsigmond lényében Nyugat, Mátyáséban Erdély túl súlyos volt ahhoz, hogy az egyensúly megvalósulhasson, ami pedig a 16. századtól következett, az éppen a géniuszok széthullásának eredménye és következménye volt. Az egységet csak a 18. század második felében, nem politikai, hanem szellemi síkon az irodalom akarta megvalósítani. A nyugatos testőrök, a németesek, a délnyugati deákosok, a keleti jellegű alföldiek, végül az erdélyiek, mint iskolák jelentkeztek, anélkül, hogy a találkozás szükségességét felismerték volna. És az egység nem is valósult meg később sem, egyedül Jókai műveiben. Jókai az egyetlen író, aki az ország minden helyén egyaránt odahaza van, otthon úgy, ahogy az ember csak otthon lehet, meglhitten és oldottan, meleg pillantással. Az embereket és a dolgokat úgy nézi, hogy azok hozzá tartoznak és ő hozzájuk tartozik. Erdélyi leírásai éppen olyan magyar géniusz-tájak, mint a felvidékiek vagy az alföldiek vagy a nyugatiak. Éppen olyanok, mint a városok és a falvak és a tanyák. Jókai számára Pozsony éppen olyan otthon, mint Brassó vagy Lőcse, Komárom vagy Pest. Minden ábrázolásában azonnal felismerhető, hogy az ember, akiről beszél, keleti vagy északi vagy erdélyi, anélkül, hogy elmondta volna, honnan jött, a Szepességből vagy a Csallóközből vagy Székelyföldről. Aki előtte vagy utána tájról vagy emberről, szokásról vagy eseményről beszélt, regionális volt és maradt, csaknem néprajzi egzotikum, egyetlen, vagy legfeljebb két géniuszról beszélt, mint Kisfaludy Károly vagy Jósika, Kemény vagy Mikszáth, Vas Gereben, Gárdonyi, Tömörkény, Eötvös Károly, a költőkről és a drámaírókról nem is szólva.

Az újabb pszichológia néhány alapvető fölfedezést tett, he-lyesebben szólva, az őskori hagyomány néhány tételét a modern ember számára, kétségtelen, mintha a gyengébbek kedvéért tenné, újra megfogalmazta. Ezek közül egyik legfonto-sabb az úgynevezett objektív pszichéről szóló teória.

Az objektív psziché sajátos világ, amelyben igen nehe-zen elhatárolható, de annál nagyobb feszültségű alakzatok, mint a lélektan mondja, archetípusok élnek. Az emberi lélek legnagyobb része ilyen ősalakzatok szövevénye. Archetípus a tanító, a hős, a lovag, a pap, a katona, a mesterember, a csa-ládapa, az anya, archetípus minden elgondolható és elképzel-hető hivatás és minden magatartás, minden világszemléleti ál-lásfoglalás és minden tulajdonság kivétel nélkül kidolgozott és begyakorolt helyzet és tevékenység. Mintha az archetípus az emberiségnek évszázadok óta gyűjtött tapasztalata len-ne aialakzatokba sűrítve, és a lélek e sokezeréves tapasztalatból a jellegzetes típusok seregét formálta volna meg. A típus nem szoborszerű, éppen ellenkezőleg, mintha nem lenne egyéb, mint erővonalak töménysége. Olyan általános és ősi képnek kell elgondolni, amelyből az emberi egyén csupán az archetí-pus invariánsait tudja megvalósítani. Olyan keretnek, amely előbb van, mint az embernek életében szerzett élménye, vagyis úgy, hogy az apa, az anya, a testvér a gyermekben előbb él, és a konkrét apát és anyát és testvért a benne levő ősalakzatból érti meg. Így érti meg később a lelkészt, az orvost, a szeretőt a gyermeket, a tudóst, a szentet. Az archetípus bizonyos te-kintetben örökéletű. Azért objektív. A pszichológia azt tanít-ja, hogy az archetípus tevékenységét olyan mértékben fejti ki amilyen mértékben az ember önmagát valamelyikkel azono-sítja. Az archetípus nem függ tőlem. Az ember új hivatást, új magatartást, új világszemléletet, új tulajdonságot nem terem-tet. Minden már születésem előtt olyan készen állott, mint a hegység vagy a város vagy a folyó vagy az égbolt, amelybe léptem. Azzal a különbséggel, hogy mindez kifelé, az archetí-pus befelé objektív. Ezért hívják az ősalakzatok világát objek-tív pszichének. Az archetípus abban pillanatban, amikor az ember magát vele azonosítja, életre kel. Az azonosítás rendkí-

vül bonyolult mozzanat és ennek magyarázatától ebben a pillanatban el kell tekinteni. Csupán annyit, hogy az azonosítás azzal az imaginációval kezdődik: én hős akarok lenni. Ezzel csaknem lépésről lépésre kiszámítható folyamat indul meg. Az archetípus az embernek minden a hivatás vagy a magatartás vagy az életcél realizálásához szükséges tulajdonságot és energiát szállítja és eszerint lesz az ember agyafúrt vagy könnyelmű, fecsegő vagy melankolikus, álmodozó vagy szélhámos. Ami az emberi lélektben egyéni lehet, az nem az ősalakzat, hanem az alakzatok szövevényének valamely rendje vagy rangsora vagy stílusa. Maga az individuum pedig az, aki az egészet tartja, az infinitezimális szubjektum.

Az objektív pszichéről szóló teória azért olyan rendkívül fontos, mert az ember életének egészséges vagy patológ volta az archetípusok szövevényének függvénye. Amíg a szövevény egységes és az alakzatok között kölcsönhatás él, a lélek élete normálisan folyik le. Abban a percben, amikor valamely ősalakzatot az ember kiemel és elszigetel, előnyben részesít, mást viszont megtagad és elrejt és félretol, a kiváltságos és az elnyomott alakzat romboló hatást fejt ki, és az ember egyensúlya felborul. A lélektan tapasztalatokkal rendelkezik arról, hogy minden életzavar oka, kezdve az idegességen és a zaklatottságon egészen az elmezavarig, a túlzott előnyben részesített és túlzottan háttérbe szorított archetípusok rendellenes tevékenységének következménye. Az objektív psziché természetes szövevényéből akár pozitív, akár negatív célzattal kiemelt és elszigetelt archetípusokat modern nyelven autonóm komplexusoknak nevezik. Minden a normális élettől eltérő lelki jelenséget, vagyis minden belső zavart ilyen autonóm komplexus idéz elő és tart fenn. A rendellenesség megnyilatkozása enyhébb esetben csak feledékenység vagy szórakozottság, fejfájás vagy nervozitás és álmatlanság. Súlyosabb változatban lehet különös mániák serege, mint félelem, gyűjtés, üldözés, hatalmi ösztön, kegyetlenkedés, de a mánia oka lehet búskomorságnak és meghibbanásnak és teljes összeomlásnak.

Az individuális és a kollektív lélektan között ezen a terüle-

ten különbség nincs. Az emberi egyén, a kaszt, a törzs, a nép, a társadalom belső élete az objektív pszichétől függ és aszerint harmonikus, vagy zaklatott és aszerint virágzik, vagy kerül válságba, hogy az archetípusok benne természetesen összenőtt egységben élnek, vagy azt autonóm komplexusok irritálják.

A déli, a nyugati, az északi, az alföldi, az erdélyi a magyar ember objektív pszichéjének archetipikus szerkezete. Az objektív pszichének ez az öt alakzatban megrajzolt szövevénye teszi a magyar embert magyarrá. Hangsúlyozni kellett, hogy ez a sokrétűség kétértelmű. Gazdagság, ugyanakkor rendkívüli nehézség. Gazdagság, mert ha az ősi alakzatok viszonylagos egyensúlyban állnak, az ember különösen termékennyé és aktívvá lesz. Magyarországon könnyebb tehetségesnek lenni, mint egyebütt. A nehézség, hogy az öt archetípus a legritkább esetben kapcsolódik egységesen és harmonikusan, igen nagy többségben töredékes és hiányos és egyensúlytalan. Magyarországon könnyebb elveszni, mint egyebütt. Európában a népeknek két vagy három alakzatot kell összekapcsolniok, egyedül a magyar nép az, amelynek öt archetipikus eleme van.

Ez az öt ősalakzat:

Dél – oldottság, derű, nyugalom, félálom, egyensúly, csökkent aktivitás, aranykor-ösztön (a történet küzdelmeiben nem részt venni), ritmikus életigény, idealitás, közvetlen életélvezet;

Nyugat – civilizáltság, fejlődéseszme, hétköznapi munkáétosz, szociális tagozottság, intenzív művelés, ráció, állandó tanulás, tevékenység, praktikum, lojalitás;

Észak – provinciális életrend, természetközelség, önálló kultúra nélkül, félműveltség, laza szociális kapcsolatok, melankólia, gyakorlatiatlanság, szekták, irrealitás;

Kelet – a nomádság és az állandó letelepedés között, szabadság-sóvárgás, letargia és kitörő indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozitás, bomlott szocialitás (egyéniség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség;

Erdély – szakadékoság, mély ellentétek és azok áthidalása, humor (groteszk), sokrétűség, kettősség, megalkuvás, bizonyodalmak, okos gyakorlatiasság, magas életigény, ízlés, rafinéria.

A magyarság ennek az öt archetípusnak egységéből él és ebből kell élnie és nincs más lehetősége, csak hogy ebből az ötből éljen. A nehézség, hogy mégsem él belőle. Természetes, hogy a teljesen kiegyensúlyozott szövevény ritka és csak a nép különösen nagy egyéniségeiben öltött testet. Természetes az is, hogy minden itt élő ember lényén saját régiójának bélyege a legerősebb. A nehézség még az sem, hogy a többi négyről nem szerez tudomást, és azt, mint önmagával egyenrangút nem ismeri fel, hanem az, hogy a többi archetípussal szembenáll, éspedig ellenségesebben és kizárólagosabban áll vele szemben, mintha az idegen származású lenne.

Valószínűnek látszik, hogy amikor a magyar nép a Kárpát-medencében letelepedett, akár csak ideiglenesen is, néhány nomád törzs szövetsége volt, nem pedig egység. Nem volt szándékukban a földet véglegesen elfoglalni, már csak azért sem, mert a nomádságtól a végleges honalapítás gondolata idegen. Hogy merre akartak tovább vándorolni, maguk sem tudhatták, mindenesetre a Balkánra és Olaszországba és nyugatra több irányba folytatott rablóhadjárok közben a legkedvezőbb lehetőséget választották volna. A rablókat azonban többször megverték és a törzsek minden valószínűség szerint azért kényszerültek ittmaradni, mert nem vándorolhattak tovább. A nomád abban, hogy nem kalandozhat kedve szerint, nem szívesen nyugszik meg, ezt tanúsítja, hogy néhány csoport nem kívánt hazát alapítani és a délorosz sztyeppékre vissza is tért.

Azok a törzsek, ritkábban népek, amelyeket nomádoknak nevezünk, nem autochtón társadalmi egységek, hanem magas civilizációról letöredezett csoportok. A civilizációt magukkal hozzák és ez él bennük egy ideig, némelyik törzsnél to-

vább, másnál rövidebb ideig, némelyik megmarad előkelő kszátrija népnek, más elülrik rablóbandává, vagy a civilizáció lekopik róla és primitív pásztor, vadász-halász, vagy még mélyebben egyszerű gyűjtögető törzsszé válik. Minden nomád törzs vagy nép két vonásról ismerhető fel, az egyik, hogy nincs szellemi kasztja, csupán sámánja, a második, hogy társadalmának szerkezete harcos lovagi, vagyis kszátrija.

A sámán nem szellemi kaszt, csak annak csökevénye. Nem is kaszt, inkább csak egy-két ember segédekkel és tanítványokkal. A sámán a magas civilizációból hozott emlékekből él, ezek az emlékek azonban eltorzult alakban maradnak fenn. Az eurázsiai kontinensen élő nomád népek és törzsek sámánizmusának feltűnő rokonsága azt látszik igazolni, hogy a legtöbb törzs ugyanarról a magasrendű civilizációról töredezett le, nem lehetetlen, hogy arról, amelyet újabban a kínait megelőző kelet-ázsiai sang-civilizációnak neveznek. A sámán nem szellemi ember, csupán varázsló, és tevékenysége nem valóságos, csupán mágikus. A tulajdonképpeni brahmani aktivitás a szó, vagyis a hagyomány. Ez itt teljesen hiányzik. A nomádságban a hagyomány elszegényedik, a vallást egyre jobban átszővi a babonás hiedelem, amíg nem marad meg belőle más, mint egy-két mítosztöredék és az irracionális mágikus praxis.

A barbárság sohasem primordiális tulajdonság. Elvadult törzsek válnak barbárokká, ha a magas civilizációról leszakadnak, vagyis, ha szellemi kasztjukat elvesztik és ezért visszakorcsosulnak. Az elvadulás oka mindig ugyanaz, hogy a kszátrija a szellemi kaszt ellen fellázad, azt megtagadja és kivonul. Rendesen csak a civilizáció fénykorán túl történik meg, amikor a szellemi kaszt ereje már kimerülőben van és a felbomlás megkezdődik. Ha a brahman tevékenysége már nem elég intenzív, a civilizáció egysége széttöredezik és a kszátrija önállóvá lesz. Ez történt Európában is, amikor a középkori egyház ereje lehanyatlott és a nemzetiségi államok az egységről letöredeztek és elkezdődött a nacionalista barbarizmus. A lovagi kasztnak nem kell feltétlenül kivándorolnia. A civilizáció területén belül is maradhat, de a döntő szó, mint Guénon mondja, nem a szellemi tekintélyé, hanem a gyakorlati hata-

lomé. Minden felozslás azzal kezdődik, hogy a társadalomban az első nem a szellemi kaszt uralma, hanem a lovagi hatalom. A civilizációnak abban a stádiumában, amikor a brahman kaszt szellemi uralma lehanyatlak és az egység bázisa már a lovagi hatalom, megkezdődik a belső és külső kivándorlás, vagyis keletkeznek a hagyományt megtagadó szekták és eretnekségek és egyéni gondolkozások (filozófiák), és megkezdődik a törzsek függetlenségi törekvése, a nemzetiségek és a kasztok vizsálya és a civilizáció egységéről való letöredezése.

A magyar nép a Kárpát-medencébe való érkezésekor ilyen magas civilizációról levált, félvaddá vált lovagi törzs-csoport volt, az eredeti civilizációra való csak igen halvány emlékekkel. És amikor a fejedelmek a kalandozások kudarcá után látták, hogy létük fenntartására csak két lehetőség van, visszaválni keletre, vagy Európához hasonulni és az utóbbit választották, természetesen a ksatirja fölé meg kellett teremteniök a szellemi kasztot, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy az országba be kellett hívni a keresztény papságot.

Nem biztos, de valószínű, hogy ez a lépés még a fejedelmek részéről is politikai kényszer volt. A lovagi-kormányzói kaszt gondolkozása sohasem lép túl a politikán és sem mélyebb, sem magasabb megfontolásra nem képes. A ksatirja lovagi-kormányzói kaszt, amely a hatalom pillanatnyi feszültségeinek világában él, és a szellemileg mélyen megalapozott uralom iránt nincs érveke. A politikai kaszt nem civilizációteremtő. Mit tett volna a brahman? Semmi esetre sem választotta volna azt a látszatfüggetlenséget, amelynek állandóan fegyverben kellett lennie, hátában a sztyeppék barbárjaival, előtte pedig az európai népek bizalmatlanságával, hiszen a magyarok százéves kalandozásaikkal hírnevüket áposan tönkretették. Az ilyen áfüggetlenség csupán a harcok lovag büszkeségének hízeleg, de minden egyéb szempontból balfogás. A brahman látta volna, hogy Európában akkor két nagy univerzális állam élt, a bizánci és a nyugat-római császárság. Az univerzális állam civilizációs, nem pedig politikai társadalom, amely egy mástól különböző fajú, nyelvű és nemzetiségű népeket egyetlen államrendszerben egyesíteni tud. A népek együttélésének

egyedül időtálló alakja. A brahman mérlegelte volna, hogy Bizánchoz csatlakozzék, vagy Nyugathoz. Nyugat, ha nagyobb pillanatnyi előnyöket nyújtott volna is, Bizánchoz és a keleti kereszténységhez való csatlakozás mégis előnyösebb lett volna. Ki tudja? Az univerzális államban való elhelyezkedés megoldotta volna minden nép életében a legnagyobb nehézséget, a szellemi kaszt megteremtését. A keresztény papság megjelenése olyan módon, ahogy történt, szervesen volt, csak ellenkezést támasztott és mindenképp a kereszténységet nem szellemnek, hanem politikai jellegű hatalmi eszköznek tekintették. Ilyen ápon semmiféle európai befolyás nem válhatott termékennyé. A hangadó mindig a harcok nomád maradt, akit kalandozásában megrekesztettek és szabadságában megnyírbáltak. Ezért az elfojtott és forrongó lázongás a történet századain át véges-végig minden idegen ellen, átkozott ksatirja kevélység, amely nem akarja magát idegennek ávétetni, de önmagával nem tud mit kezdeni. Így lett a magyar nomádságból nemzetiségi kisállam, időleges szerencsés virágzásoktól eltekintve mindig egyedül, és a nagyobb hatalmak martaléka.

A nép akár Nyugathoz, akár Bizánchoz, vagyis akár a római, akár a keleti kereszténységhez csatlakozik, történeti sorsa nem lett volna sokkal könnyebb, mert mindkét esetben előretolt bástya lett volna. De nem maradt volna magára, és ami a legfontosabb, a szellemi kaszt szervesen kifejlődött és a merőben hatalmaskodó nemesek véres vizsályával zsúfolt belső történet nagy részét kiküszöbölte volna. Így a nép a gazdag, de sehová sem tartozó tehetségek jellegzetes területe lett, nemzetiségek és szekták földje, komoly egyetemes kapcsolatok nélkül. Néha kimagaslóan nagyszabású, de mindig egyedülálló s ezért összefüggéstelen egyéniségek éltek itt elődök és utódok nélkül, akik nem tudtak hagyományt teremteni, legfeljebb pillanatnyi egyensúlyt, amely haláluk után felbomlott.

Az ilyen szellemi kaszt nélküli lefejezett társadalom, mint egy önmagának tudatára nem ébredt ember, a történet erőinek labdajátéka. Mert, ha mint IV. Béla vagy Hunyadi János esetében, akad kimagasló vezér, akkor a nép a válságot le tud

ja győzni, de ha nem, mint Mohács, a kuruc háború, 1849 esetében, akkor félholt zsibbadásban kell töltenie esetleg száz éveket.

Néhány rövid időszaktól eltekintve a magyar nép a nemzetiségi kis állam hányatott életét élte, szegényesen, általában kizsákmányolva, mindenesetre tehetetlenül, szubszociális organizmusban, nem azért, mert régebben társadalmi voltát elvesztette, hanem csak mert történetének kevés nagy pillanatában tudott néppé válni s aztán lefejezettségébe újra visszahullott.

Merőben királyainak kivételes képességein múlt, hogy a nép ilyen körülmények között az Árpád-ház alatt, az Anjouk és Mátyás alatt a földet egyben tudta tartani. Mohács után azonban az ország közepe kiszakadt. Délnyugat, Nyugat és Észak a Habsburgok alatt él, Kelet török hódoltság volt, Erdély látszat-önállóságban, most már nem a bizánci görög, hanem a mohamedán törökség körében.

Mindennemű megnyilatkozás legelső és legfontosabb tehetetlensége, hogy akárhány elemről legyen szó, egyesülésre törekszik. Ez az, ami a dolgokkal veleszületik. A mozgás nem egyéb, mint az egyensúly megbomlása és kísérlet az eredeti egyensúly helyreállítására. Az egyesülés csak magasabb fokon teremt rendezett egységet. Ilyen – szellemi dimenzióban – a rendszer, amely központosított és arányosan felépített egység. Az egyéb elemek egysége rendszeresen csak annyi, hogy összetartozásukra való tekintet nélkül, kényszerülnek egy helyen vagy egy időben lenni. Az egyesülés nem engedelmeskedik bizonyos egységet megelőző rendtörvénynek. A törvény már másodlagos megállapítás, amely a minden egyebet megelőző egyesülés tehetetlenségét óhajtja megmagyarázni. A gravitáció elmélete ilyen jellegzetesen szekundér megállapítás, mert először nem a nehézkedés van, hanem a dolgok kényszere, hogy összerohanjanak és együtt legyenek, és a nehézkedés elmélete ennek utólagos törvényesítése. Az egyesülés tehetetlensége minden mozgáselmélet rejtett axiómája.

A különbözőségnek két oka van, az első, hogy az integráció nem teljes, a második, hogy nem összetartozó elemek vannak

együtt. Ezért az egység egyensúlya ismét megbomlik és az elemek más rendben újra egyesülnek. A differenciálódás az egyesülés mellékjelensége. Az eredeti alapállás is egység, a végső is az, a különbözős csak az első egység megbomlásából következő mozgásirány azért, hogy a végleges integrálódás megvalósuljon. A differenciálódás ezért a reintegráció folyamata, mert telített egységet nem az egymással azonos, és nem az egymással egyenlő, hanem csak az egymástól különböző elemek teremthetnek.

Az egység nem logikai fogalom, nem természettudományos, nem formai és nem művészi és nem pszichológiai, nem szociológiai vagy politikai, hanem minden élettevékenységet megelőző, primordiális ontológiai fogalom, amely nem állapít meg és nem fedez fel, hanem az egységnek és az egyesülés tehetetlenségének tényét felismeri. Felismeri pedig úgy, hogy apriori tudja, mi az egység.

Az egység első legfontosabb része a középpont, és minden egység csak a középponthez viszonyítva van. Úgy is mondható, hogy a dolgokban levő egyesülés tehetetlensége a középpont műve. De úgy is mondható, hogy egyesülésnek a középpont felé való zuhanást nevezzük. Éppen ezért egység az, ami a középpont körül tehetetlenségének mértéke szerint helyezkedik el. A dolgok mindig összeállnak. Ezen alapszik a matematika. Ezen nyugszik a fizika és a kémia. A művészetben ezt az egységet stílusnak és formának nevezik. A biológiában ez az organizmus. A pszichológiában a karakter. A szociológiában a társadalom. Minden lényeges élettevékenység egyesülés, a beszéd, a táplálkozás, az erosz. Csak egységben tudunk gondolkozni. Az eszmék egységesítő értékek.

Az egység nem azonosság és nem egyenlőség, mert az azonosságban a tényezők egymástól nem különböztethetők meg, az egyenlőségben a tényezők egymással felcserélhetők. Az egységben a tényezők egymástól különböznek, mert az egység feltétele, hogy azt különböző elemek teremtsék meg.

Az egység másik legfontosabb része az arculat, szám és arc egyben. Ezért, ami az egység és csakis az egység sajátja, hogy a középpont és az arculat között lévő viszony, mintha a

középpont arca lenne. Az egység a felszín és a lényeg egysége. A forma és a tartalom egysége. A test és a lélek egysége. Nem azonossága és nem egyenlősége, hanem egysége, ami azt jelenti, hogy az elemeknek, amelyek az egységben együtt vannak, különbözniök kell, ezért és csakis ezért egyesülhetnek.

A kezdeti és a végső abszolút egység között csupán viszonylagos egységek vannak. De minden létezőnek egységnek kell lennie és egység is, mert önmagától minden összenő. Van azonban ideiglenes és hevenyészett és elintézetlen egység, amikor az elemek összetartozása laza vagy rendetlen vagy tisztázatlan vagy önkényes. Van egység, mely folyton felbomlik. Van, amely nem tud egybenőni. Ezek a nem realizált egységek a valóság minden szintjén sajátos helyzetben vannak. Élnek és mégsem élnek, mintha ahhoz, hogy éljenek, valamijük hiányozna. Mintha az egység megvalósulását valami megakadályozná, de az a valami maga az, ami az egységet meg akarja teremteni.

A személyiség kérdése tulajdonképpen az egymáshoz nem tartozó elemek egysége és az egymáshoz tartozó elemek különbözősége.

Amiről itt ebben a pillanatban szó van, hogy magyar földön az egymáshoz tartozó öt elem, amely az egységet itt egyedül megteremti és megteremtheti, évszázadok folyamán nem vált egységgé. A génuszok, amelyek egymáshoz tartoztak és tartoznak, egymástól független életet élnek, egymást nem felismerve, egymással szemben ellenségesen, mindig egymástól elválasztva és külön. Magyar földön nem volt egység.

Az egységnek ez a hiánya akadályozta meg a népet nemcsak abban, hogy történeti céljait elérje, hanem abban is, hogy önmagában, amennyiben egyéb körülmények megengedték volna, elviselhető életet éljen. Ez tette sorsában tehetetlenné és népében életképtelenné és még nagy egyéniségeiben is üdvképtelenné. Valami hiábavaló várakozásban éltek itt, hogy valami történjék, esemény, véletlen, szerencse, csoda, kívülről, egyszerre, amit nem kell akarni, ami mint a mámor elragadja, de önmaga nem tesz egy lépést sem, bénultan, megbabonázva saját tehetetlenségétől. Az eredmény fantazma és

ten különbség nincs. Az emberi egyén, a kaszt, a törzs, a nép, a társadalom belső élete az objektív pszichétől függ és aszerint harmonikus, vagy zaklatott és aszerint virágzik, vagy kerül válságba, hogy az archetípusok benne természetesen összenőtt egységben élnek, vagy azt autonóm komplexusok irritálják.

A déli, a nyugati, az északi, az alföldi, az erdélyi a magyar ember objektív pszichéjének archetipikus szerkezete. Az objektív pszichének ez az öt alakzatban megrajzolt szövvénye teszi a magyar embert magyarrá. Hangsúlyozni kellett, hogy ez a sokrétűség kétértelmű. Gazdagság, ugyanakkor rendkívüli nehézség. Gazdagság, mert ha az ősi alakzatok viszonylagos egyensúlyban állnak, az ember különösen termékennyé és aktívá lesz. Magyarországon könnyebb tehetségesnek lenni, mint egyebütt. A nehézség, hogy az öt archetípus a legritkább esetben kapcsolódik egységesen és harmonikusan, igen nagy többségben töredékes és hiányos és egyensúlytalan. Magyarországon könnyebb elveszni, mint egyebütt. Európában a népeknek két vagy három alakzatot kell összekapcsolniok, egyedül a magyar nép az, amelynek öt archetipikus eleme van.

Ez az öt ősalakzat:

Dél – oldottság, derű, nyugalom, félálom, egyensúly, csökkent aktivitás, aranykor-ösztön (a történet küzdelmeiben nem részt venni), ritmikus életigény, idealitás, közvetlen életélvezet;

Nyugat – civilizáltság, fejlődéseszme, hétköznapi munkáétoz, szociális tagozottság, intenzív művelés, ráció, állandó tanulás, tevékenység, praktikum, lojalitás;

Észak – provinciális életrend, természetközelség, önálló kultúra nélkül, félműveltség, laza szociális kapcsolatok, melankólia, gyakorlatiatlanság, szekták, irrealitás;

Kelet – a nomádság és az állandó letelepedés között, szabadság-sóvárgás, letargia és kitörő indulat, tiltakozás minden ellen, ami nem ő, hiúság, kevélység, zaklatottság, irreligiozitás, bomlott szocialitás (egyéniesség-fragmentumok), a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, ellenkezés, ideiglenesség;

Erdély – szakadékoság, mély ellentétek és azok áthidalása, humor (groteszk), sokrétűség, kettősség, megalkuvás, bonyodalmak, okos gyakorlatiasság, magas életigény, ízlés, rafinéria.

A magyarság ennek az öt archetípusnak egységéből él és ebből kell élnie és nincs más lehetősége, csak hogy ebből az ötből éljen. A nehézség, hogy mégsem él belőle. Természetes, hogy a teljesen kiegyensúlyozott szövevény ritka és csak a nép különösen nagy egyéniségeiben öltött testet. Természetes az is, hogy minden itt élő ember lényén saját régiójának bélyege a legerősebb. A nehézség még az sem, hogy a többi négyről nem szerez tudomást, és azt, mint önmagával egyenrangút nem ismeri fel, hanem az, hogy a többi archetípusal szembenáll, éspedig ellenségesebben és kizárólagosabban áll vele szemben, mintha az idegen származású lenne.

Valószínűnek látszik, hogy amikor a magyar nép a Kárpát-medencében letelepedett, akár csak ideiglenesen is, néhány nomád törzs szövetsége volt, nem pedig egység. Nem volt szándékukban a földet véglegesen elfoglalni, már csak azért sem, mert a nomádságtól a végleges honalapítás gondolata idegen. Hogy merre akartak tovább vándorolni, maguk sem tudhatták, mindenesetre a Balkánra és Olaszországba és nyugatra több irányba folytatott rablóhadjárok közben a legkedvezőbb lehetőséget választották volna. A rablókat azonban többször megverték és a törzsek minden valószínűség szerint azért kényszerültek ittmaradni, mert nem vándorolhattak tovább. A nomád abban, hogy nem kalandozhat kedve szerint, nem szívesen nyugszik meg, ezt tanúsítja, hogy néhány csoport nem kívánt hazát alapítani és a délorosz sztyeppékre vissza is tért.

Azok a törzsek, ritkábban népek, amelyeket nomádoknak nevezünk, nem autochtón társadalmi egységek, hanem magas civilizációkról letöredezett csoportok. A civilizációt magukkal hozzák és ez él bennük egy ideig, némelyik törzsnél to-

vább, másnál rövidebb ideig, némelyik megmarad előkelő kszátrija népek, más elzülrik rablóbandává, vagy a civilizáció lekopik róla és primitív pásztor, vadász-halász, vagy még mélyebben egyszerű gyűjtögető törzssé válik. Minden nomád törzs vagy nép két vonásról ismerhető fel, az egyik, hogy nincs szellemi kasztja, csupán sámánja, a második, hogy társadalmának szerkezete harcos lovagi, vagyis kszátrija.

A sámán nem szellemi kaszt, csak annak csökevénye. Nem is kaszt, inkább csak egy-két ember segédekkel és tanítványokkal. A sámán a magas civilizációból hozott emlékekből él, ezek az emlékek azonban eltorzult alakban maradnak fenn. Az eurázsiai kontinensen élő nomád népek és törzsek sámánizmusának feltűnő rokonsága azt látszik igazolni, hogy a legtöbb törzs ugyanarról a magasrendű civilizációról töredezett le, nem lehetetlen, hogy arról, amelyet újabban a kínait megelőző kelet-ázsiai sang-civilizációnak neveznek. A sámán nem szellemi ember, csupán varázsló, és tevékenysége nem vallásos, csupán mágikus. A tulajdonképpeni brahmani aktivitás a szó, vagyis a hagyomány. Ez itt teljesen hiányzik. A nomádságban a hagyomány elszegényedik, a vallást egyre jobban átszővi a babonás hiedelem, amíg nem marad meg belőle más, mint egy-két mítosztöredék és az irracionális mágikus praxis.

A barbárság sohasem primordiális tulajdonság. Elvadult törzsek válnak barbárokká, ha a magas civilizációról leszakadnak, vagyis, ha szellemi kasztjukat elvesztik és ezért visszakorcsosulnak. Az elvadás oka mindig ugyanaz, hogy a kszátrija a szellemi kaszt ellen fellázad, azt megtagadja és kivonul. Rendesen csak a civilizáció fénykorán túl történik meg, amikor a szellemi kaszt ereje már kimerülőben van és a felbomlás megkezdődik. Ha a brahman tevékenysége már nem elég intenzív, a civilizáció egysége széttöredezik és a kszátrija önállóvá lesz. Ez történt Európában is, amikor a középkori egyház ereje lehanyatlott és a nemzetiségi államok az egységről letöredeztek és elkezdődött a nacionalista barbarizmus. A lovagi kasztnak nem kell feltétlenül kivándorolnia. A civilizáció területén belül is maradhat, de a döntő szó, mint Guénon mondja, nem a szellemi tekintélyé, hanem a gyakorlati hata-

lomé. Minden felozlás azzal kezdődik, hogy a társadalomban az első nem a szellemi kaszt uralma, hanem a lovagi hatalom. A civilizációnak abban a stádiumában, amikor a brahman kaszt szellemi uralma lehanyatlak és az egység bázisa már a lovagi hatalom, megkezdődik a belső és külső kivándorlás, vagyis keletkeznek a hagyományt megtagadó szekták és eretnekségek és egyéni gondolkozások (filozófiák), és megkezdődik a törzsek függetlenségi törekvése, a nemzetiségek és a kasztok viszálya és a civilizáció egységéről való letöredezése.

A magyar nép a Kárpát-medencébe való érkezésekor ilyen magas civilizációról levált, félvaddá vált lovagi törzs-csoport volt, az eredeti civilizációra való csak igen halvány emlékekkel. És amikor a fejedelmek a kalandozások kudarcá után láták, hogy létük fenntartására csak két lehetőség van, visszavonni keletre, vagy Európához hasonlítani és az utóbbit választották, természetesen a kszátrija fölé meg kellett teremteniök a szellemi kasztot, ami ebben az esetben azt jelentette, hogy az országba be kellett hívni a keresztény papságot.

Nem biztos, de valószínű, hogy ez a lépés még a fejedelmek részéről is politikai kényszer volt. A lovagi-kormányzói kaszt gondolkozása sohasem lép túl a politikán és sem mélyebb, sem magasabb megfontolásra nem képes. A kszátrija lovagi-kormányzói kaszt, amely a hatalom pillanatnyi feszültségeinek világában él, és a szellemileg mélyen megalapozott uralom iránt nincs érzéke. A politikai kaszt nem civilizációteremtő. Mit tett volna a brahman? Semmi esetre sem választotta volna azt a látszatfüggetlenséget, amelynek állandóan fegyverben kellett lennie, hátában a sztyeppék barbárjaival, előtte pedig az európai népek bizalmatlanságával, hiszen a magyarok százéves kalandozásaikkal hírnevüket álaposan tönkretették. Az ilyen álfüggetlenség csupán a harcok lovag büszkeségének hízeleg, de minden egyéb szempontból álfogás. A brahman látta volna, hogy Európában akkor két nagy univerzális állam élt, a bizánci és a nyugat-római császárság. Az univerzális állam civilizációs, nem pedig politikai társadalom, amely egymástól különböző fajú, nyelvű és nemzetiségű népeket egyetlen államrendszerben egyesíteni tud. A népek együttélésének

egyedül időtálló alakja. A brahman mérlegelte volna, hogy Bizánchoz csatlakozzék, vagy Nyugathoz. Nyugat, ha nagyobb pillanatnyi előnyöket nyújtott volna is, Bizánchoz és a keleti kereszténységhez való csatlakozás mégis előnyösebb lett volna. Ki tudja? Az univerzális államban való elhelyezkedés megoldotta volna minden nép életében a legnagyobb nehézséget, a szellemi kaszt megteremtését. A keresztény papság megjelenése olyan módon, ahogy történt, szervesen volt, csak ellenkezést támasztott és mindenekelőtt a kereszténységet nem szellemnek, hanem politikai jellegű hatalmi eszköznek tekintették. Ilyen alapon semmiféle európai befolyás nem válhatott termékennyé. A hangadó mindig a harcok nomád maradt, akit kalandozásában megrekesztettek és szabadságában megnyírbáltak. Ezért az elfojtott és forrongó lázongás a történet századain át véges-végig minden idegen ellen, átkozott kszátrija kevélység, amely nem akarja magát idegennek alávetni, de önmagával nem tud mit kezdeni. Így lett a magyar nomádságból nemzetiségi kisállam, időleges szerencsés virágzásoktól eltekintve mindig egyedül, és a nagyobb hatalmak martaléka.

A nép akár Nyugathoz, akár Bizánchoz, vagyis akár a római, akár a keleti kereszténységhez csatlakozik, történeti sorsa nem lett volna sokkal könnyebb, mert mindkét esetben előretolt bástya lett volna. De nem maradt volna magára, és ami a legfontosabb, a szellemi kaszt szervesen kifejlődött és a merőben hatalmaskodó nemesek véres viszályával zsúfolt belső történet nagy részét kiküszöbölte volna. Így a nép a gazdag, de sehová sem tartozó tehetségek jellegzetes területe lett, nemzetiségek és szekták földje, komoly egyetemes kapcsolatok nélkül. Néha kimagaslóan nagyszabású, de mindig egyedülálló s ezért összefüggéstelen egyéniségek éltek itt elődök és utódok nélkül, akik nem tudtak hagyományt teremteni, legfeljebb pillanatnyi egyensúlyt, amely haláluk után felbomlott.

Az ilyen szellemi kaszt nélküli lefejezett társadalom, mint egy önmagának tudatára nem ébredt ember, a történet erőinek labdajátéka. Mert, ha mint IV. Béla vagy Hunyadi János esetében, akad kimagasló vezér, akkor a nép a válságot le tud

ja győzni, de ha nem, mint Mohács, a kuruc háború, 1849 esetében, akkor félholt zsibbadásban kell töltenie esetleg száz éveket.

Néhány rövid időszaktól eltekintve a magyar nép a nemzetiségi kis állam hányatott életét élte, szegényesen, általában kizsákmányolva, mindenesetre tehetetlenül, szubszociális organizmusban, nem azért, mert régebben társadalmi voltát elvesztette, hanem csak mert történetének kevés nagy pillanatában tudott néppé válni s aztán lefejezettségébe újra visszahullott.

Merőben királyainak kivételes képességein múlt, hogy a nép ilyen körülmények között az Árpád-ház alatt, az Anjouk és Mátyás alatt a földet egyben tudta tartani. Mohács után azonban az ország közepe kiszakadt. Délnyugat, Nyugat és Észak a Habsburgok alatt él, Kelet török hódoltság volt, Erdély látszat-önállóságban, most már nem a bizánci görög, hanem a mohamedán törökség körében.

Mindennemű megnyilatkozás legelső és legfontosabb tehetetlensége, hogy akárhány elemről legyen szó, egyesülésre törekszik. Ez az, ami a dolgokkal veleszületik. A mozgás nem egyéb, mint az egyensúly megbomlása és kísérlet az eredeti egyensúly helyreállítására. Az egyesülés csak magasabb fokon teremt rendezett egységet. Ilyen – szellemi dimenzióban – a rendszer, amely központosított és arányosan felépített egység. Az egyéb elemek egysége rendszeresen csak annyi, hogy összetartozásukra való tekintet nélkül, kényszerülnek egy helyen vagy egy időben lenni. Az egyesülés nem engedelmeskedik bizonyos egységet megelőző rendtörvénynek. A törvény már másodlagos megállapítás, amely a minden egyebet megelőző egyesülés tehetetlenségét óhajtja megmagyarázni. A gravitáció elmélete ilyen jellegzetesen szekundér megállapítás, mert először nem a nehézkedés van, hanem a dolgok kényszere, hogy összerohanjanak és együtt legyenek, és a nehézkedés elmélete ennek utólagos törvényesítése. Az egyesülés tehetetlensége minden mozgásemélet rejtett axiómája.

A különbözősnek két oka van, az első, hogy az integráció nem teljes, a második, hogy nem összetartozó elemek vannak

együtt. Ezért az egység egyensúlya ismét megbomlik és az elemek más rendben újra egyesülnek. A differenciálódás az egyesülés mellékjelensége. Az eredeti alapállás is egység, a végső is az, a különbözős csak az első egység megbomlásából következő mozgásirány azért, hogy a végleges integrálódás megvalósuljon. A differenciálódás ezért a reintegráció folyamata, mert telített egységet nem az egymással azonos, és nem az egymással egyenlő, hanem csak az egymástól különböző elemek teremthetnek.

Az egység nem logikai fogalom, nem természettudományos, nem formai és nem művészi és nem pszichológiai, nem szociológiai vagy politikai, hanem minden élettevékenységet megelőző, primordiális ontológiai fogalom, amely nem állapít meg és nem fedez fel, hanem az egységnek és az egyesülés tehetetlenségének tényét felismeri. Felismeri pedig úgy, hogy apriori tudja, mi az egység.

Az egység első legfontosabb része a középpont, és minden egység csak a középponthez viszonyítva van. Úgy is mondható, hogy a dolgokban levő egyesülés tehetetlensége a középpont műve. De úgy is mondható, hogy egyesülésnek a középpont felé való zuhanást nevezzük. Éppen ezért egység az, ami a középpont körül tehetetlenségének mértéke szerint helyezkedik el. A dolgok mindig összeállnak. Ezen alapszik a matematika. Ezen nyugszik a fizika és a kémia. A művészetben ezt az egységet stílusnak és formának nevezik. A biológiában ez az organizmus. A pszichológiában a karakter. A szociológiában a társadalom. Minden lényeges élettevékenység egyesülés, a beszéd, a táplálkozás, az erosz. Csak egységben tudunk gondolkodni. Az eszmék egységessítő értékek.

Az egység nem azonosság és nem egyenlőség, mert az azonosságban a tényezők egymástól nem különböztethetők meg, az egyenlőségben a tényezők egymással felcserélhetők. Az egységben a tényezők egymástól különböznek, mert az egység feltétele, hogy azt különböző elemek teremtsék meg.

Az egység másik legfontosabb része az arculat, szám és arc egyben. Ezért, ami az egység és csakis az egység sajátja, hogy a középpont és az arculat között lévő viszony, mintha a

középpont arca lenne. Az egység a felszín és a lényeg egysége. A forma és a tartalom egysége. A test és a lélek egysége. Nem azonossága és nem egyenlősége, hanem egysége, ami azt jelenti, hogy az elemeknek, amelyek az egységben együtt vannak, különbözniök kell, ezért és csakis ezért egyesülhetnek.

A kezdeti és a végső abszolút egység között csupán viszonylagos egységek vannak. De minden létezőnek egységnek kell lennie és egység is, mert önmagától minden összenő. Van azonban ideiglenes és hevenyészett és elintézetlen egység, amikor az elemek összetartozása laza vagy rendetlen vagy tisztázatlan vagy önkényes. Van egység, mely folyton felbomlik. Van, amely nem tud egybenőni. Ezek a nem realizált egységek a valóság minden szintjén sajátos helyzetben vannak. Élnek és mégsem élnek, mintha ahhoz, hogy éljenek, valamijük hiányozna. Mintha az egység megvalósulását valami megakadályozná, de az a valami maga az, ami az egységet meg akarja teremteni.

A személyiség kérdése tulajdonképpen az egymáshoz nem tartozó elemek egysége és az egymáshoz tartozó elemek különbözősége.

Amiről itt ebben a pillanatban szó van, hogy magyar földön az egymáshoz tartozó öt elem, amely az egységet itt egyedül megteremti és megteremtheti, évszázadok folyamán nem vált egységgé. A géniuszok, amelyek egymáshoz tartoztak és tartoznak, egymástól független életet élnek, egymást nem felismerve, egymással szemben ellenségesen, mindig egymástól elválasztva és külön. Magyar földön nem volt egység.

Az egységnek ez a hiánya akadályozta meg a népet nemcsak abban, hogy történeti céljait elérje, hanem abban is, hogy önmagában, amennyiben egyéb körülmények megengedték volna, elviselhető életet éljen. Ez tette sorsában tehetetlenné és népében életképtelenné és még nagy egyéniségeiben is üdvképtelenné. Valami hiábavaló várakozásban éltek itt, hogy valami történjék, esemény, véletlen, szerencse, csoda, kívülről, egyszerre, amit nem kell akarni, ami mint a mámor elragadja, de önmaga nem tesz egy lépést sem, bénultan, megbabonázva saját tehetetlenségétől. Az eredmény fantazma és

irrealitás, nem tud különbséget tenni barát és ellenség között, és szeretetlenül eltaszítja azt, akit magához kellene ölelnie és elárulja azt, akivel békében együtt kell élnie. És a szomorúság, amely nagy embereiben megnyilatkozott, amikor egyre jobban elszigetelődtek és magányosakká váltak, mint Bessenyei, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Kemény, Arany, magukra véve a teherből annyit, amennyire képesek voltak, melankólikussá váltak, látva, hogy a nép miképpen merül el egyre jobban a szubszociális alacsonyrendűségbe, ahol nemzeti rangját elveszti.

Eppen ezért ezen a földön az igazi katasztrófákat nem az idegen hatalmak túlsúlya okozta nagy veszélyek idején, hanem kivétel nélkül mindig a történeti veszélyek idején is, és akkor is, amikor ezek a veszélyek csökkentek, vagy egyáltalában nem fenyegettek, az itt élő emberek árulása egymás ellen. Dühödt szembenállás nem elsősorban kiváltságokért, vagy életmentésből, vagy vagyonért, hanem merő testvérgyűlöletből. Ez a testvérharc nem hasonlít semmiféle ismert és leírt népharchoz, nemzetnek nemzet ellen érzett gyűlöletéhez, fajji vagy osztály vagy vallási harchoz. Olyasvalami ez, aminek semmiféle külső és történeti és társadalmi indoklása nincs, és már csak azért sincs, mert a magyar nép benső és külső története is csak ebből a gyűlölködésből érthető. Mintha a nép sorsa ennek a harcnak realizálása lenne. Mindez a lélek elemei egymás ellen való dühöngésének, a rendezetlenségnek és a fel dúltságnak következménye, hogy gyűlöld felebarátodat teljes erődből. Mert az itt élő ember legelső ösztönszerű mozdulata a magyarral szemben az elutasítás és a negatívum és a nem. Mert főbenjáró bűncselekmény, hogy egyéni előnyökért saját népét kiadja, még ha az ilyen jelenség tömeges is, még ha nem is nyerhet bocsánatot, de a pokolkategoriákban mégis valahol szerepel, és mint végső abszurd aktus érthető. Viszont, hogy kiirtsa sajátját merő böszült tehetetlenségéből, hogy letépjen magáról minden testvért és az ínségbe és a börtönbe hajítsa minden haszon és előny nélkül, ez olyan határeset, amely csak mint az örület valamely eddig nem ismert alakja érthető meg.

Az archetípus viselkedése nem emberi, hanem démoni, mert tevékenységét semmiféle önuralom és fegyelem nem fékezi. Modern nyelven ezt úgy mondják, hogy tudattalan. Nem valami szerencsés kifejezés, de ebben a pillanatban megváltoztatására nincs lehetőség. A démon viselkedése közvetlen és elementáris, hitvány és önfeláldozó, jóságos és bosszúálló, de mindig őrjöng, felelősség és gátlás és belátás és eszmélet nélkül. Minden autonóm komplexussá vált ősalakzatnak megvan a hajlama arra, hogy az embert abszolutisztikusan hatalmába kerítse és rajta keresztül akár valamely szentség, akár valamely gazság nevében rémuralmat gyakoroljon. A tudattalan tartalmak legkülönösebb jelensége, hogy a lélek tulajdonságai a küszöb alatt kétértékűek és kétarcúak és géniuszok pillanat alatt démonokká válhatnak és fordítva, és egyszerre is kettős hatást fejthetnek ki. És csak egyetlenegy valami van, ami az uralkodóvá lett archetípus bősziült aktivitását meg tudja fékezni, ez a világosság. Semmit sem kedvel inkább, mint a homályt és a zavart és semmitől sem tart annyira, mint a tudatos fénytől. Tökéletesen a világosságba vezetett archetípus, vagyis végső mozzanataig átvilágított tudattalan nincs. Éltek mélyen felderített emberek (nem Európában) és ezeknek módszereiről tudunk. A módszerek gyakorlata azonban azt követeli, hogy az ember mester vezetése alatt álljon, ezenfelül minden idejét és teljes erejét a feladatnak szentelje. Dilettáns módon saját szakállára ilyesmit senki sem űzhet, és egyebektől eltekintve is ennek realizálása különösen nehéz.

Következnének az igazoló példák és a konkrét esetek, ha azok felsorolásának bármilyen értelme lenne. Mintha mindenkít olyan emberek vennének körül, akiken valamely okból bosszút kell állni. Egész nagy területeken szokássá vált, hogy a földművelő terményét a nagykereskedőnek vagy a hatóság-nak lényegesen olcsóbban, többször tíz-húsz százalékkal kevesebb pénzért adja el, mint szomszédjának, vagy rokonának, vagy ismerősének. Az idegent, azt, aki távolabb van, előnyben részesíti a közelebb levő rovására. A szokás eredetét senki sem tudja. Minden évben megütköznek rajta és méltatlankodnak, de senki sem kivétel. Nemcsak rokonszenv, de még kö-

zöny sincs. A szociális temperatura felajzott ingerültség, és egyetlen szó elég ahhoz, hogy szikra legyen és a lőportorony robbanjon. A gépkocsivezető gyűlöli a járókelőt és úgy hajt, hogy a sarat ráfröcskölje. A járókelő gyűlöli a gépkocsivezetőt, mint a kereskedő a vásárlót, akire rossz áruját igyekszik rásózni, a vásárló gyűlöli a kereskedőt, akit, ha lehet, megcsal. Az adófizető gyűlöli a hivatalnokot és feltételezi róla, hogy rosszhiszeműen többet követel tőle, és a hivatalnok gyűlöli az adófizetőt, akitől rosszhiszeműen tényleg többet követel, anélkül, hogy neki abból haszna lenne. A kalauz gyűlöli az utast, akit egzeciroztat és akit lehord és akinek vezényel és akit rendreutasít, a legtöbb esetben indokolatlanul, az utas gyűlöli a kalauzt, akit lehetőség szerint megcsal, és a csalás csíny és dicsőség. A munkás gyűlöli a mérnököt és a mérnök a munkást, gyűlölik egymást a szomszédok, akik egymásról megbecstelenítő eseteket sutognak és terjesztenek, és akik egymást meglopják, és gyűlölik egymást a munkatársak, akik egymást feljebbvalóik előtt befeketítik, és gyűlölik a feljebbvalót, akit titokban rágalmaznak. És gyűlölik, aki a vasúti kocsiba vagy az autóbuszba előbb lép fel, és gyűlölnék minden utast, aki bent ül, mintha az ő helyét foglalta volna el, egyetlen szó elég, hogy becsmérelje és lepiszkolja. A legutóbbi fél század alatt ellenséges hatalom többször szállta meg az országot és több szélsőséges hatalomváltozás történt. Minden ilyen alkalommal a megszálló hatalmakhoz és az új kormányzathoz a följelentéseknek a százezre érkezett, legtöbbször névtelenül. A följelentések csak igen csekély százalékban történtek anyagi, vagy világnézeti érdekből, nagy többségben indokolatlan és értelmetlen bosszú volt, csakhogy a másikat a föld színéről letörölje. A megszállók a névtelen följelentések hallatlan tömegét nem értették, csodálkoztak és megrettentek és megvetették azt a gyáva és hitvány népet, amelyben az emberek saját testvérüket így képesek kiadni és elárulni. Hatalomváltozáskor azonban az új magyar kormányzat nem csodálkozott. Nagyon is értette miről volt szó, és minden árulásnak hitelt adott. Mindenkit csupa ellenség vesz körül. A szociális köztudat, hogy az emberek kivétel nélkül mind becszte-

lenek. Az egyetlen gyönyör mások szenvedését látni. A legelső reflex, akinek lehet, kárt okozni, lehetőleg mindent megtiltani és tülekedni és tolakodni és más szájából kivenni a kegyeret és más helyére ülni, és ha már dühét a többi ellen más-képpen nem tudja kitölteni, legalább, ahogy apától tanulta, az út közepére piszkít. Mintha mindazért, ami neki nem sikerült, a másik lenne a felelős. Mintha titkosan megegyeztek volna abban a versenyben, ki tud a másiknak előbb és nagyobb fájdalmat szerezni. Aki csak egy ujjnyival a többenél magasabban áll, mindenkit, aki alatta van, püföl, még csak nem is stréberségből vagy feletteseinek tetszésére, hanem elemi kielégülésre, mert nem hatalmaskodás ez, hanem gyűlölködés. Az uralkodó hangnem a kaszárnnyanyelv, nőknél ez külön sikk és alig van mondat, amelyben ne lenne obszcén kifejezés, vagy káromlás. Egyébként lopni lehet inségből, vagy elmebajból, hajlamból, vagy immoralitásból, vagy kényszerből, vagy foglalkozásszerűen és ahol a tulajdon erkölcsi alapja nem tiszta és egyszerű, ott még akkor is loptak, ha a tolvaj jobb kezét levágták. De lopni csak azért, hogy a másiknak ne legyen, az az aszociális életirigységnek magában álló határeset, ugyanaz, mint a szomszéd szalmakazlát felgyújtani, mert az nagyobb, mint az övé, vagy lovát megsántítani, vagy a férgeket a szomszéd földjére szórní.

Példák felsorolásának értelme nincs, mert úgy tűnik, mint ha a dolog tulajdonképpeni tartalmát azok tennék. A helyzet sokkal súlyosabb, mint ahogy azt bármilyen drasztikus példa is jellemezni tudná. Semlegesítő megoldás pedig nincs. Ezt a feladatot nem lehet lerázni és nem lehet ebben nem részt venni és nem lehet nem állást foglalni, de főként nem lehet tagadni és nem lehet szépíteni. Az olyan ember, mint amilyen a városi polgárság egy része, ezt a válságot nem ismeri, csak hogy furcsa viszály légkörében él, ahol körülötte mindenki egymást minden percben kész kiadni és elárulni és az idegenel szövetséget kötni egymás ellen és kész egymást csávában hagyni és törbecsalni és megfojtani. Az ilyen közömböseket az a veszély fenyegeti, hogy parazitákká válnak, akik a föld táplálékában részesülnek és meghízhatnak anélkül, hogy a mérge-

ket magukba vennék és az elől, ami itt a legfontosabb, magukat elszigetelik.

Az objektív psziché teóriája szerint a kivetítésnek soha semmiféle körülmények között nincsen tárgyi oka. Kivetítés az, amikor az ember saját bonyodalmaival vagy nem érti, vagy ami ugyanez, nem hajlandó vállalni és könnyebb megoldásnak tartja, ha a saját nehézségeit másra hárítja át és azokért mást von felelősségre és azokért máson áll bosszút. Az áthárítás mindig tudattalan. Az ember önmaga tulajdonságai és zavarai felől teljes tudatlanságban a megoldást úgy keresi, hogy mindazt, ami kényelmetlen, zaklató, azt másra hárítja és mást megvet és gyűlöl és bírál és lenéz és szidalmaz azért, ami benne elintézetlen. A legtöbb esetben az, akire a kivetítés történik, azokban a hibákban, amelyekért az ember vádolja, teljesen ártatlan. A bonyodalom azonban szövevényesebb és áthatolhatatlanabb lesz, mert most már az ember hibáit azzal tetőzi, hogy e hibákat igazságtalanul másra hárítja. Az áthárítás per se nem egyszeri és egyetlen mozzanat, hanem meg nem állítható folyamat, amely a hibákra és a zavarokra, amelyeket másra hárított át, egyre több okot keres és kohol és talál és a hibákat rendszerezi és kiépíti és általánosítja és egyre inkább érzi magát a másik megvetésére feljogosítva, viszont önmagát egyre ártatlanabbanak és fölényesebbnek, a másikat egyre gyűlöletesebbnek, a maga gyűlöletét egyre megalapozottabbnak. Végül ő lesz az igazság oldalán, a másik pedig minden bűn hordozója, akitől irtózni kell.

A génusz és a démon nem kettő. Ugyanarról az ősalakzatról van szó. Ugyanaz az archetípus, ha tevékenységét világosan és pozitív előjellel fejt ki, ha a többi archetípussal természetes kölcsönhatásban és összenöve belső szocialitásban él, jótékony és az embernek a sors minden helyzetében az összes szükséges erőket és képességeket és gondolatokat készen nyújtja. Ezért génusz, aki az embert a fényösvényen vezeti. Mert abszurd és ostoba feltevés abból kiindulni, hogy bárki valaha is helytelent és rosszat és kártékonyat tudatos szánt szándékkal akar elkövetni. Minden ember alapállása „a gond, hogy önmagát az örökléten lemérve a lélek miképpen legyen

igaz”. És az ember minden hazudozását az ösztönzi, hogy ön-maga előtt és más számára ezt az igazságot igazolja és megmentse. Minél jobban bemocskolta magát, annál inkább. De ha ugyanazt az archetípust belső szocialitásából kiemelik és meg nem érdemelt magasságra léptetik, vagy elnyomják, vagyis, ha autonóm komplexussá teszik, ugyanaz a géniusz egyetlen pillanat alatt démonná változik és negatív előjelűvé lesz és mérgezett és dühödt dúvaddá változik, amely őrjöngve dúlja fel mindazt, amit csak elérhet és nem ismer mást, csak gyűlöletet és haragot, irigységet és árulást, kegyetlenséget és bosszút. Ha az archetípus a nappali tudat világosságában él, géniusz, aki az ember egészséges és igaz életét szolgálja, ha homályba kerül, démon, aki a böszült mániák forrása és az embertárs életét szétrombolja.

Mindnyájan archetípusaink uralma alatt állunk. Ez az uralom feltétlen és megmásíthatatlan. Az embernek ez előtt a realitás előtt meg kell hódolni és őstípusait, mint felette álló hatalmakat tisztelni kell. Az egyetlen, amit az ember tehet, hogy értelmének teljes fényével azokat átvilágítani igyekszik, nem azért, hogy azokat leleplezze és hatásukat semlegesítse. Az archetípus az objektív psziché világában áll és az embernek éppen úgy nincsenek eszközei arra, hogy azokat eltüntesse, mint ahogy nem tudja eltüntetni a föld geológiai bázisát, vagy a légkört, vagy a tengert. Az átvilágítás, vagy ahogy a modern pszichológia mondja, a tudatosítás az őstípus felismerése. Az ember álljon vele szemben tisztán egyértelműen és pozitívan, mert az archetípus akkor, mint Géniusz az embert jóindulattal vezeti. Ha az ember éberén él, az objektív pszichének az emberre mérhetetlenül nagyobb ereje sugárzik. De ha az ősalakzat negatív helyzetbe kerül, démoni hatást fejt ki, és az ember életét éppen olyan visszavonhatatlan hatalommal feldúlja. Az objektív psziché erőit átvilágító éberség és hódolat, amióta a vallásokat semlegesítették, rendkívül nehezzé vált. A szcientifizmus, a vallások metafizikai világosságának szálnalmas szurrogátuma, az objektív psziché hatalmaival szemben tehetetlen. Egyre több géniusz merül a homályba és változik démonná. Az éberség csökken.

Ami itt történik, az az emberi szolidaritás megsértése, vagyis szeretetlenség, ami a legvégzetesebb örület, mert ebbe nemcsak az pusztul bele, aki ellen irányul, hanem annál biztosabban az, aki táplálja, hiszen az emberi kapcsolatok megszakítása ez, és ebbe mindenkinek tönkre kell mennie.

A 18. századig a kormányzói nemesi kasztnak, ha a történet feladataival nem is bírt, megvolt az az igazolása, hogy Európa többi állama is kszátrija kormányzat alatt állt. Ettől az időtől kezdve a nemesi uralom anakronizmussá vált, nem azért, mert a polgárság befolyása megnőtt, hanem, mert a gondolkozásban és az irodalomban és a művészetben és a tudományban minden népnél a hiányzó szellemi kaszt megtegmentésére erőfeszítés történt. Jelentékeny kísérletek egész seregét tették az önismeretre, a történeti helyzet elemzésére és ha már a vallást nem sikerült helyreállítani, elviselhető szurrogátumokkal kísérleteztek. Mindebből nálunk sápadt másolatok születtek, általában nem a legjobb, néha másodlagos forrásokból, inkább lelkesedésből, mint megfontoltan, mintha a líra az értelmet pótolni tudná, és az is kszátrija külsőséggel. Az érzelmi hagyomány egy neme alakult ki, amit nemzeti öntudatra való ébredésnek neveztek. A nemesi osztály nem ismeri a szellemet, csupán az emocionális tradíciót. Az énekesek dalokban dicsőítik a múltat és az ősoket. A kszátrija számára a történetnek nincs értelme és tanulsága, a nép jellemét nem érti, helyzetének adottságaival nem tud számolni és nem tudja, mi az idő. Merő lelkesedésből ősmítoszokat költöttek és álmodott múltban hittek. A nemzeti öntudat, persze cseppet sem romantikus, még kevésbé nacionalista. Ebből, ami történt, nem következhetett más, minthogy minden más nemzetet lenézett, és egyfajta hibbantság, amely a magyarság eredetét a világ teremtéséig vitte vissza. A nemzeti öntudat az a képesség, amellyel a nép önmagát a többi nemzetek rangsorában el tudja helyezni és történeti feladatait fel tudja ismerni. Ahhoz, hogy ilyen öntudat kialakulhasson, legalább egy nemzedék szigorú önfegyelmére, vagy tanultságra és megrendít-

hetetlen komolyságra lett volna szükség. De a ksátrija tiltakozik az önismeret ellen, tiltakozik az ellen, hogy helyzetét tudatosan felismerje. Igen nagy erőfeszítésre képes minden más irányba, nehogy magára kelljen eszmélnie. A nemzeti élet lényegét elvesztette. A merő külsőségekben megnyilatkozó közéletnek ezt a fajtáját politikának hívták. A nyilvános élet szónoklatokban és cikkezésben és szavazásban nyert kifejezést, ahol az országgyűlésés közben érvényesülési kérdések, áltekingtények, jelszavak, pletyka voltak az irányadók.

Amikor Bessenyei *Agisát* megírta, tulajdonképpen tiszta fehér lapra újból és új történetet kezdett írni a magyar népnek. És mindazokat, akik Bessenyei után ezt a történetet írták, a génusz vezette. A megújulás úgy indult, hogy az irodalom a hiányzó szellemi kaszt alapjait veti meg, és ez, ha nem is lett volna végleges megoldás, de a tekintély helyreállítása érdekében valami történt volna. A politika démonjai azonban erősebbek voltak, és az úgynevezett reformkorszakban a génusz erői elvesztek. Később még két türelmi idő nyílt, a kiegyezéstől az első világháborúig, és a két világháború között. Alkalom és lehetőség volt arra, hogy a nemzet önmaga iránt való tartozását lerója. De a ksátrija ahelyett, hogy a környező népek mindegyikével békében élt volna, hiszen nyugat és dél és észak és kelet felé nyíltan állt, és mindegyiket, mint önmaga génuszát megérthette volna, egyetlen szomszédjával sem lépett jóviszonyba még akkor sem, amikor erre kétségtelenül minden oka megvolt és ezenfelül önmagában is ellentétek és viszály közepette élt és kész talaja volt minden indulatnak, amely különbözést és gyűlölködést szít. Ha pedig valaki erre azt mondaná, hogy egy nemzet adott természete és jellege és karaktere nem változtatható meg, erre csak azt lehet válaszolni, ha valamely rögeszme és világnézeti pestisjárvány szállja meg, akkor meg tud változni, ha azonban önmaga igazságait kell realizálnia, akkor nem?

Bessenyei óta az irodalom erőfeszítése volt, hogy azt a hiányzó szellemi hagyományt megteremtse, amelyet megteremteni sohasem késő. A népet azonban egy depravált nemesi kaszt vezette olyan merőben politikai úton, amelyen nem is

történhetett más, mint ami történt. Mert nem saját erőit vette és rendezte és nem képességeit fejlesztette és tudatosította, hanem, ahogy ezt a ksátrija önmagában, szellemi kaszt nélkül nem is tudja másképpen, merő felületekben és külsőségekben, nemlétező dicsőségben tetszelgett. Ha nem a nagyobb és világosabb tudás vezet, akkor a népet a szerencse, vagy a balszerencse kormányozza a történeti véletlenek és a nagyobb erő szerint. Mit jelent az, ha az uralkodó kisebbség a nép jellemével és természetével és a kor feladataival nincsen tisztában? Azt, hogy tudatlanságban van afelől, ami az egyetlen fontos, és azt, hogy e tudás hiányában csak tévedni lehet, még akkor is, ha esetleg jóhiszemű. Politikai egzisztencia egy nép vezetésére mindig alkalmatlan volt és kevés, ezt ha régebből nem is, de Platón óta tudjuk, és ezt a tényt azóta is igazolta, ha más nem, maga a történet. Kung Fu-ce mondja, hogy a nemesek uralma legfeljebb tíz nemzedékig, a polgárság uralma legfeljebb öt nemzedékig, a szolgák uralma legfeljebb három nemzedékig tart. Rendezett és tartós uralmat csak a szellemi kaszt teremt és tart fenn.

A ksátrija a nemesi-lovagi-kormányzói kaszt, amely egy nép történeti feladataival és természetének adottságaival nem bír, csak ha a brahman kaszt szellemi befolyása alatt cselekszik és ennek eszméi szerint kormányoz. A kaszt nem önkényes rend, nem a társadalomra kívülről erőszakolt kényszer, hanem minden közösségnek magától értetődő hierarchiája és éppen olyan megkerülhetetlen, mint bármilyen más természetű törvény. Kasztrendszerben helyezkedik el azonnal minden közösség, egy iskola tanuló osztálya éppen úgy, mint egy hivatal vagy kolónia vagy egyesület. A kasztrendszer a közösség életéhez tartozó intézményalkotás elengedhetetlen feltétele. Mint ahogy egy lemezre szórt homok szeméi a lemez ütemes mozgására bizonyos alakzatokban helyezkednek el, a csoportokban élő emberek is az életfeladatok megoldása közben szellemi vezetőkké, végrehajtó kormányzókká, tápláló gazdasági kasztá és fenntartó munkásokká válnak. Soha e törvény alól kivétel nem volt, és egyenlőségre hivatkozni téveszme. A közösségben az élet lehetőségét nem az egyenlőség

nyújtja, hanem a feladatok sokszerűségének (munkamegosztás) egysége, az egység pedig nem egymással egyenlő, vagyis egymással felcserélhető, hanem egymástól mérték szerint különböző elemek találkozása. Ha ez a funkcionális rend megbomlik, mint ahogy Európában az újkorban megtörtént, és a szellemi kaszt elvész, a közösség lefejezett társadalomban él, nem az értelem szerint, hanem a történet démonikus erőinek kiszolgáltatta, az eszeveszettség sajátságos állapotában, amikor a lényeges dolgokkal senki sincs tisztában. A szellemi kaszt a központi agyvelő, és ha egy társadalomban a közép-pont hiányzik, merő reflexek szerint kénytelen élni.

A kszátrija nem tud uralkodni, csupán kormányozni. Ez a társadalmi funkciója. A nemesi kaszt, mint kaszt és uralkodó kisebbség, egy nép és egy állam vezetésére önmagában alkalmatlan. Lehetnek kimagasló egyének, akik valamely feladatot megoldanak, de az égből hullott szerencse nem megbízható, és nem megalapozott rendnek természetes következménye. A nemesi kaszt a többi között abban a hiszemben van, hogy kormányozni rendeletekkel és hirdetményekkel és kiáltványokkal kell. Meg van győződve arról, ha az utcasarokra falragaszokat tétet, a dolog elintéződött, és már csak arra van szükség, hogy azokat, akik a falragaszok paragrafusait nem fogadják meg, becsukassa. Ez a gyakorlat kulminált később a gombnyomáselméletben, amely azt gondolja, hogy népeket vezényszavakkal lehet vezetni. Nincs szükség másra, mint vezérkarra. A 20. században a gazdasági és politikai és az oktatási és a törvényhozási, sőt a gondolkozási és a művészeti kérdéseket is vezérkarok döntenek el, vagyis a látszatkormányzásnak legkönnyebb formáját választották, olyan vezetést, amely tulajdonképpen semmi lényegeset meg sem érint, csak absztraktul halad egy rögeszme irányában, mialatt a néppel való mindennemű kapcsolata megszűnt. A kiáltvány és rendelet és vezényszó kormányzása át nem léphető szakadékot teremt aközött, aki vezényel és aközött, akinek engedelmeskednie kell. A vezénylő, mint a nép feltétlen diktatorikus személye kilép a társadalomból fölfelé, a nép viszont a társadalom szintje alatt marad, akinek nincs más dolga, mint a parancsot teljesíteni. Így ala-

kul ki az a szubszocialitás, amelyben úgyszólván egész Európa népe él. A közösség helye pedig üressé válik. Csak a társadalom fölött és alatt élnek, benne nincs senki.

Ez tulajdonképpen az általános európai válság eredménye, és ezt nálunk súlyosbította a múlt század második felében a kormányzói kaszt halálösztöne, amelynek megrendítő pusztítását kivétel nélkül mindenki látta, de amellyel szemben, mivel szellemi bázisa senkinek sem volt, tehetetlenül álltak. A nemesség halálösztöne, vagyis romlásösztöne, vagyis öngyilkossági ösztöne jól felismerhető a kései Athénban és Rómában és Bizáncban, Cromwell előtt Angliában és a 18. század Franciaországában; ez az, amikor az uralkodó kisebbség, mintha szánt szándékkal olyan életmódot folytatna, amely visszavonhatatlan vesztesébe sodorja. Ennek az életmódnak csak legenyhébb alakja, hogy örökségét és vagyonát léhán és könnyelműen eltékozza, hogy a közéletben korrupt, vagy viselkedésében nyegle és hiú és gögös, hogy hetyke züllöttségben tetszeleg és előkelőnek csak azt tartja, ami arrogáns és pimasz és kihívó és azt, aki nem kasztjának tagja, nem tekinti emberi lénynek. A legsúlyosabb következménye az volt itt is, mint egyebütt, hogy a vezetés szekunder hatalmasok kezébe került, mint amilyen a bank, vagy néhány kalandor. Már nem a nemesség uralkodott, hanem rajta keresztül egy másodlagos, már nem a nemzethez tartozó ezért parazita hatalom. Ehhez járult még a huszadik században a negatív papság kialakulása. A negatív papság szerve főképpen a napisajtó volt, de beszivárgott az irodalomba is, és a még meglevő érzelmi hagyományt örölte fel, az egyéni érdekek szolgálatában szofisztikus eszméket hirdetve. Most a szennykes kis üzletek és az üzerek és kupeczek rafinált intrikái közepette már a múlt század fellegző politikus romantizmusa is irigylésreméltóan magasrendűnek és előkelőnek látszott. Az, ha éretlen is volt, de legalább nem korrupt. Az üzérkedést és a hataloméhséget mindinkább elvekkkel, sőt világnézetekkel építették alá. A modern ember megkövetelte, ha már mindenét elrabolták, legalább mondjanak hozzá valamilyen elméletet. A kormányzat egyre kevesebb kritikát bírt meg, végre egyáltalán egy szót sem.

A lovagi kormányzói kaszt erényeiről beszélni fölösleges. Ez a királyi kaszt, és amit a hősköltevények mondanak, az mind igaz, a Mahabharatában, az Iliászban, az Aeneisben és a Parszifalban és Vörösmarty époszaiban. A ksátrija hűséges és nagylelkű és önfeláldozó. Megrendíthetetlen igazságérzete van, a spártai katonák és a középkori lovagok tanúskodnak róla. A nagy magyar ksátriják, Szent László, Hunyadi János és Mátyás, Zrínyi, Frangepán, Wesselényi, Rákóczi, Bessenyei, Berzsényi, Széchenyi, Deák, Tisza ezt számunkra is igazolták. A nemesi osztálynak nincs koncepciója, de nem is feladata, hogy legyen. A nemességnek bátornak és tevékenynek kell lennie, jogérzetének és áldozatkészségének kell lennie. Az eszméket felülről kapja. A ksátrija büszke, szereti a pompát, de heroikusan tud nélkülözni, nem tud élni hírnév nélkül, mert ki akar tűnni és ragyogni akar és szereti az életet annyira, hogy a nagy életért, bármely pillanatban önmagát oda tudja dobni. A nemesi kaszt a katonáskodásban és bíraskodásban és a jogalkotásban és a közigazgatásban van otthon, mindenütt, ahol irányítani kell eréllyel és személyes érdemekkel. A szellemhez és a tanításhoz nem ért, mert spirituálisan nem produktív. Mint ahogy a gazdasági kaszt a kenyérrel nemcsak ezt a nemzedéket táplálja, hanem az élőkön keresztül az összes elkövetkezőket, a lovagi kaszt nemcsak az élő nemzedék sorsát irányítja, hanem minden elkövetkező embert kormányoz. Ha ez a tudat és felelősség elvész, a ksátrija elveszti nagylelkűségét és öntudatát, hírvágyának nincs többé alapja, már nem büszke többé, csupán hengec, nem előkelő, hanem arcátlan, nem nagylelkű, hanem léha. Tevékenységéből a jogérzet kivész, és keletkezik a fiskális ravaszkodás. Elvész az erély és ezt az erőszakos önkény helyettesíti. Elvész a pompa és ami következik, a cifraság. A valódi hagyomány helyét az ízléstelen és otromba családi és származási és regionális hiúság foglalja el. A valódi nemes a néphez olvadva és azzal egységben válik magasabbrendűvé. Ha lezüllik, önmagát kiemelve behull a csőcselékbe. A népeknek nincsen hitványabb kasztja, mint a depravált ksátrija. Elaljasodott élvágy és hunyász áruulás, szégyentelen kapzsiság és gyávaság. Végül lovagi külső-

ségeinek csak látszatát is fenntartani alattomosabb lesz a sunyi rabszolgánál, hogy valamely jobb helyet szaglásszon ki a konyhában, vagy az irodában, vagy elmegy puccernek, de még ott is hetyke és pökhendi.

A közéleti érvényesülés a múlt század óta a tehetséges ember egyetlen feladata lett. Sehol elmélyült gondolkodás, vagy kutatás, sehol diszkrét magatartás és tudatos tartózkodás. De főként sehol olyasvalaki, akinek eszébe sem jut a színpadra lépni. Egy nép életének értékeit mindig a legmagasabb kaszt szabja meg. Amióta aztán a közéleti érvényesülés tisztességét elvesztette és bizonyos kidolgozott érvényesülési technikával célját csak a morálisan elvetemültebb érte el, azóta az ország tele volt képességekben gazdagabb, vagy kevésbé gazdag emberekkel, akik az érvényesülés technikáját restellték használni, ezért lemaradtak és sértett nagyravágyásban éltek. Ilyesmit lényeges eltorzulás, esetleg kedélybetegség nélkül nehéz elviselni. A 20. század elején már közhellyé vált, hogy a rátermettek céljukat nem érik és nem érhetik el, az élet külső eredményeit nem számukra tartják fenn. Az ország tele volt duzzogókkal és elzárkózottakkal és félreismertekkel és elhallgatottakkal, akik a sebekkel borított túlérzékenységében a magánydüh áldozatai lettek, és akik a legkülönbözőbb becsvágy-traumában szenvedtek, mintha az egyetlen életcél a közéleti érvényesülés lenne. A közélet és a nyilvánosság csak a ksátrija életterülete, sem a szellemi kaszté, sem a gazdaságié, sem a munkásé. De itt most mindenki érvényesülni akart. E patológ helyzet ezerszámra termelte a félre- és el nem ismertségben szenvedőket, akik a sértett becsvágy őrjöngésében még azokat a közösségi forrásokat is megmérgezték, amelyek eddig még érintetlenek voltak.

A politika mint életrend, mondják, itt nálunk, a történet folyamán kényszerként alakult ki. A nemzet létfenntartó ösztöne teremtette, és itt mindenkinek részt kell vennie az önvédelemben, hogy a nép meg tudjon maradni. Az irodalom is, ahogy tanították, törvényesen politikai harci eszköz. Semmiféle mélyebb, vagy általánosabb gondolat, semmiféle rendszer és főképpen semmiféle komolyság. A politikai életszint, mint

az egyetlen, stabilizálódott és ezzel törvénybe iktatták mind-
azt, ami felszín és felület, múlt érdek, mint Kemény Zsig-
mond mondja, a pillanat csábjainak való bűnös bókolás.

A nemesség pusztulását az a zene kíséri, amelynek keletke-
zése homályos, de jelen szerepét valószínűleg az utóbbi két-
száz év alatt érte el. Csak azt tudjuk, hogy a lovagi kaszt
enyészete ezzel a zenével összefügg, annyira nincsen benne
semmi szépség és semmi őszinte szomorúság, semmi megren-
dítő és komoly, annyira nem menthető és nem igazolható
benne semmi, annyira nem kelt egyebet, mint félelmet és ir-
tózatot és utálatot. A cigányzene egyszerre szól a városi nagy
bálokon, a falusi korcsmákban, a lakodalmakon és ünnepeken
és a kávéházakban, és ezen a földön a vokális és a szólóhang-
szerzenén kívül az egyetlen instrumentális zene. Lehetetlen,
hogy valami jóhízeműen ilyen mélyről hitvány legyen. Való-
színűleg évszázados komédiázás tette azzá, ami ma. Nem ne-
héz felismerni, hogy valamiképpen az érzelmi hagyományon
élősködik, akár fellengző és tele van honfibúval, akár toporzé-
kol, de semmiféle valódi zenéhez nem hasonlítható. A zenei
szinkretizmus egy fajtája, ahol közhely és szemtelen hatásva-
dászat az ízlés legalacsonyabb fokára apellál, ha ezt a fokot
még ízlésnek lehet nevezni. Mint ahogy a közösségek életében
lehajló korszakok idején kasztokon kívül és alul a társadalom
kivetettjei gyűlnek össze, a költészetben és a zenében kicsa-
pódik ez a fekete művészet, amely a valódinak exkrementu-
ma. A cigányság nagyrészen ilyen csandala, vagyis kaszton
kívüli gyülevész, és a zene, amit nyújt, sem más, mint hulladék,
amelynek a nép valódi zenéjéhez semmi köze. Hogy a nemes-
ség ezt a magyar nép zenéjével nemcsak huzamosan, hanem
véglegesen összetévesztette, és hogy azt a magáénak tartotta
és erre hivatkozva a hagyományos zenét megtagadta, ennek
jelentősége csak akkor mérhető fel, ha valaki tudja, hogy a ze-
nének egy nép életében milyen szerepe van, és minden nép
életében minden időben milyen szerepe volt. A zene a nép
morálja. A zene az embert kiegyenesíti, mondják a kínaiak, a

zenében megtanulja az ember, miképpen kell együttélni. Va-
gyis a zenében tudja meg az ember, mi a közös élet harmóniá-
ja. És a cigányzenét nem szabad összetéveszteni a gicccsel. A
giccs az, amikor a szerző rosszhiszeműsége találkozik a hallga-
tó alacsonyrendűségével. Ezért a giccs városi jelenség, és csak
a civilizáltságnak bizonyos fokán lehetséges. A cigányzene
édeskés vinnyogása és cifra érzelgése a nép és a nép valódi ze-
néje közé ékelődött, és az újabb népdalkutatás érvei és tényei
ellenére ezen a helyen maradt, sőt egyre inkább úgy tűnik,
hogy a zenei hagyomány kizárólag az ő birtokában van. Gene-
rációk tönkretett ízlése már kitart mellette. A cigányzene in-
ferioritása nem határozható meg. A zenének mámor nélkül
nincs értelme, a cigányzenében azonban nincs mámor, hanem
szégyenletes öntetszelgés, a leghígabb és legfeszettebb züllött-
ségben. Zene itt annyi, mint duhajnak lenni és tökrészegnek
lenni és elaljasodni. És a cigányzene végeredményben amuzi-
kális és főképpen a botfülűek zenéje, azoké, akik nem visel-
nek el mást, mint a suszterharmóniákat és akikre csak a bru-
tális rángatózás hat. Az émelyítő kicsapongás egy neme,
ahogy általában a dzsentri-züllések idején az átdorbézolt éjsza-
kák után hajnalban a kicsapongás részszegségében kulminált.
Nem mulatságra ösztönöz, hanem feslettségre, nem mámorra,
hanem alvilági ájultságra, nem a zene évezredes magasabb tu-
dásával, hanem alattomosan sündörgő vigyorgással és nyálas
nyekergéssel, olyan emberi lényeket, akik nem tudnak más-
képpen kimúltni, mint értelmetlen zenebonában és fülszaggató
zsvajban. Arányok helyett monoton taposás, egyszerűség he-
lyett primitív kotyvalék. És, ami megrendítő benne, az a bá-
mulatos örömtelenség, a vidámságnak az a teljes hiánya,
amely minden hangnak, még az egyszerű zörejnek is okvetlen
ismertetőjele, még annak is, ha egy kulcs a kőre esik, még an-
nak is, ha az ember száraz gallyra lép és az elroppan. Valami
mélyen romlott és riasztó van benne, ragacos és elaljasodott
prepotencia. A zene nemcsak Kung-ce közösségében áll a kö-
zépponti helyen, hanem minden társadalomban ott áll, akár
tudomást szereznek róla, akár nem. A hitvány és ledér zené-
nek végzetes hatásáról Platón nem hiába beszél. A cigányzene

átította a parlamenti beszédeket fellengző és nyúlós szólamaival, az akadémiai szónoklatokat, áthatott csaknem minden közéleti mozzanatot, ahol a nép és a nemzet sorsa szóba került, a hírlapok vezércikkeit. De ez még a kisebb baj lett volna. A cigányzene ripacs pátosza megmérgezte a színeszetet és kulisszahasogató stílust teremtett, és olyan festészetet, mint amilyen Székely Bertalané, részben még Munkácsy is, pedig ez a múlt ábrázolására paradigmátikus. Nincsen cigányzenébb mű, mint a Dobozy, vagy az Egri nők, vagy Hunyadi László búcsúja, de cigányzenés a Siralomházban is. A köztereken álló szobrok cigányzenés pózban gesztikulálnak. És az ember tudja, hogy amit így ábrázolnak, abból egy szó sem igaz, szemtelen érzélgés és arcátlan pátosz. Aki közelről látta, tudomást szerzett arról, hogy egy pusztuló korszak mennyi mocskot vet fel és azt, ami egy nép életében a legfontosabb, miképpen szennyezik be. Ez az agonizáló nemesség szakrilégiuma. És ez a zene beleszövődött a költészet legfinomabb szövegeibe, és a múlt század második felében az egyetlen Arany kivételével minden költészet rejtett muzsikája ez a cigányzene lett. Az emberben az a félelmetes gyanú ébredt fel, hogy amit ez a költészet hazafiasnak és nemzetinek és magyarnak nevez, éppen olyan észbontó hazudozás, mint a cigányzene, és ismeretlen gonosztevők merénylete. Az új század elején a láthatatlan hatás úgyszólván kizárólagos lett. A finomultabb ízlés számára réműletté vált, ha bárhol és bárki kiejtette ezt a szót, hogy magyar vagy nemzet, nép vagy haza.

A feszültség Nyugattal, úgy látszik, abban a pillantban keletkezett, amikor a lábát a nép ezen a földön megvetette. A feszültségben sem a nyugati génius nem vett részt, sem a déli, sem az északi. A déli génius Nyugatot békülékenyen nézte, mint ahogy a mediterrán civilizáció a nyugat-európaikat mindig gyermekének tekintette. Az északinak, mint kulturális provinciának nem volt alapja arra, hogy Nyugatot fenntartás nélkül ne fogadja el. Erdély zárt különbözőségében magát egyenrangúnak érezte, és ami a civilizáció fejlettségét illette, mindig egyenrangú is volt. Attól az időtől kezdve, hogy a ka-

landozások idején Nyugat a zsákmányolásra kitűnő lehetőséget nyújtott, és attól kezdve, hogy a nyugati papság és lovaglás a nomádság konszolidálásának eszköze lett, a keleti génius soha semmit, amit a nyugati civilizáció nyújtott, nem tudott ellenkezés nélkül fogadni. De egyáltalában nem történeti események voltak azok, amelyek a feszültség mélyén éltek, sokkal inkább a történeti események lettek a feszültség következményei. Kelet nem tudott és nem akart kapcsolódni az a civilizációval, amely számára nem a pusztá élet lehetőségét, hanem ennél fontosabbat, a szellemi egzisztenciát, vagyis az egész emberiség létében való részvételt nyújtotta. A magyarság úgy érezte, hogy olyan erők fölött rendelkezik, amelyek a nyugatiakkal egyenértékűek. Amikor magát Nyugattal összehasonlította, mértéknek nem a civilizációt tekintette, hanem valami egyebet, és nem hatalomban érezte magát elnyomva, hanem a szabad önkifejtésben. Viszont a keleti ember ezer év alatt egyetlen olyan lépést sem tett, amellyel a maga létét önállóan megalapozta volna. Így aztán a szellemi rang és értékkülönbség Nyugat és Kelet között az idő folyamán csak nőtt.

A kulturális provinciában az elmaradottság tudata mindig élt, de sohasem volt elkeseredett, mint az Alföld. A provincia nem érezte magát megalázva és Nyugatnak nem akart versenytársa lenni és nem érezte magát legyőzöttnek. Sőt a passzív és a befogadó civilizációéhség, amely Északot mindig jellemezte, a Felvidéket Nyugat mellé állította és Kelet ellen fordította. Az Alföld viszont rokonságot tartott fenn azzal az Oroszországgal, amely az európai felvilágosodást és a kezdődő nyugati iparosodást látva elkezdte kicsinységét és életképtelenségét nyomasztóan tudomásul venni. „Embereink szellemében nincsen semmi sajátosan közös, mindenki önkényes, minden inog és tökéletlen . . . Történeti tapasztalat számunkra nincs, nemzedékek, századok számukra tanulság nélkül múltak el . . . Egyetlen eszmét sem gondoltunk el, az emberiség fejlődésében nem vettünk részt, és ami hozzánk került, az eltorzult . . .” Ezt Csadajev körülbelül Széchenyivel egy időben írta. Keleten nem tudják és nem akarják tudni, mi a civi-

záció. Nem képesek megérteni, hogy „ez itt nem ismeretszerzés, vagy olvasottság, nem valami, ami az irodalomra, vagy a tudományra vonatkozik, hanem az elmék közös távlata, olyan eszmék serege, amely a gyermek bölcsőjéig hatol.” „Legkitűnőbb embereink olyasvalamiben szenvednek, ami súlyosabb felületesség. Koponyáinkban a legjobb eszmék elhalnak és összefüggés és következetesség híján terméketlen fantazmákká lesznek . . . Mindenben hiányzik bizonyos intellektuális módszeresség és logika . . . Olyan sajátos módon mozgunk az időben, hogy minden megtett lépéssel az elmúlt pillanat számunkra visszavonhatatlanul eltűnik . . . természetes következménye olyan civilizációnak, amelyben minden kölcsön és utánpótlás . . . minden újabb eszme a régieket nyomtalanul eltünteti, mivel mindig csak kész eszméket veszünk át, nem növekszünk és nem érlelődünk, gyermekek maradunk, akiket nem neveltek önálló gondolkodásra, egész tudásunk a külvilágra irányul és egész lelkünk kívül van.”

Valószínű, hogy amiről Csadajev beszél, nemcsak Széchenyi párhuzama, hanem ugyanakkor bíráló is Széchenyi igénytelensége fölött, de az antagonizmusnak csak kisebb oka. Ami ebből az idézetből kitér, hogy Nyugat a történetben él. Kelet ehhez képest az eszméket összefüggés és következetesség nélkül gondolja el, fantazmaszerűen úgy, hogy a megtett lépéssel a pillanat elmerül és nem marad a jövő bázisa, ezért nem növekszünk és nem érlelődünk. Ez a történeti érzék tökéletes hiányára vall. A múlt nem mint realitásra emlékszünk, hanem olyasvalamire, ami igen hasonlít a mítoszhoz, bár nem az. Keleten a múlttal való kapcsolat ilyen pseudo-mítikus. Ez itt nem a múlt fundamentumára való építés. Itt nincs történetiség. Éppen ezért nincs meg a történet értelme, a személyiség. Mindenki és mindig és mindent újra kezd. Újra kell kezdenie, mert előtte nincs semmi. Gondolkodásunk olyan értelemben, mit a nyugati filozófia, nincs. Az irodalom pedig amennyiben magyar, csupa alapítás. Nincs folyamatos irodalomtörténet, csupán kimagasló emberek éltek, akik között lényeges összefüggés nincs. Mindenki mindig a legelső lépést teszi és ennek a lépésnek nincs folytatása. Nincs rétegző-

dés, gazdagodás, nincs szerves növekvés. Minden cél és akarat, törekvés, lendület és irány egyedül áll követő nélkül. Nincs hagyomány.

A pszeudomitosz világában élő ember nem az idő folyamatosságában, hanem valamiképpen az idők azonosságában él. Mintha az időnek arról a lehetőségéről, amit a történet vall, nem szerzett volna tudomást. Mindenesetre azonban a történeti időt nem realizálta. Mintha a honfoglalás nem tegnapeelőtt lett volna, és Mátyás nem ma reggel halt volna meg, hanem minden állandóan van. Mitológia nincs, csak a múlt alakjai élnek tovább, de történetlenül, csaknem úgy, mint Kínában. A múlt alakjainak az idő nem kategória. Ez az emlékezetnek, illetve a felejtésnek egészen más szintje.

Minden civilizáció bírálható. Ennél jobban ma, a nyugati civilizáció válsága idején, amikor a bíráló olyan hatalmas árnyokat öltött, semmit sem tudunk. De a bírálóknak, ha semmi egyéb, mint tehetetlen érzelmi tiltakozás, semmi értelme. Valószínű, hogy amiért Kelet Nyugatot gyűlöli, annak reális alapja nincs. A nyugat-gyűlölet merő kivetítés eredménye. Az ilyen kollektív kivetítés a történet folyamán mindig volt, tömegképzés mindig talált okot eretnekek üldözésére, zsidógyűlöletre, osztálygyűlöletre. Rosszul kormányzott népekben törvényszerűen alakul valamely fantazma, amely saját elégedetlenségét és a rossz kormányzat következtében elviselt szenvedéseit valamely más szocialitásra vetíti ki, és eszeveszetten gyűlöl még olyan kollektív csoportot is, amelynek szenvedése felkeltésében semmiféle szerepe nincs. A keleti ember kezdetől fogva nehezen tűrte a kereszténységet, mert sohasem érezte benne a szellemi tartalmat, hanem mindig a politikát. A válást az uralkodó kisebbség részéről az elnyomás eszközének tekintette. A gyűlölködés első oka minden bizonnyal ez lehetett. A kereszténység ellen való tiltakozásnak önvédelmi jellege volt. Abban, hogy ez a tiltakozás megsűrűsödött és azt Nyugatra vetítették, volt valami érthető, hiszen a kereszténységet Nyugat jelentette. A 17. és 18. században, amikor az erőszakos katolizáció és németesítés folyt, és később a szabadságharc után úgy látszott, hogy a történet tényei ezt megerő-

sítették. A kelet-nyugat-antagonizmust a közéletben ügyeskedők kihasználták, a nép adott ténynek tekintette, de senki sem akadt, aki annak alaptalanságáról akárcsak egy szót is ejtett volna.

A feszültség egyik oldala a kritikátlan Nyugat-gyűlölet, a másik a még kritikátlanabb kelet-romantika, a turánizmus és hasonló nacionalista tévképzet, amely az ellentétet kiélelgette és ismét csak a közélet huncutjainak érvényesülését segítette elő. Mert arra senki sem gondolt, hogy ugyanakkor, amikor a magyarság Nyugathoz nem alkalmazkodott, Kelettől is teljesen elszakadt.

A Kelet–Nyugat-ellentét csak egyetlen úton számolható fel. Ez az út, hogy az ember a magyarság ötrétűségének tudatára ébred, az alföldi és a nyugati közé beiktatja a délnyugati és az északi és az erdélyi, vagyis olyan geniális erőt, amely a feszültséget feloldja. Minden magyar szellemi ember, főképpen költő, az antagonizmust így hidalta át.

Csokonai költészetének gerince és egész élményvilága keleti, de a korszerű nyugati formákat vette át. Az egyensúlyt pedig az északi érzékenységgel és a mediterrán hagyomány példáival teremtette meg. Ez költészetének gazdagsága, a sokrétű változat, a mélység és komolyság együtt a vidámsággal és a vallással, ez a borszerű, amely az egész magyar nemes költészet ismertetőjele, és amelyben Csokonai valamennyi között a legelső. Gulyás Pál verseinek alaphangulata még keletibb, de a költő világát Északkal még sűrűbben szőtte át. Csokonai mintája a korabali német és francia költészet volt, Gulyásé a Kalevala, de amikor a rejtélyeket érinti, sokszor olyan mély, mint egy athoszhegyi szerzetes. Nyugatról mintha csak szűkségből szerezne tudomást, viszont, amit tanul, azt tökéletesen asszimilálja.

Csokonai és Gulyás termékeny szellemi megoldást teremtettek ott, ahol csenevész politikai jellemek a nép patológ fel-fogásán élőködtek. Bármilyen laza legyen kapcsolata a szellemmel, ha a kapcsolat megvan, végzetes hibát nehezebben követ el. Költők egész serege, főképpen a múlt század közepétől, mintha feladatává tűzte volna ki, hogy Keletet még

jobban Nyugatra uszítsa, és a fejletlenebb fokon álló keleti embert egy álmagyasrendű költéssel Nyugattól elriassza. A Kelet–Nyugat-antagonizmus a 20. század elején világnézeti ellentété fajult. Kelet részéről az elmebajt érintő idioszinkrázia lett, és ennek eredménye történeti katasztrófa, a nép kényszerülve volt tudatára ébredni annak, hogy Keletről régesrég leszakadt, viszont Nyugathoz nem nőtt fel, és így félelmetesen magára maradt.

A magyar nyelv sajátja eredetileg, amennyiben emlékeink megőrizték, az lehetett, hogy zengése az európai nyelveknél több árnyalattal sötétebb és mélyebb volt, különös súllyal, kevesebb hajlékonysággal, de az indogermán nyelveknél nemesebb, zártabb és szigorúbb szavakkal és architektúrával, sok helyütt csaknem ünnepi tónussal, két véglete mintha az előkelő pátosz és a halk humor lett volna. Spirituális érzékenysége valószínűleg sohasem volt, vagy igen régen elveszett, és ezt retorikával helyettesítették. Ezért mindaz, ami szellemi, magyarul egy kicsit szónoki, mintha nem lenne közvetlen és őszinte, hanem mesterkelt és oktató és a kelleténél kihívóbb. A nyelv próbája nem a vers, mert verstelen nyelv nincs, és minden nyelvet a dallam és a ritmus tart fenn, ezért mondják, hogy a költészet régibb, mint a beszéd. A nyelv próbája az orfikus próza, amelyen Hérakleitosz írt és Platón, Plótinosz, Kung-ce és Csuang-ce, amelyen a héber proféták könyvei és az Upanisadok íródtak.

A középkor végén, amikor az univerzális latin helyébe a nemzeti nyelvek léptek, ez az orfikus próza, úgy látszott véglegesen elveszett. A nagy hagyományos nyelvek logos-közelségét nem is sikerült elérni, hiszen Európában minden nagyobb távlatú és mélyebbre nyúló szó ma is görög vagy latin, és olyan fogalmat, amelyet az ember mindenkinek tudomására akar hozni, kénytelen az antik nyelvekből vett szóval megtenni. De ha az európai nyelvek közül egyik sem vált univerzálisá, nyugaton komoly kísérletek történtek, hogy a nyelvek szellemérzékenységét növeljék. Ilyen kísérleteket nálunk nem

tettek. Az egyetlen nyelvújítás volt ilyen irányú törekvés, amely azonban nem a logos-érzékenységet növelte, csupán az elszegényedett szókincset akarta felfrissíteni. A törekvésbe fölöslegesen sok népnemzeti eszmét vittek úgy, hogy a szótár statisztikailag gazdag lett, a nyelv azonban sokszorosán hígabb.

Ez a híg és szofisztikus nyelv kedvezett a könnyebb költészetnek, az idegen nyelvekből való tömeges fordításoknak, de főképpen a zsurnalizmusnak, amely az egész nyugati civilizációban a nyelvrontás főoka lett. Ugyanakkor a komoly költészet és a nemes próza a köznyelvtől annyira eltávolodott, hogy az a nép számára alig lett érthető. A válság a 20. század első felében tört ki, de tetőpontját még nem érte el. Pillanatnyilag úgy látszik, hogy a köznyelv és a szellemi nyelv között levő távolság egyre növekszik, nem azért, mert a szellemi nyelv a néptől egyre távolodik, hanem mert a köznyelv egyre primitívebb lesz, egyre inkább kimerül rövidéletű szleng-szólamokban, a szókincs ijesztően csökken, néhány obligát fordulat, a hang egyre durvább és így a nyelv egésze absztraktabb. Ellentétként az epigon szürrealista költészetben mesterkelt szókapcsolatok keletkeznek, amelyek se nem intenzívek, se nem képszerűek, se nem zeneiek.

A visszakorcsosult primitív nyelvnek sajátos műfaj felel meg, a revü. A világirodalomban a legkedveltebb olvasmány ma a nagyszabású freskó, Dreiser, Powys, Rolland, Du Gard, Proust, Romain, Galsworthy, Solohov. Azoknak a műveknek, amelyeket nálunk erre a mintára írtak (Móricz: Erdély, Rózsa Sándor, Harsányi-regények stb.), az európaiakhoz nem sok közülük van. Legközelebbi rokonuk a Feszty-körkép, mert csupán arénaszerűek és hatásuk a sokszorú terület. A magyar regény, az egyetlen Kemény Zsigmondot kivéve a múlt században, a jelenben pedig Krúdyt, mindig hajlott a külsőséges látványosság felé, és itt semmi sem volt idegenebb, mint a mélyebb jellemrajz, vagy a magasabb szellemi értékek realizálása, a formákról nem is szólva. Az egyetlen rendkívüli e művekben néha a bosszantóan oktató hangon hirdetett politikai irány volt, amely a regényt még retorikusabbá és ünnepélyesebbé, vagyis kevésbé elviselhetővé tette. A revü tulajdonkép-

pen vásári műfaj, panoráma, laterna magica, mozi, és valódi helye a képes vasárnapi melléklet, vagyis a revü nem önálló műfaj, hanem illusztráció. Olyan látványsorozat, amelyben sem történet, sem mítosz nincs, vagyis csupán kirakat és faszád.

A szellemi kaszt kialakulása a történet egyik rejtélye. Tudjuk, hol és mikor jelent meg, van úgy, hogy ismerjük a személyeket, akik köré csoportosult, de sejtelmünk sincs sem a feltételekről, sem az előzményekről, sem arról a kristályosodási folyamatról, amely néha évek, de legfeljebb egy nemzedék alatt oly egységet teremt, amely ezer évekig sugárzó hatalom, de ha életadó ereje elhal, akkor is örök jelkép marad. Amilyen gyakori a politikai hatalom alapítása és a nagyszabású hódító, annál ritkább olyan társadalomteremtő középpont megvalósulása, amely civilizációt alkot és nem államot, szellemi virágzást és nem politikai hódoltságot, és amely nem hirtelen letűnő történeti esemény, hanem sok ezer évre terjedő termékeny életrend. Tudomásunk van arról, hogy a kaszt számban elenyésző kisebbség körül alakul, gyakori az is, hogy a mag egyetlen személy, és a kaszt számban nem növekszik meg, de hatása sugárzó, és nincs ember, akit ne érintene. Az is biztos, hogy nincsen népi és nemzeti és faji és nyelvi határa. A kaszt kisebbség marad és nem gyakorol politikai hatalmat, sőt óvakodik attól, hogy absztrakt útra lépjen. Kezében a szellemi uralmat tartja és rendelkezik olyan tudás fölött, amely az emberben a legmélyebb összetartozás tudatát ébreszti fel, és az ilyen uralom alatt a társas közelségnek sóvárgott, de nem remélt foka valósul meg, megrendült felismerés az emberi testvériség fölött. Ameddig az emberi emlékezet elért a neolitikortól a középkor végéig, alig egy tucat ilyen civilizáció élt, többnyire vallásos tartalmú, de minden esetben metafizikai, mert minden civilizáció teokrácia.

Ez a hely itt természetesen nem használható fel arra, hogy az ember a brahman-kaszt kialakulásáról szóló feltevésekről beszéljen. Mindössze annyit, hogy a brahman nem épít, hanem alapít, és tudjuk, hogy „alapítani több, mint építeni”.

Alapít pedig azzal, hogy a szellemi kasztnak nem kell sem hatalom, sem hírnév, sem vagyon. Valami kell, ami ennél több, az kell, ami az emberi életrendet a metafizikai főhatalom jegyében megteremti. Ez a három negatívum, hogy a brahmannak nem kell sem hatalom, sem hírnév, sem vagyon, nem önmegtágadás. A brahman ezt nem aszkézisből utasítja el, hanem azért, mert az számára nem kielégítő. A lovagi kasztot éppen az jellemzi, hogy amikor hírt és ragyogást, hatalmat és gazdagságot kíván, becsvágya kisebb és felületesebb. A lovag az az ember, aki nem tud lemondani a kevesebről a többért, ezért a lovag csak hódító. A kszátrija világi ember. A brahman az, aki a létért való küzdelemben nem kompromittálja magát. Ami csak életérték, az neki olcsó. Nem alkuszik és nem enged és nem hunyorgat és nem beszél külső kényszerről és nem magyaráz és ismeri azt a mértéket, hogy az ember a lényére nehezedő súlyt meddig tűrheti el. Az igazi nemes lovagot is az teszi lovaggá, hogy gondolkodás nélkül és hősi mozdulattal odahajítja életét, ha tudja, hogy létét olyan veszély fenyegeti, amely személyes lényét beszennyezi. A lovag sem tűri, hogy önmagát a létért való küzdelemben kompromittálja. Nincs elvi kérdés, nincs kenyérkérdés, nincs család. Nem hivatkozhat semmire. Nem mentegetőzik. Itt és most fontosabból van szó. Az ember abszolút volta mellett kell tanúságot tenni. De a brahman a hősi mozdulaton is túl van. Minden tette egyszerű és hangsúlytalan. Aki a létért való küzdelemben magát kompromittálja, bármiért, kenyérért, vagy félelemből, vagy becsvágyból, kompromisszumokat eszel ki és alkuszik, az lényének eredeti fajsúlyát visszavonhatatlanul elveszti és nem lehet számottevő ember többé. Jelentéktelenné válik és bármit mond és tesz, súlytalan, mintha semmit sem tett és semmit sem mondott volna. A megalkuvás az ember komolyágáról való leköszönés. Egyetlen lépéssel annyit vesz, amennyinek helyrehozatalára egész élete nem elég. A többet kevesebbért elárulni annyi, mint a szellemi rangot elveszteni. A szolgáló és a gazdasági kaszt erről semmit sem tud. A nagy és nemes kszátrija élete itt éri el a teljesülést. A brahmannak

ez az élet magától értetődő hőmérséklete. A brahman élete a nevezetes névtelenségben telik, a szellemi uralom és a dicsőség jegyében.

A magyar nép helyzete a szellemi kaszt fokáról ezekkel a szavakkal ábrázolható:

A nép itt ezen a helyen, ahol él, öt géniusz uralma alatt áll. Az öt géniusz egységét a történet folyamán csak néhány kiemelkedő személyiség egészen kivételesen és csak rövid időre tudta megvalósítani. Európában minden más nép helyzete aránytalanul könnyebb, mert kevesebb és egymással rokonnabb természetű genialis hatalmak jegyében áll. A magyar nép Európában nyers genialis erőben a leggazdagabb, viszont az erők egyensúlyának megteremtése és ezek megnevesítése mindig itt volt a legnehezebb. Az erők, ha hatásuk nem lehet pozitív, negatívvá lesznek, és nem egységet teremtenek, hanem felbomlást. A géniusz másik oldala, hogy démon. A magyar nép életének irányítója történetének legnagyobb részében, kifelé is, de főképpen befelé démoni gyűlölködés volt.

Az uralkodó kisebbség, a nemesi-lovagi kaszt ezt nem ismerete, de nem is ismerhette fel, mert a lovagi kaszt egy nép sorsának irányítására nem alkalmas. Magyarországon az egység, amíg az Európában uralkodó brahman kaszt, a középkori keresztény papság a népet vezette, bukdácsolva és lazán ugyan, de fennállott. A 16. század elején, amikor az európai népfölötti és államfölötti egyetemes szellemi kaszt ereje lehanyatlott, az ország a nemesi gyűlölködés és vizsaly martaléka lett, és a nemzetet démonai széttépték. Mohács csak következménye volt annak, hogy a szellemi kaszt uralma megszűnt. Az újkori Európában a népek, bármilyen szánalmasan, de küzdöttek azért, hogy szellemi kasztot építsenek ki, és ez, ha szurrogátumokkal is, de több helyütt különböző módon (filozófia, irodalom, művészet, tudomány), időnként sikerülni is látszott. A szellemiség hatása azonban rendkívül erőtlen volt, és mialatt néhányan magas gondolatokat vallottak, az államélet nem volt egyéb, mint macchiavellizmus, erőszak, államcsínyek, hazugság és kizsákmányolás. Magyarországon szellemi törekvés Mátyás halálától Bessenyeiig nem volt. A

testőrírók megnyitó mozgalma azonban szintén nem volt olyan erőfeszítés, hogy azzal szellemi kasztot alapíthattak volna. Mindössze a nemzet elmaradottságából valamit le akartak dolgozni, és a magyarságot az európai civilizáció színvonalára vissza akarták emelni. Ezért a nyelvújítás nem a szellemi megújulás jelensége volt, hanem csupán irodalom. Az uralkodó kisebbség azonban a helyzetet nem ismerhette fel többé, mert az enyészet útjára lépett, elpusztult, és a két világháborúban a nemesség utolsó nyomai is eltűntek annak ellenére, hogy fennmaradására eszeveszett erőfeszítéseket tettek.

Egy nép sorsát csak a szellemi kaszt irányíthatja. Miért? Mert a nép sorsának irányítása a szellemi kaszt feladata. Szellemi kaszt nélkül a közösség lefejezett társadalom és világnézeti áramlatok, vagy kimagasló egyéniségek rövid időre a nép sorsának nehézségeit megoldhatják, tartós életrendet egy nemzeten belül is csak a brahman teremthet. A brahman a logosz kasztja. A lovagnak csak mítosza van, a gazdasági kasztnak legfeljebb irodalma, a szolgáló kasztnak legfeljebb sajtója.

A magyar nép helyzetét még inkább megnehezítette, hogy a kereszténységgel nem nőtt össze, a papság idegen és szervetlen maradt, a vallás pedig a nép részéről képmutatás, a hatalom részéről állatszelistés. A papságot csak politikai szinten tudták értelmezni. Nem képzelhető el nagyobb éretlenség, mint szellemi tevékenységet politikai szempontból megítélni. Ez a ksátrija eredendő korlátoltsága. A politika merőben társadalmi és így természeti rend, amelyből mindennemű humanus értékelés hiányzik. A szellemi kaszt értékelése pedig ott kezdődik, hogy valami morális, vagy sem. Ezért a szellemhez képest a politikai cselekvés és minden politika üres és absztrakt és érdekszerű. A közösséget összetartó erők közül a legerőtlenebb az érdek, mert a legkézzelfoghatóbb, és az erők közül valami minél láthatatlanabb és megmagyarázhatatlanabb, egységesítő ereje annál nagyobb.

A kormányzói kaszt információi a valódi értékek felől rosszak. A ksátrija csak életértéket lát, szellemet nem, sőt a szellemi iránt benne sokszor a jellegzetes ksátrija ressentiment él, amely a brahman uralma ellen fellázad. A lovag, ha

helyén van, hűséges, ha nincs, rebellis. Csak a személyes életéhez fűződő értéket ismeri el, ezért a brahmannál lényeges fokkal primitívebb és értelmetlenebb és absztraktabb. Európa ennek a belátásnak tudatára alig ébredt. Nem tudta, hogy Európa hajnalán Platón jellegzetes ksátrija volt, és az utópizmus a lovagi kaszt csillapíthatatlan politikai becsvágyának megnyilatkozása. Európa pedig Platónról Augustinuson át Campanelláig és Morusig és a legújabbakig mindig az utópia absztrakt politikai fantazmagóriáiban élt. De már Platón előtt Püthagorász is a közösség életének megoldását a ksátrija életrendtől várta. A lovag felületesebb és naivabb, langyosabb és zavarosabb, távlata szűkebb, nagy koncepciója nincs, az idő csábításának soha ellenállni nem tud, felül külsőségnek és címnek, mialatt a valódi rang iránt érzéketlen.

A gazdasági kaszt kormányozni sem tud, csak vagyont gyűjteni. Ha meggazdagszik, a lovagot utánozza. A polgár nem a közép, hanem a középszerűség, ezért a polgár opportunist, hunyász, gyáva és fősvény, viszont szorgalmas, kitartó, vállalkozó, találékony, ügyes és alkalmazkodó. A polgár azonban még tudja, hogy az élettartalmakat az ember felülről kapja. A szolgáló kaszt már ezt sem tudja. Semmiféle autonóm életrendszere nincs. Életének legkisebb mozzanataiban is, és a szolgáló élete csupa kis mozzanatban merül ki, a polgárt másolja eszményekben és lakásban, jövedelemhajszában és szórakozásban, ruházatban, ízlésben és étkezésben.

Európa a három alsó kaszt jegyében élt, és története ilyen körülmények között nem tudatosan irányított sors, hanem szerencsejáték volt. A szerencse nem véletlen. A véletlen a valószínűség határeset, és még kiszámítható. A szerencsének nincs matematikája. Merő mágia, mint a rulett.

Soha nem volt történeti pillanat, amikor a szellemi kaszt kiépítésére lehetőség ne nyílt volna. A bázis minden időben más volt, de mindig megvolt és megvan és meg is lesz, az út mindig nehéz és mindig könnyű, mindig végtelenül egyszerű és komoly és szigorú. Mindig a névtelenségen és hatalomtalanyságon és a vagyontalanságon múlt. Ma, amikor a válság erői a földet alapjában rázzák, éppen olyan könnyű és nehéz, eset-

leg könnyebb. Nagyobb a nyomás, amely az embert efelé az egyetlen út felé kényszeríti. Aki ma az idő hatalmait számba veszi, azt a tapasztalatot azonnal kénytelen megtenni, hogy részletmegoldás többé nincs. A reformok óvatos és ezért oportunos kora lejárt. Válság az, hogy egyetlen kérdés sem áll önmagában. Gazdaság többé nem választható el a politikától és a pszichológiától és a pedagógiától, az elméleti fizikától és a metafizikától és a vallástól. Minden kérdés emberiségkérdésé vált. Minden megoldásnak ebből az egészből kell kiindulnia. És a kulcsot ehhez az egészhez megtalálták az emberi alapállásról szóló tudásban. Ez az örök brahmani tudás magva. Arról ismerhető fel, hogy nem szekularizálható. Nem népszerűsíthető és nem oldható fel. Nincs szükség arra, hogy valaki exoterikusokat és ezoterikusokat különböztessen meg. Aki nem érett meg rá, az önmaga zárja ki magát. Nincsen benne semmi izgalom és érdekesség. Nem a fölfedezések területe. Nem aknázható ki sem prédikációra, sem pártprogramra. Aki többet szenvedett, az jobban érti, aki tudatosabb, az mélyebbre lát benne, aki életében tiszta, az közelebb jut el hozzá. Nincsen benne semmi absztrakt és semmi önkény. A kezdetek kezdetének naiv és komplex tudása ez, amelyben azonban a gyermeki egyszerűség véglegesen érett lehiggadás, és amelyben matézis és álom éppen úgy fedí egymást, mint csoda és realitás.

Európában a brahmani kasztot ugyan nem, de legalább a brahmani szellemet ösztönszerűleg a spirituálisan legtisztább emberrel, a költővel és a művésszel akarták helyettesíteni már csak azért is, mert ez volt a legkevésbé absztrakt és érdekelt, és a legmagasabban állt a politika eredendő korrupciója fölött. Az irodalom és a művészet szerepe azonban mindig kétes, mert a költő és a művész szellemi rangja többnyire tisztázatlan. Egész Európában alig van olyan író, költő, művész, aki a brahmani követelményeknek megfelel, vagyis, akinek becsvágya eléri a legmagasabbat, a nevezetes névtelenséget (nem a hírt), a szellemi uralmat (nem a világi hatalmat) és a dicsőséget (nem a vagyont). Ez a néhány nagy személyiség mint a többi között Cusanus, Leonardo, Shakespeare, Cervan-

tes, Böhme, Pascal, Bach, Mozart, Hölderlin, Nietzsche, Tolsztoj, azonban nem teremtett összefüggő hagyományt. A többi, bármilyen kimagasló művészi, vagy gondolati teljesítményt nyújtott, vagy személyében volt elfogadhatatlan, vagy művének rangja egyetlen. Főképpen ma, amikor csak az elementáris produktivitás előtt hajolnak meg, utat nyitnak minden önkénynek.

A művész és a tudós szellemsége egyébként a huszadik században régebbi stabilitását elvesztette a virtuózok kontársága és a szakemberek dilettantizmusa miatt. A bravúrt és az ismeretek halmazát csaknem kivétel nélkül a lényeges dolgokban tanúsított érzéketlenség árán érték el. A művészetben a sportakrobata és a robotos, a tudományban a dehumanizált demónizmus olyan kényszerhelyzetet teremtett, amellyel e pillanatban senki sem bír, csak a szent.

Nálunk ilyesminek még csak jele sincs. Európában néhány világítótorony, itt semmi. Minden valódi szellemi jelenség arról ismerhető fel, hogy a történet eseményeinek irányítója, nem pedig függvénye. A szellem logosz-természete az, hogy kijelent. Minden egyéb másodlagos, legfeljebb sorskommentár, ami a valóságot magyarázza, de értelmeket nem teremt.

A brahmani rang azért érhető el olyan nehezen, mert az embernek a minimális aktivitás magatartását kell felvennie. Ez a leglényegesebb ok, amiért ez a rang ma nem realizálható. Nem mintha a kontempláció a szellemi embert egymagában meg tudná teremteni. Viszont a kontemplatív életrend nélkül ebbe az irányba egyetlen lépés sem tehető. A hagyomány beavatáskönyvei, amelyek tulajdonképpen a szellemi kaszt tudását közvetítik (Orpheusz, Vedanta, Tóra, Tao te King), mind a nem-tevékenységet tanítják. Aki mások életét irányítja, annak abban nem szabad részt vennie. A görög sophos-ok, amikor egy város számára törvénykönyvet írtak, többé nem élhettek abban a városban. A brahman mindig kívül áll, és mint Kínában mondják, egyetlen feladata van, délnek nézni. Csak így lehet érdektelen, csak így válhat népfölöttivé és nemzetfölöttivé és így szolgálhat részrehajlás nélkül minden embert külön és szolgálhatja együtt az egész emberiséget.

A világválság abban a percben szűnik meg, amikor bárhol a földkerekségen a szellemi kaszt alapját megvetik, más szóval, amikor az értelmetlenül nemzetiségekre feldarabolt népek univerzális államban egyesülnek, vagy, ami ugyanaz, a modern szcientifikus ateokrácia helyett új civilizáció lehetősége megnyílik. Az egyik nincs a másik nélkül, mert nincs civilizáció szellemi kaszt és nincs szellemi kaszt univerzális állam nélkül. Európában, úgy látszik, már kitombolta magát az az elmezaivar, amit Grillparzer úgy határozott meg, hogy a nyílegyenes út a nacionalizmuson át a bestializmusba, és már nemcsak a csömör és a fáradtság jelei tapasztalhatók, hanem felébredt a sóvárgás az egyetemes rendre. Európán kívül a színes népek azonban még most részegedtek csak meg attól a bestializmustól, amely a szabadság ragyogásának látszik, valójában lefejezettség, és nem egyéb, mint kiszolgáltatva lenni a legalacsonyabb ösztönöknek. Ezért a csőd még nem teljes, és ami a helyzetet a század közepén jellemzi, az a fölkeltett infernális hatalmakkal szemben való tökéletes tehetetlenség. A valóság felől való tudatlanság olyan általános, hogy világszerte gazdasági és politikai és katonai és technikai, egyszóval absztrakt megoldással kísérleteznek és a tényleges helyzetről sejtelmük sincs. Közben a múlt szellemi menedékei sorra rombolódnak le, ami nem lenne baj, mert komoly hatása ma semmiféle régebbi szellemiségnek egymagában nem gondolható el, de az alvilági hatalmak olyan mértékben megerősödnek, hogy egyre több ember pusztulásával kell számolni. Minden eltelt nappal valószínűbbnek látszik, hogy az emberiség katasztrófáját éppen azok az erők teljesítik be, amelyeket általában megmentőknek tekintenek. Az ember a történetnek már régen nem éber irányítója, hanem bármilyen nemzetiségű legyen, bármilyen párton álljon és bármit hirdessen, felelős helyen, démoni erők tudattalan eszköze.

Ha arról lenne szó, hogy a szellemi kasztnak abban a népben kell megalakulnia, amely a legutóbbi századok alatt a legtöbbet szenvedett, a népnek kétségtelenül valahol itt Kelet-Európában kellene lennie, semmi esetre se Nyugaton, ahol a téveszmék seregének uralma miatt az ember még saját szenvedéséhez sem jutott, csak kivételes alakjaiban. De ha valaki számba veszi, hogy az ember itt szenvedéseiből milyen következtetéseket vont le, be kell látnia, hogy Kelet-Európában a válságnak egyáltalában nem is ébredtek tudatára. Így támadt az a helyzet, hogy a civilizált népeknél éppen a civilizáció volt az, amely a szellemi kaszt kialakulását megakadályozta, a provinciális Keleten pedig egynéhány embert kivéve Nyugatot mindenki vagy fenntartás nélkül elfogadta, vagy ugyanolyan fenntartás nélkül gyűlölte, de azt sem tudta, miért. Ugyanekkor Keleten is, Nyugaton is, egyfajta szellemi parazitizmus alakult ki, amelyet szerettek elitnek nevezni. Az elithez való tartozást csaknem kizárólag az esztétikai életélvezetben való magasrendű gyakorlat jelentette, és ez teremtette, mint Leontyev mondta, azt az exkvizit immoralitást, amely a bestiális politikai önkényuralmak másik, mondjuk, privát oldala. Senkinek, akinek a szellemiség birtokában volt, eszébe sem jutott, hogy a politikát nem megtagadni kell, hanem tiltakozni a politika és a morál elválasztása ellen. Az elit mindenütt, ahol kifejlődött, hagyománytalan volt, kasztalan csöcselék (csandala), csak a társadalomban nem lefelé csapódott ki, hanem fölfelé, és így alakult meg a legutóbbi százötven év alatt az Európára jellegzetes Übermensch-csandala, amely életstílusával befolyásolta nemcsak a pénzembereket és a diplomáciát és a nagykereskedelmet és a nagyipart, hanem az egyházat és a művészetet és a tudományt is. Életstílus, nem hatalmi praxis. Az a korrupst elvilágiasodás, amely nem gondolatokban és életrendben nyilatkozik meg, hanem már öltözködésben és a modorban is, és nem pénzével uralkodik, hanem prepotens hitetlenségével, és példát nyújt arra, hogy az ember a minimális életelőnyökért miképpen követheti el a legnagyobb árulást és becstelenséget. Bertrand Russell azt mondja, hogy az emberiség a világtörténet alatt még soha ennyit, mint a legutóbbi száz év alatt, nem szenvedett, de ez csak azért történhetett, mert soha még az, akinek kezében a szellemi erő volt, az emberiséget soha ennyire nem hagyta cserben, hozzá lehet tenni, ilyen elképzelhetetlenül olcsón.

Az univerzális állam azzal kezdődik, hogy az ember a ket-

tős bestialitásnak határt fog tudni szabni, az elaljasodott mobot és az Übermensch-csandalát és a lefelé és fölfelé kitzasztókat a közösségbe vissza fogja tudni építeni. A társadalomból való kivándorlás és ezzel az átokká vált magány megszűnik. Ez nem történhet meg anélkül, hogy az ember ne ismerje fel az életnél fontosabb értékeket. Vissza kell adni az ember örök életét. Ha pedig ez megtörtént, az ember vissza fog tudni térni az élet valódi szépségéhez és a szekundér gyönyöröktől elfordul. Abban a pillanatban, amikor kiderül, hogy a hatalom, a vagyon és a hír a valódi élet szurrogátuma és a becsvágy első oka a kétségbeesett rettegés, hogy az életet elvesztheti, lehetőség nyílik arra, hogy az ember személyes sorsát teljesítse. Ez ebben a történeti percben emberiségkérdés. A különböző kollektív kategóriáknak terrorisztikus alkalmazása, mint amilyen a nemzetiség, az osztály, a vallás, a faj volt, tökéletesen megbukott. Az alkalmazás következtében nem a kollektívumok erősödtek meg, hanem minden ember, már csak önvédelemből is, önmagát a közösség felé teljesen lezárta, önmagát atomizálta, és így a közösség, ahány tagból állt, ész nélkül annyifelé rohant szét. A személyiség szabadságának tudatos érvényesítésével az emberben a közösségi ösztön helyreáll, és most már nem parancsra, hanem szabadon abba a társadalomba szövi bele magát, amely lényének megfelel. Az embernek ma vallás, faj, nemzet, osztály különbsége nélkül az egész földön legfontosabb megvalósítandó feladata a személyiség. A személyiség kérdései pedig csak emberiségtávlatban oldhatók meg. Ezért az az univerzális állam, amelyet ma az ember vár, emberiségállam úgy, hogy abban minden kollektívum szabadon élhet, minden faj, osztály, vallás, nemzet a maga művét szabadon teremtheti.

Alig van nép, amely a feladat előtt készületlenebbül állna, mint a magyar. Egyetlen feltételét sem szerezte meg annak, hogy az univerzális állam felé a kezdeményező lépést ha nem is tette meg, de készséget szerezzen ahhoz, hogy végül a világban, amelyhez tartozik és amelyben ezer évig nem tudott elhelyezkedni, önmagát megtalálja. Végül meg kell szabadulni attól a nyomasztó hazugságtól, hogy a világ első népe a ma-

gyar. Tudomásul kell venni, hogy ezt a felfogást nem a valóságérzék, hanem a valóságtól való félelem teremtette. Komolytalan olyan dicsőségben való hit, amely nincsen másutt, mint a politikai ripacsok ripók szónoklataiban. Az uralom legelső feltétele az önuralom. A magyar ebben a percben jelentéktelen nemzetiségi államocska, amely makacsul ragaszkodik nem létéhez, hanem vétkeihez, de a vétkeket eszeveszett gyűlölködésével nem más, hanem önmaga ellen követi el. A kis nemzetiségi államok a világhatalomért való marakodásban a sokmillió népeknek csak útjában vannak. A megrendítő az, hogy éppen az olyan kis nemzetiség, mint amilyen a magyar, amelynek közvetlen életét fenyegetik, nem tudja az egységet sem önmagában megteremteni, sem nem képes a hasonló kis népekkel barátságban élni, hogy az univerzális államnak legalább érzelmi feltételeit megteremtse.

A kiindulás az ember és föld viszonya volt. A téma klasszikus, ami azt jelenti, hogy örökké visszatér, kimeríthetetlen, minden gondolatot elbír és maradéktalanul nem oldható meg. Az első olyan művet, amely ezzel a tárggyal foglalkozik, emlékeztünk szerint Hippokratész írta. Ahol az ember megjelenik, a földet megváltoztatja, olyan újat hoz, amire a föld sohasem gondolt. A föld az ember számára hely. De ez a hely daimonikus tér, mert sorsának itt kell teljesülnie. Az ember a földdel sohasem azonosíthatja magát teljesen, de soha nem volt ember, aki a helytől, ahol élt, független lett volna. A geológiai alap, a talaj sajátos ásványi szerkezete, az uralkodó szélirány, a pára, a napbesugárzás nemcsak az ember életviszonyait szabályozza, hanem befolyásolja a növényzetet, s így mint táplálék az ember közvetlen testiségébe is beépül. Nem kell különösebben érzékenynek lenni, de ha az ember otthonától csak száz kilométerre távozik, a más táj gyümölcse és veteménye, kenyere és bora, teje és vize, anyagcseréje számára különös megrázkódtatás, és néhány napnak kell eltelnie, amíg a szervezet alkalmazkodni tud.

Az ember és a föld viszonyának irodalma igen gazdag. Az újabb korban Jean Bodin (1576) írt róla, később Montesquieu

mondott olyan gondolatokat, amelyeket sokszor idéztek. Buckle, P. Vidal de la Blache, R. B. Dixon, majd Ellen Semple. A rendszerezés szempontjából K. Ritterre és F. G. Ratzelre szoktak hivatkozni. Ebben az alakjában a téma eltudományosodott, és elég lehangoló az örök tárgyat szcientifikusan kiterítve látni.

Rengeteg könyv, vastag könyv és még vastagabb könyv. Természetesen van szakember, mint Hellpach (*Die geophysischen Erscheinungen* és *Mensch und Volk der Großstadt*), Diesmans (*Rasse und Milieu*), E. Conklin (*Heredity and environment*), Pudenko (*Rasse und Raum*). Az ember és az éghajlat viszonyára P. Parlewitz (*Wetter und Mensch*), néhány használható megfigyeléssel a vegyes tájról, a víz és a munka összefüggéséről. Ellsworth Huntington egy sereg könyvet írt (*Civilization and climate, Climate changes, Changes of climate and history*), C. Ward (*Climate*) több érdekes megjegyzést közöl az időjárás és a betegségek kapcsolatáról.

H. Sieger az osztrák–magyar monarchia földrajzi kérdéseivel foglalkozik főképpen Köppen alapján, akinek az ország első alapos klimatikus vizsgálatát köszönhetjük. Morgenstern Henrik Magyarország földrajzának és történetének viszonyát vizsgálja, P. Foissac (*De l'influence des climats sur l'homme*) és W. D. Matthew (*Climate and evolution*) több figyelemre méltó dolgot mond.

Népkarakterológia és környezet. E. Schulze (*Meeresscheue und Seetüchtige Völker*) tengerészeti alapon nyújt egy keveset. J. L. Gray (*The nations intelligence*), E. Horwicz (*Seelen der Völker*), E. Blemont (*Le génie du peuple*) olyan könyveket írtak, amelyeknél sokkal többet nyújt a múlt századbeli sok adatot összehordó és kaotikus Adolf Bastian. H. Lauer (*Volksseelen Europas*), J. McCabe (*The soul of Europe*) tárgyáról inkább a vasárnapi mellékletek színvonalán beszél. Az egyes népek karakterológiáinak száma nagy. A legtöbb természetesen angol, részben mert az önbírálatot a legkomolyabban veszi, részben, mert nagyon szeret önmagával foglalkozni. Az angolokról persze a legjobb műveket idegenek írták. A francia karakterológiák között igen sok a kitűnő, a legújabbak közül

Alainé és L. Romieré. A németsegről számtalan könyv beszél, a spanyolokról főképpen Ortega, de inkább Unamuno, az oroszról Szolovjov, Bergyajev, Arszenyev, Zenkovszkij, az olaszról Sforza.

Meg lehet említeni a kollektív lélektant, könyvtárakra menő művével. Max Weberen, Scheleren és Sorokinon kívül jelentékeny mű itt nemigen van. Ezek viszont nem szakkönyvek.

A magyar hivatalos tudomány a *Magyarság néprajzát* írta meg. Ez a mű, nehogy bárkit is megsértsen, objektivitásba burkoltan unalmas. Nem is sért meg senkit, kivéve a szellemet. A komoly nagy művek Zrínyi, Kemény Zsigmond (Széchenyi-tanulmány), Bessenyei voltak és maradnak. Hermann Ottó iskolás, Pekár Károly magyar esztétikájában Taine elméletével kísérletezett. Farkas Gyula irodalomtörténetében kissé sápadtan a dunántúli, az alföldi és az erdélyi tájakkal próbálkozott. Amit Szekfű Gyula írt, az politikus és nem jóhiszemű. A harmincas és negyvenes évek falukutatása azonban, ha nem is mindenütt jóhiszemű, komoly mondanivalóval jelentkezett. A Le Play-féle módszer persze, amely társadalmi tények célzatos csoportosításával reformokat akar kierőszakolni, nem tisztességes. De a falukutató művek serege, mint a depravált nemesi kaszt uralmának végső fázisáról szóló helyzetjelentés, jelentékeny. Éretlensége, hogy a kor téveszméinek kritikátlanul felül és a megújulást a néptől várja. A szellemileg kellőképpen nem iskolázott és a divatos politikai jelszavaktól megtévesztett szerzők inkább zsumaliszták.

A magyarság helyzetének és lényének felismerése úgyszólván néhány lap vagy mondat Fülep Lajosnál, Riedl Frigyesnél és Prohászka Lajosnál. Fülep távlata tiszta és nyugodt. Riedl hagyatékában talált megjegyzések a legmélyebbek azok között a gondolatok között, amelyeket valaha is a magyarságról mondtak. Prohászka Lajos könyvének perspektívája szélesebb. A hang kevésbé személyes, több benne az irodalom és a kép és a stílus. De Prohászka tudja, hogy azután, amit Fülep és Riedl mondott, ehhez a kérdéshez merő szakszerűséggel nyúlni nem lehet. Zrínyi és Bessenyei mellett a *Vándor és a bujdosó* egységes magyar sorsértelmezés. A falukutató mű-

vek zavaros és fojtott forradalmi dühe és Prohászka könyvének a végső árnyalatokig kristályosított fogalomvilága a második világháború előtt a magyarságról alkotott belső kép két oldala, a vak és kétségbeesett erőfeszítés, hogy a válságot, kerül, amibe kerül, megoldja és az el nem kerülhetőt elkerülje, a sors arcába való egyetlen pillantás, amely megrendülten veszi tudomásul, hogy nyílt kérdés, a végzet elfordítható-e, vagy sem.

Negyven évvel ezelőtt csaknem egy időben Spengler és Frobenius a történelem, a társadalomtudomány, az antropológia, az etnológia határterületein új diszciplína alapját vetette meg. Ez a kultúrmorfológia azóta elméleti bázisát is kiépítette. Igen sokszerű melléköszöntés után P. Sorokin műve a *Social and cultural dynamics* összehasonlító statisztikai morfológiája a harmincas évek közepén megjelent, és minden készen állt ahhoz, hogy a modern szemlélet kiépülhessen. A történet tárgya nem korszak vagy nemzet, hanem a társadalom. A társadalom legfontosabb tulajdonsága pedig, hogy sajátos egyöntetűséget teremt a hétköznapi szokásoktól és a ruházkodástól kezdve az alkotmányokig és a filozófiáig, egyszeri és megismételhetetlen stílusegységet, amely a szubhumánus hordákat emberi színvonalra emeli. Ezt a stílusegységet hívják civilizációnak. A. J. Toynbee a *Study of history* szerzője a negyvenes években a történet kezdete óta huszonhárom ilyen civilizációt katalogizál, és a világtörténet minden eseményét a civilizációk produktívitásából és egymásrahatásából magyarázza meg. A civilizáció nemzetfölötti és fajfölötti és osztályfölötti egyöntetűség. A civilizációt arról ismerem fel, hogy hatásos ellenőrzést gyakorol a természeti környezet és az ember fölött. A két pólus, amelyre a civilizáció kifeszül és amelyek közül az egyiknek túlsúlya a civilizáció pusztulását jelenti: az önfegyelmét veszített individualizmus és a totalitárius kollektív hatalom.

Magyarországon ezekről a gondolatokról senki sem beszélt. A magyar népre vonatkoztatva regionális különbségekről volt ugyan szó, de ezek inkább néplélektani vagy irodalomtörténeti segédhipotézisek voltak, sok tekintetben Taine elméleté-

nek maradványai, és még ezeket sem alapozták meg. Az öt géniusz koncepciója a táj-ember-életrend stílusegységére épül fel, ebből érti meg a géniuszok egymástól eltérő szociális és kulturális dinamikáját.

A kultúrmorfológia, Sorokin, Toynbee és *Az öt géniusz* felfogása között mindenestre lényeges különbség van. Az előbbieket a hagyomány fogalmát nem ismerik. Minden civilizáció, mondják, egymástól függetlenül fakad és növekszik és pusztul el, mint azt Spengler tanította és Frobenius írta le a paideuma-teóriájában. Az említett szerzők az egész földre kiterjedő egyetlen őscivilizáció feltevését elvetik. Az egyetlen őscivilizáció koncepciójától azonban meg kell különböztetni az egész földre kiterjedő és minden emberben azonos alapállást, amely minden civilizációban újra meg újra testet ölt, de mindegyiktől független. A civilizáció, mint Frobenius és nyomában a többi gondolkozó mondja, növényyszerű, magból fakad, organikusan növekszik, él, kiterjed, virágzik, elhervad, elpusztul. Ettől azonban a leghatározottabban el kell választani az örök emberi alapállást, amely időtől független és abszolút. A hagyomány gondolata nem a civilizáción nyugszik, hanem minden civilizáció közös gyökerén, az alapálláson.

A kultúrmorfológia, Sorokin és Toynbee a hagyomány fogalmáról nem szerez tudomást, és éppen ezért saját területét sem látja tisztán. Nem tudja, hogy annak, amit történelemnek nevezünk, kettős eredete van. Az egyik eredet kszátrija, ez az események naiv elbeszélése az időben, mint ahogy ezt a törzsi és udvari krónikák tették, később a nacionalista történetírók folytatták, hogy az ősök tetteiben gyönyörködjenek. A kszátrija-történet tartalmai a nemesi házak dicsősége, uralkodók, ősapák, honfoglalások, államalapítások, hadjáratok. A történelem második eredete a brahmani, amely azt, ami történt, vagy történik, értelmezi. A brahmani történelmet ma történetfilozófiának hívják. Spengler, Frobenius, Sorokin, Toynbee felfogása azzal, hogy nem korszakokkal és népekkel, hanem magasabb egységekkel, civilizációkkal foglalkozik, közelebb áll a brahmani történethez, mert nem azt keresi, ami történt, hanem azt, hogy annak, ami történt, mi az értelme és ennek a jelenre és a jövőre mi a következménye.

A hagyomány gondolatát igen régi és sokfelé elágazó előzmények után René Guénon tárta fel. Guénon vette észre, hogy a hiteles emberi tudás az őskori szentkönyveknek az egész földön minden népnél azonos tudása. Az a nép és az a kor, amely ettől a tudástól eltér, visszavonhatatlan válságba kerül, és e válságból semmi sem menti meg, csak ha a tudáshoz visszatér. Guénon látta meg, hogy a modern tévtanok, mint amilyen mindenekfölött a fejlődéseszmé, az emberiségnek elképzelhetetlen romlását leplezik és fűtik. A civilizáció fogalmát elveti. Ilyen fogalomra nincs szükség. Az emberiség ott, ahol a hagyomány alapján áll, virágzik, mert az emberi természet metafizikai bázisának törvényességében él, ahol pedig erről a bázisról letér, léte törvénytelen lesz és elveszett. A civilizáció fogalma ezenfelül úgy tünteti fel, mintha az élet virágzását az embertől független, úgynevezett objektív valóság teremtené. Ez az egész modern emberiségre jellemző tévedés. Guénon Saint-Martinre hivatkozik, aki azt mondja, hogy nem a természetet keresztül kell nézni az embert, hanem az embert keresztül a természetet. Vagyis ugyanarra az álláspontra helyezkedik, mint a 20. század közepén a teoretikus fizika. A modern világ mintha pervertáltan tetszelegne abban, hogy az embertől független erők az embert gyötrik. Virágzás ott van, ahol az ember mindenkor rendelkezésére álló szellemi erőinek birtokában tudatosan virágzást teremt, amikor pedig ezektől az erőktől elfordul, menthetetlenül elpusztul.

Guénon mértéke igényes és követelése ebben a történeti pillanatban a legmagasabb, annyira, hogy döntő kérdésben az, aki nem fordul hozzá, lényegtelen marad. De Guénon gondolkozása nem fiziognómiai. Itt ismét másra kell hivatkozni, Klagesre, de elsősorban Rudolf Kassnerre. A gondolat tökéletessé nem a definícióban válik és nem a képletben, hanem az ábrázolásban. Mert gondolat (szellem) valósággá akkor lesz, ha szemléletes, és csak akkor realizálódhat, ha érzéki. Az embert nem képletek kormányozzák, hanem ideák.

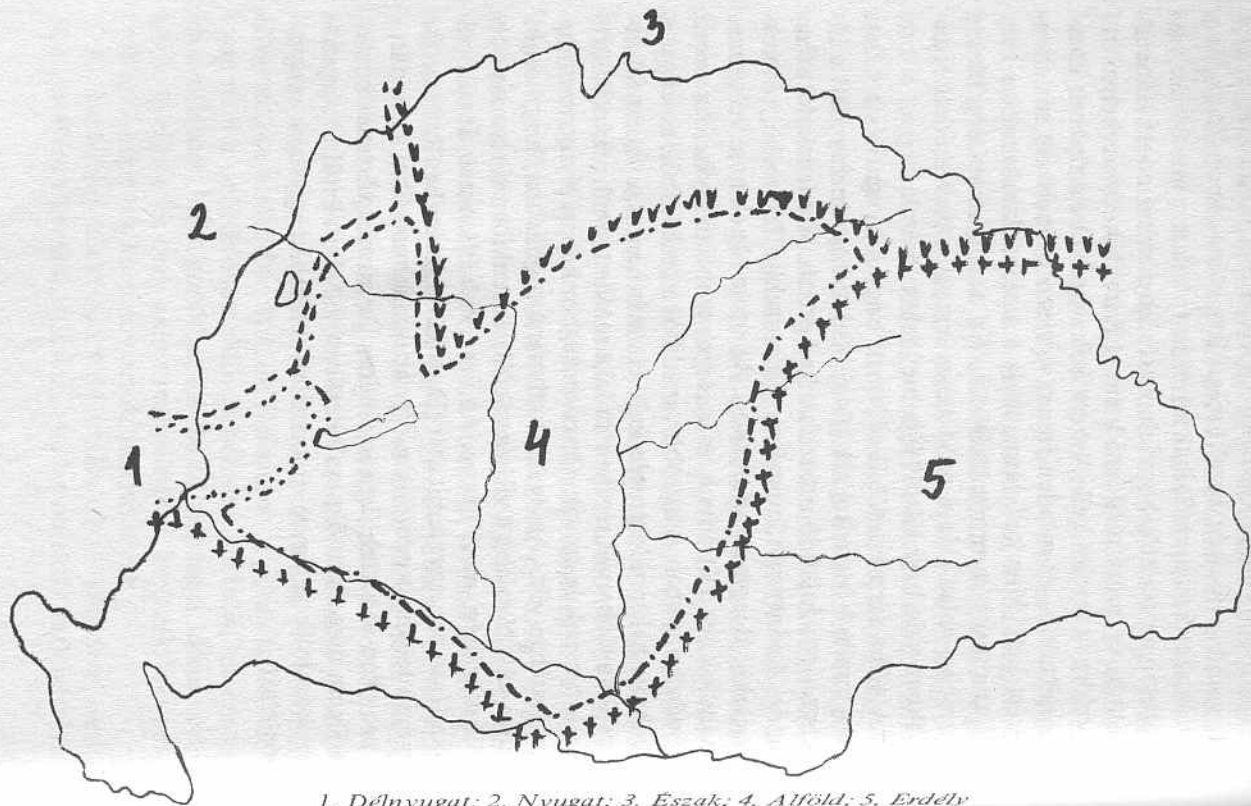
Az analitikus lélektanra való utalás olyan kényszer, amit nem lehetett elkerülni. Mindaz, ami az objektív pszichével és

az autonóm komplexusokkal kapcsolatban szóba került, az a hagyomány nyelvén egzakttabbult lett volna elmondható. Ez a nyelv azonban metafizikai természete miatt a mai ember számára olyan riasztó, hogy alapvető félreértésre adott volna alkalmat, és ezért mellőzni kellett. Ezzel a kényszerhelyeztetel egyelőre számolni kell. A metafizika nyelvét Európában kompromittálták, és minden innen vett szó gyanakvást, sőt ellenkezést kelt. Meg kell várni, amíg a szcientifizmus nyelve még súlyosabban kompromittálódik. Ez a folyamat elég biztos ütemben halad. Ha a csőd teljes lesz, a szavak eredeti értelmükben való használatát újra meg lehet kísérelni.

A téma természetéből adódott, hogy a nyugati és a keleti hagyományt össze kellett kötni. Keleti hagyomány alatt a hitelesen gondolkodó oroszokat kell érteni. Mindenekelőtt Csadajev, Leontyev, Szolovjov, Florenszkij, Trubeckoj, Mereskovszkij, Bergyajev, Bulgakov. Az oroszoknak nem volt reneszánszuk, ez hátrányuk és ez legnagyobb előnyük. Az orosz gondolkodókban a legtöbb van abból a szellemből, amellyel a brahmannak rendelkeznie kell. Ha más nem is, a teória feltétlen fensőbbrendűségének tudata mindennemű praxis fölött. Leontyevnek igaza van, Oroszországhoz képest Nyugat mindig szkizmában élt. Az igazi brahmant az jellemzi, hogy senki sincs nála távolabb a világiasságtól, de senkiben sincs nagyobb világiasság, mint benne. Az üres, hiú és szószátyár európai akadémikus egyetemitanár-filozófiával szemben az orosz szenvedélyes és prófétikus. A nacionalizmus ellen, az osztályharc ellen és a szekularizáció ellen. De mivel a történet kérdései nem megoldhatók, csak kinőhetőek, szüntelenül és sürgetően követelik az egyre univerzálisabb emberi egységek megvalósítását.

HAMVAS BÉLA SAJÁT KEZŰ VÁZLATA
AZ ÖT GENIUSZ HATÓTERÉRŐL

112

1. Délnyugat; 2. Nyugat; 3. Észak; 4. Alföld; 5. Erdély